

मग्गङ्ग दीपनी

अनु. नानीमेयां मानन्धर

सगङ्ग दीपनी

मूल लेखकः

महास्थविर लेदी सयादो डी. लिट्

Dhamma Digital

अनुवादिकाः

मनुः नानीमैयां मानन्धर

प्रकाशक समूह :

भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर- (श्री सुमङ्गल विहार)	६६६।-
श्री द्वारीका प्रसाद मानन्धर (क्याम्प होटल)-	१३४४।-
सुश्री कमला कंसाकार (जमल)	६००।-
श्रीमती ज्ञानशोभा तुलाधर (असन, किसीढोका)	३००।-
श्रीमती इन्द्रकमल तुलाधर (असन, किसीढोका)	३००।-
सुश्री नानीमैयाँ मानन्धर (क्षेत्रपाटी)	६६६।-

बुद्ध सम्बत् : २५२६

विक्रम सम्बत् : २०४२

नेपाल सम्बत् : ११०५

ईस्वी सन् : १९८५

प्रथम संस्करण १०००

मूल्य : रु. ६।-

द्वितीय संस्करण ५००

तृतीय संस्करण १०००

समर्पण

त्याग तपस्यामा लागेका
समस्त भिक्षु श्रमणहरूलाई
सश्रद्धा समर्पित्

Dhamma Digital

၇၅၅၅

Dhamma.Digital

भूमिका

सिद्धार्थ गौतम ३५ वर्षको उमेरमा बुद्ध भइसके पछि उहाँको प्रथम धर्मोपदेश वाराणसीको ऋषिपतन मृगदावनमा पञ्च भद्रवर्गीयहरूको बीचमा भएको थियो । जुन उपदेश आज पनि "धम्म चक्रप्रवत्तनसुत्त" को नामले प्रख्यात छ । र ४५ वर्ष सम्मको बुद्ध-वचनको आधार स्तम्भ यही नै रहेको कुरा बुद्ध-धर्मको अध्ययनबाट स्पष्ट कल्किन्छ ।

जहिले सम्म आर्य अष्टांगिक-मार्ग र चतुरार्य सत्यको यथार्थ ज्ञान अवबोध हुँदैन, तब सम्म बुद्ध-धर्मको सत्य दर्शन कसैमा हुन सक्तैन । संसारका अतिहरूलाई हटाई, पन्छाई पहिलो मार्ग सम्यक्-दृष्टि साक्षात्कार नभए सम्म वास्तविक धर्मका अस्तित्व र महत्त्व थाहा पाउनु सजिलो कुरो होइन । सम्यक्-दृष्टिको साक्षात्कारद्वारा नै मानिसमा रहेको विभिन्न प्रकारका संज्ञा, चित्त र दृष्टि जस्ता भ्रमहरू हट्न सक्ने हुन्छन् । ती भ्रमहरूका निवारणबाट मात्र निर्वाणको पहिलो श्रोतमा पुगी पतीतावस्थाबाट मानिस निःशंक रूपमा पार हुन सक्ने हुन्छन् ।

आर्य अष्टांगिक मार्गमा आध्यात्मिक जीवनको सबै पक्षहरू, जस्तै— कर्तव्यपक्ष, मनपक्ष, ज्ञानपक्ष समावेश छन् । आठ अङ्गहरूमा तीनको सम्बन्ध वचन, कर्म तथा जीविकासित छ र यसको विषयमा धेरै नियमहरू निकायहरू र विनय ग्रन्थ-

हरूमा संकलित छन्; जसमा भिक्षुहरूको उचित आचरण र व्यवहारको विषयमा विस्तृत निर्देश दिइराखेको छ। यस पछि-का तीन अंगहरूमा त्यो विधि भनिएको छ, जस अनुसार साधकले योगिक साधनाद्वारा आफ्नो वृत्तिलाई संयम गरिन्छ र उसको मन यसरी शान्त एवं निश्चल हुन्छ कि सुख वा दुःखमा त्यो अलिकति पनि विचलित हुँदैन। शारीरिक र मानसिक अभ्यास पूर्ण भइसके पछि साधक यसको निमित्त उपयुक्त हुन्छ कि उनले आफ्नो मनलाई सांसारिक रागहरूबाट पूर्णतः मुक्त गरेर त्यसलाई चार आर्यसत्यको ज्ञान प्राप्त गर्ने तिर लगाउँछ र त्यसबाट "सम्मादिट्ठि" (सम्यक्-दृष्टि) प्राप्त हुन जान्छ।

मग्न संयुक्तमा अष्टांगिक मार्गलाई आध्यात्मिक पथ-प्रदर्शक (कल्याण मित्र) भनिएको छ। भनिएको छ कि बौद्ध योगी जसले जुनसुकै आध्यात्मिक लाभ प्राप्त गर्ने इच्छा गर्दछ, ती सबै यसबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ।

यसको क्रमिक व्याख्या यस पुस्तक "मग्न-दीपनी" मा समुल्लेख भएको देखिन्छ। यसमा सर्वप्रथम संक्षिप्त रूपमा मार्ग-अङ्ग आठको पालि र अर्थ, त्यस पछि एक एक मार्ग-अङ्गको प्रकारान्तर पालि र अर्थ, अनि फेरि त्यसको पनि विभेद पालि अर्थ सहित दर्शाई त्यस पछि पुनः एक एकको व्याख्यात्मक रूप दिई प्रत्येक मार्ग-अङ्गलाई स्पष्ट रूपमा बुझाउने प्रयत्न गरिएको पाठक-वर्गले स्वतःबुझ्न सकिन्छ। विशेष अर्थ र भाव बुझ्न गाह्रो पर्ने ठाउँमा उपमान उपमेयको तुलनात्मक अध्ययन गराई स्पष्ट पार्ने प्रयत्न पनि यस पुस्तकको विशेषता देखिन्छ।

त्यस्तै अन्य उपमाहरू पनि गम्भीर भाव थाहा पाउन ठाउँ ठाउँमा प्रयोग गरिराखेकोले यसको उपयोगिता कून बढेको छ ।

जुन धर्मको आधार लिदा वा शरणमा पर्दा शरण परेका व्यक्तिहरूलाई अपाय दुःख र भवचक्रको दुःखको खाल्डोमा पतन हुने न गरी धारण गर्ने क्षमता रहनुको साथै धर्मको शरणमा नपर्ने व्यक्तिहरूले सामना गर्नु पर्ने वर्तमान सांसारिक दुःख पारलौकिक दुःखहरूबाट पनि सुरक्षा प्रदान गर्न सक्ने क्षमता रहेको हुन्छ, त्यस प्रकारको शरण प्रदायक धर्मलाई “धारेतीति धम्मो” को रूपमा धर्म भनिन्छ ।

सांसारिक विषयमा र लोकोत्तर विषयमा धर्मानुकूल आचरण गर्ने, त्यस अनुकूल व्यवहार गर्ने, बोल्ने, विशिष्ट रूपमा धर्ममा संलग्न रहने व्यक्तिहरूलाई अपाय भयबाट मुक्त पारी शनैः शनैः परिपक्वता प्राप्त गरी आर्य (सत्पुरुष) हरूद्वारा अनुभव गरिने गुण-धर्म धर्मको शक्ति विशेषता मान्नु पर्दछ ।

अपाय विना कारण पतन हुने होइन । आ-आफूले गरेको अधर्माचरणद्वारा नै पतन हुने हो । अतः अपायमा पतन हुनु भन्दा अपाय तिर घचेट्ने, पतन गराउने अकुशल धर्महरू नै अत्यधिक डरलाग्दा देखिन्छन् ।

जे भए पनि धर्मानुकूल आचरण गरी धर्मको शरणमा गई त्यसमा संलग्न रहने व्यक्तिहरूमा कुशल धर्म वृद्धि भइरहे जस्तै अकुशल धर्महरू स्वतः लुप्त भइरहने हुँदा अकुशल धर्महरूलाई कुशल धर्महरूले हटाई राखेका, रोकि राखेका हुन्छन्

भनी भन्नु पदंछ । कारण अकुशल धर्मको रोकावटबाट त्यसको फल अथवा विपाक अपाय दुःख, भवचक्र दुःखलाई पनि हटाइएको हुन्छ ।

चार अपाय भूमिमा अधर्माचरणको कारणले स्वभावतः नराम्रो परिणाम भोगिरहेका मनुष्य, देव र ब्रह्माहरू परम्परागत क्रम अनुसार रहिरहने छ । अतएव धर्मको शरणमा पर्दा अथवा धर्मको सुव्यवस्थित ढंगले आचरण गर्दा त्यसमा शरण पर्ने वा आचरण गर्ने व्यक्तिलाई अपाय भूमिमा पतन नहुने गरी धारण गर्ने रक्षा गर्ने शक्ति विशेष धर्ममा रहिरहेको हुन्छ । त्यस्तै भवचक्र दुःखबाट उन्मुक्त हुने मौका प्रदान गरी शान्ति-पद निर्वाण सम्म पुऱ्याउने क्षमता पनि त्यसमा हुन्छ भन्ने कुरामा हामी विश्वस्त नै हुनु पर्ने छ । यसले हामीमा आत्म विश्वासको भावना जगाई दिनुको साथै अरू कसैको भरमा पर्ने कुवानिलाई पनि हटाई दिन्छ र विकासको बाटोमा लम्कन ठूलो प्रेरणा र उत्साह पनि दिने गर्दछ । अनि फेरि आफ्नो सुकर्म (राम्रो कर्म) को यथार्थ परिणाम यस्तो हुँदो रहेछ भन्ने ज्ञानलाई समेत अवबोध गराई दिन्छ ।

बचनै न सक्ने लोक स्वभाव-धर्मको कारणले दुःख भोग्नु पर्ने अवस्था आएता पनि यदि उनी धर्मचारी भइरहेमा धर्म-द्वारा उनी आश्वस्त भइरहने छ । अन्तिम रूपमा मरण भयसित सामना गर्नु परेता पनि “म मा धर्म छँदै छ किन डराउनु पर्ने” भनी निर्भीक रूपमा मर्ने साहस गर्ने छ । यसरी निर्भीक रूपमा मरण हुनु नै अर्को जन्मको निमित्त मरण-पुष्प पुष्पित

नु हो । त्यस कारण रक्षा गर्न न सकिने लोक स्वभाव धर्म
ख सित सामना गर्नु पर्ने बेलामा समेत आफूले आधार लिइ-
राखेको किल्ला धर्म नै चित्तमा बलिरहेको आगो निभाउने
शान्त पार्ने औषधी हो भनी विश्वास लिनु योग्य छ ।

कायिक (शरीर सम्बन्धी) आदि मानिसका तीन मुख्य
क्रिया कलापहरू मध्ये शीलले कायिक र वाचिक क्रियालाई शुद्ध
पारिदिन्छ । यसबाट मानसिक क्रिया स्थिर पार्ने समाधिलाई
उच्च स्तरमा पुऱ्याउन अनुबल प्राप्त हुन्छ । यसले आफ्नो मन-
स्थितिलाई चाँडै नै एकाग्रतामा ल्याई मानसिक स्वच्छतामा थप
अनुबल प्रदान गर्छ । प्रज्ञास्तर माथि उंचाल्न यसबाट सत्प्रेरणा
प्राप्त हुन्छ । जसबाट प्रज्ञा स्वच्छ, शुद्ध एवं परिष्कृत भई
सत्काय-दृष्टि जस्ता आत्म दृष्टि निर्मूल पार्ने सम्यक्-दृष्टि स्था-
पना गर्न अनमोल प्रकाश मिल्दछ र शान्त शीतल निर्वाणको
साक्षात् अनुभूति प्रस्फुरित हुन जान्छ ।

तसर्थ संसारको दुर्गुणलाई अन्तस्तल देखि हेरी साँच्चै
निर्वाण-कामी भई निर्वाण-द्वारमा प्रवेश गर्न इच्छुक व्यक्तिले
आदि मार्ग महान् द्वार समान भएको शीललाई खोलिकन मात्र
आफूले चाहेको निर्वाण मार्ग तिर सोचै पाइला चाल्न सक्ने
कुरालाई स्मृतिपूर्वक हेर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

चाहे व्यवहारिक रूपमा होस् चाहे धार्मिक रूपमा
शीलादि यथार्थ धर्मलाई आस्था तथा विश्वासपूर्वक हृदयदेखि
प्रसन्नता ल्याई प्रत्यक्ष आचरण, धारण एवं पालन गरेको खण्ड-
मा जुनसुकै व्यक्ति किन नहोस्, मार्ग, फल-ज्ञान प्राप्त गर्न नसके
पनि आफू सत्पुरुष भए मुताविक मरण पछि अपररुट आश्रयमा

पतन हुने अवसर न मिल्ने हुनाले धर्मले नै धर्मचारीलाई अपाय भयबाट रक्षा गरिराखेको सम्झनु पर्दछ ।

अपायमा पतन न भए पछि त शुद्ध स्वच्छ पवित्र भव-गतिमा नै अघि सर्नु पर्ने भएकोले नै धर्मचारीलाई मनुष्य-लोक, दिव्यलोक तिर पुऱ्याएको भन्नु पर्ने हुन्छ । त्यस भन्दा पनि धर्म परिपक्वता प्राप्त भई साधारण मानिसको रूपबाट अलग हुन सकेमा श्रोतापन्न, सकृदागामी भई अपाय संसारबाट पूर्णतः मुक्त हुने छ । फेरि त्यस भन्दा पनि माथि उठ्न सकेमा अनागामी भई काम-संसारबाट बिल्कुल मुक्त हुने छ । अरु बढी मात्रामा परिपक्वता आएमा त अरहन्त नै भई रूप, अरूप-संसारबाट पनि बिल्कुल मुक्त हुने छ । यसरी नै सम्पूर्ण दुःखसित सम्पर्क न भएको यथार्थमुख (निर्वाण) लाई साक्षात्कर गरिने छ ।

यस तथ्यलाई विभिन्न प्रकरण द्वारा स्पष्ट पार्ने प्रयत्न यस पुस्तकको रहेको छ । यसको प्रमुख लेखक हुनु हुन्छ, बर्माका प्रसिद्ध महान् बौद्ध विद्वान् महास्थविर भिक्षु अग्गमहापण्डित लेदी सयादो । यस पुस्तकको अंग्रेजीमा पनि अनुवाद भइराखेको हुनाले यसैको माध्यमबाट आज नेपालीमा पनि रूपान्तर भएको पाठक वर्ग समक्ष प्रस्तुत छ । यो पुस्तक अंग्रेजी रूपान्तर मात्र न भई यसमा मूल बर्मीसित पनि सामञ्जस्य ल्याइएको छ । 'यस पुस्तकबाट पाठक-वर्ग द्वारा सच्चा ज्ञान हासिल गर्न सकोस्' यही मेरो सदिच्छा छ ।

निब्बानस्स पच्चयो होतु ।

मणिमण्डप विहार, पटको, पाटन ।

२०३३, आश्विन ६ गते

—भिक्षु ज्ञानपूर्णिक

दुइ शब्द

वर्माको प्रसिद्ध बौद्ध विद्वान् 'लेदी सयादो'का "मग्गङ्ग-दीपनी" को अंग्रेजी अनुवाद पुस्तक हेर्दा यसमा अष्टाङ्ग मार्ग-अङ्गलाई सरल सुगम तरिकाले क्रमिक रूपमा 'छलंङ्ग्याई' सार, गम्भीर, गहन मार्ग निर्देशनानुसार शील, समाधि, प्रज्ञा-अङ्ग प्राप्त गर्न सकेको खण्डमा आशक्तबाट अनाशक्त भएर सांसारिक भमरीबाट मुक्त भई क्लेश रहित हुन सक्ने क्षमता प्रत्येक व्यक्तिमा निहित रहेको अर्थयुक्त अभिव्यक्ति देखी यसलाई राष्ट्र भाषा नेपालीमा उल्था गर्ने अभिप्रायले कलम समाते । तर पढे जति बुझ्न नसकिने र बुझे जति लेख्न नसकिने अनुभव यो पुस्तक अनुवाद गर्दा पाएँ ।

यसलाई वर्मी भाषाका मूल र अंग्रेजी अनुवाद दुबैसंग दाँजेर संशोधन गरी दिन पूजनीय ज्ञानपूर्णिक भन्तेसंग वित्तम्र अनुरोध गर्दा उहाँले आफ्ना अत्यन्त व्यस्त अमूल्य समय दिनु भई अथक परिश्रम गरी आदिदेखि अन्तसम्म मूल लेखकको शब्द शैली अनुरूप उपयुक्त भाषा शैली र भाव समेत व्यक्त गरी दिनु भई यसलाई एक नयाँ रूपाकृतिमा ढाल्नु भएको छ । तसर्थ यो पुस्तक पाठकहरू समक्ष यस रूपमा निस्कन सकेको श्रेय उहाँलाई नै छ ।

उहाँले संशोधन जस्तो गहन जिम्मेवारी लिनु भई पुस्तकको कार्य मात्र सिद्ध गरी दिनु भएको होइन अपितु यस पुस्तकलाई अरु स्पष्टसंग अवबोध गराउन सम्यक् र मिथ्या दृष्टिगत धारणाबाट के कस्तो फल विषाक भोग्नु पर्ने हुन्छ भन्ने परिणामलाई औल्याउँदै सत्य र तथ्य अँगाल्न सही मार्ग

समयमा नै पक्रनु पर्ने भाव अभिव्यक्त उहाँको 'भूमिका' पाठक-वर्ग समक्ष प्रस्तुत छ ।

"मगङ्ग-दीपनी" नेपाली भाषामा उतार्न सकेको मूल श्रेय यसका मुख्य लेखक श्रद्धेय महास्थविर 'लेदी सयादो' हुन् । अतः उहाँ प्रति आभारी छु ।

'ऊ स टून टैक' (U SAW TUN TEIK) जसको अंग्रेजी अनुवादको माध्यमबाट यस पुस्तकले नेपाली भाषाको रूप लिने अवसर पाए; उहाँ प्रति कृतज्ञ छु ।

विशेषतः पूजनीय ज्ञानपूर्णिक भन्तेले उदार हृदयले यस पुस्तक संशोधनको साथै सुहाउँदो भूमिका समेत लेखी दिनु भएकोमा उहाँलाई कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

श्री योगसिद्धि बज्राचार्यज्यूले यस पुस्तक अनुवादको शुरूआत देखि श्रद्धा पूर्वक अर्थ व्ययको अभिभारा लिनु भई आफ्नो जन्म-दिवसको शुभ उपलक्ष्यमा धर्मदान दिने उहाँको शुभ आकांक्षानुसार 'पाठक-वर्ग मध्ये एक व्यक्ति मात्र सम्यक्-दृष्टि भई आफ्नो जीवन सुधार्न सकेको खण्डमा उहाँको प्रकाशन कार्य सफल हुनेछ' भन्ने हार्दिक कामनाको साथै 'मगत प्राणी उद्धार होस्' भन्ने शुभेक्षा सहित प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशन गर्नु भएको छ । तसर्थ उहाँको उदारतामा मेरो धेरै धेरै घन्यवाद ।

यसमा अनेकन त्रुटि र प्रुफ-मिष्टेक नहोला भन्न सकिन्न । अतः पाठक-वर्गले धैर्य साथ गलति सच्चवाई पढ्नु भई मेरो त्रुटिहरूमा क्षमा प्रदान गर्नु हुनेछ भन्ने अपेक्षा लिएकी छु ।

काठमाडौं, नेपाल । आश्विन ८, २०३३

—नानीमैयाँ

प्रकाशकीय

घेरै वर्ष अघिदेखि समय समयमा बौद्ध ग्रन्थ अध्ययन गर्दा सम्यक् सम्बुद्धहरूका मुख्य विचार धारा “बहुजन हिताय बहुजन सुखाय लोकानुकम्पाय.....” तर्फ नै पूरा धल्केको पाएँ ।

“चतुरार्य्यं सत्यं” मा विचार गर्दा “दुःख आर्य्यं सत्यं” मा जन्मनु, वृद्ध हुनु, रोगी हुनु, अप्रिय संयोग हुनु, ईच्छा गरेको प्राप्त न हुनु, संक्षिप्तमा भन्ने हो भने पाँच उपादानसकन्ध नै दुःख हुन् । “दुःख समुदय आर्य्यं सत्यं” हुन्, लोभ तथा रागयुक्त तृष्णा जस्तो कि काम-तृष्णा, भव-तृष्णा तथा विभव तृष्णा । यही तृष्णा नै दुःख समुदय आर्य्यं सत्यं हुन् जुन फेरि फेरि जन्म लिनुका कारण हुन् । तृष्णाबाट विल्कुल विराग हुनु, तृष्णालाई निरोध गर्नु, त्यागनु, परित्याग गर्नु, यसबाट मुक्त हुनु, अनाशक्त हुनु, “दुःख निरोध आर्य्यं सत्यं” हुन् । “दुःख निरोध भाषिनी प्रतिपदा आर्य्यं सत्यं” यही “आर्य्य अष्टांगिक मार्ग” हुन् जसलाई ‘शील’, ‘समाधि’, ‘प्रज्ञा’ तीन भागमा विभाजन गरी दर्शाइएको छ । शीलले शरीर र वचनले गर्ने अकुशल कर्म-पथबाट वचाई कुशल कर्म-पथ तिर धकेल्छ, समाधिले विक्षिप्त चञ्चल परिभ्रष्ट चित्तलाई सम्यक् समाधिमा एकाग्र गराई प्रज्ञाद्वारा अनित्य, दुःख, अनात्मको यथार्थ ज्ञान बोध गराउँछ जसबाट ‘निर्वाण’ साक्षात्कार हुन्छ ।

यसरी बौद्ध ग्रन्थ अध्ययन तर्फ लागि रहेकै बेलामा सुश्री नानीमैयाँज्यूसंग पनि धर्मको विषयमा छलफल गर्ने मौका पाएँ । साथै उहाँले ‘बर्माका अगमहापण्डित लेदी सयादो’ का

‘मगङ्ग-दीपनी’ को अंग्रेजी अनुवाद पुस्तक हेरि रहनु भएके देखे । त्यस पुस्तकको सारांश सुनी मन पसन्द भएकोले यसलाई नेपाली भाषामा उलथा गर्ने अनुरोध गर्दा उहाँले आफ्नो व्यस्त अमूल्य समय दिनु भयो । यसलाई मूल बर्मीसित पनि सामञ्जस्य ल्याउनु श्रेयस्कर देखी पूज्य भिक्षु ज्ञानपूर्णिकसंग मद्दत लिनु भयो । भिक्षुजीले पनि यस कुशल कार्यमा आफ्नो अनमोल समय दिनु भई परिश्रम पूर्वक संशोधन गरी दिनु भयो । अतएव पूज्य भिक्षु ज्ञानपूर्णिकलाई कृतज्ञता सहित हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । सुश्री नानीमैयाँलाई मेरो अभ्यन्तरदेखि धन्यवाद !

मेरो प्रकाशन कार्यमा सहमत दिई सहायता गर्ने मेरी श्रीमती पुनमाया, पुत्रहरू नरेन्द्र सिद्धि, भोग्य सिद्धि र पुत्री योगलक्ष्मी प्रभिति सकल परिवारलाई म धन्यवाद नदिई रहन सक्तिन, धन्यवाद ।

यथाशीघ्र छपाई कार्य सिध्याई दिएकोमा शारदा प्रिन्टिङ्ग प्रेसलाई पनि धन्यवाद ।

यस पुस्तक प्रकाशनको पुण्यानुभावले ‘जगत संसार सत्व प्राणीलाई अनुत्तर ज्ञान प्राप्त होस् ।’ यही मेरो आसिका छ ।

“यतो धमं ततो जय”

मखन टोल, कान्तिपुर,

— योगसिद्ध बज्राचार्य

६ आश्विन, २०३३

तृतीय संस्करण

“मग्गङ्ग दीपनी” को पहिलो संस्करण निस्केको करिब नौ वर्ष भयो । त्यस समयदेखि नै यस पुस्तक “नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा” को पाठ्यक्रममा समावेश भइरहेको छ । तर पाँच, छ वर्षदेखि यस पुस्तकको अभावले गर्दा बौद्ध-धर्मको गम्भीर रूपले अध्ययन गर्ने पाठक-वर्गहरूको साथै विशेषतः परियत्तिका विद्यार्थीहरूले यस पाठ्य-पुस्तक सुलभ नभएको कठिनता महसूस गर्दै आइरहेका छन् ।

“मग्गङ्ग दीपनी” को द्वितीय संस्करणको निमित्त ‘कोही प्रकाशक होला कि’ भनी पूज्य बुद्धघोष महास्थविरज्यूलाई विनम्र अनुरोध गर्दा उहाँले ‘स्व. हीरा बहादुर धाखाको पुण्य-स्मृतिमा उहाँको परिवारले नेपाली भाषामा लेखिएको बौद्ध धर्मको गम्भीर विषय भएको पुस्तक प्रकाशन गर्न पाए हुन्थ्यो भनी भनेका छन्’ भन्नु भयो ।

अतः उहाँहरूको श्रद्धा स्वरूप श्रीमती गंगा लक्ष्मी, धाखा विद्या लक्ष्मी धाखा, वसुन्धरा धाखा र लक्ष्मी धाखाको प्रकाशकीयमा ५०० प्रति द्वितीय संस्करणको रूपमा प्रकाशन भइसकेको छ ।

त्यस्तै श्री द्वारीका प्रसाद मानन्धरले भित्री हृदयदेखि अगाडि श्रद्धा एवम् भक्तिपूर्वक आफ्ना स्वर्गीय हुनु भएका

परम पूजनीय माता स्वर्गीय दिलमाया मानन्धर तथा स्वर्गीय पिता सिद्धि नारायण मानन्धर, आफ्नी स्वर्गीय धर्मपत्नी दान कुमारी मानन्धर र सहोदर भाइ स्वर्गीय हीरा प्रसाद मानन्धरको सुगति, स्वर्गादिको काममा गर्नु भई उहाँहरूको पूण्य स्मृतिमा "मग्गङ्ग दीपनी" ३०० प्रति प्रकाशन गर्न सहयोग गर्नु भई धर्म-दान गर्नु भयो ।

तैपनि 'नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा' को र अन्य षाठक-वर्गको निमित्त "मग्गङ्ग दीपनी" अर्कै अभाव नै हुने जस्तो देखिएकोले पूज्य बुद्धघोष महास्थविर, सुश्री कमला कंसाकार, श्रीमती ज्ञानशोभा तुलाधर, श्रीमती इन्द्रकमल तुलाधर र अनुवादिका स्वयंको संयुक्त रूपमा ७०० प्रति अरू छापने निर्णयानुसार तृतीय संस्करणमा ७०० प्रति प्रकाशित भएको छ ।

अतः श्रीमती गंगा लक्ष्मी धाखाको सपरिवारको साथै पूज्य बुद्धघोष महास्थविर, श्री द्वारीका प्रसाद मानन्धर, स्व. हीरा प्रसाद मानन्धरकी श्रीमती गौरी मानन्धर र सुश्री कमला कंसाकार, श्रीमती ज्ञानशोभा तुलाधर, श्रीमती इन्द्रकमल तुलाधरलाई यस्तो धर्म-दान कार्यमा सहभागी भई सश्रद्धा पूर्वक "मग्गङ्ग दीपनी" प्रकाशन गर्नमा सहयोग गर्नु भएकोमा म उहाँहरूलाई हृदयदेखि धन्यवाद एवं आभार व्यक्त गर्दछु । साथै फेरि फेरि पनि 'यस्तो धर्म-दान कार्यमा अघि बढ्न सकून्' भनी उहाँहरूलाई हार्दिक शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु ।

बडो तत्परताका साथ यथासिघ्र छपाई कार्य सिध्याई

[ग]

दिएकोमा 'रोजन प्रिन्टर्स' लाई धन्यवाद ।

“मगगङ्ग दीपनी” आठ मार्ग-अङ्गको गम्भीर रूपले व्याख्या गरिएको र सम्यक्-दृष्टि र मिथ्या-दृष्टिको विभेद स्पष्टसंग दर्शाइएको एक अतुलनीय पुस्तक पाठक-वर्ग समक्ष फेरि फेरि पनि प्रस्तुत हुँदैछ । यस पुस्तक आकारमा सानै भए पनि अति गम्भीर ज्ञानले भरिपूर्ण छ । अतः 'पाठक-वर्गले यस पुस्तकको गहन ज्ञानलाई हृदयङ्गम गरी सम्यक्-दृष्टिले संयुक्त भई मार्ग-अङ्गलाई यथार्थतः अवबोध गरी निर्वाण लाभी हुन सकुन्' । यही मेरो शुभेच्छा छ ।

“ चीरं तिष्ठतु सद्धमो । ”

१२/५५६, क्षेत्रपाटी

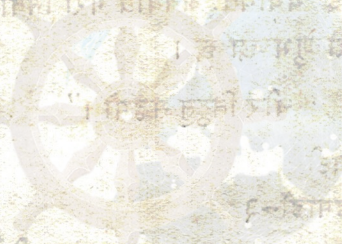
६-२, २१३ काठमाडौं-३

काठमाडौं, नेपाल

—नानीमैयाँ मानन्धर

४ आश्विन, २०४२

१. शास्त्रान्तरे हि 'संज्ञा' इत्येवमस्ति ।
 तत्रैव यत्किञ्चिदस्ति तद्वाच्यं । तत्र 'संज्ञा' इत्येतत्
 नाम्नां विज्ञान-साधने च संज्ञा-कर्मणो च विशेष-साधनात्
 तत्रैव संज्ञा-कर्मणो कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-
 कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-
 साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव
 संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो
 विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् ।
 तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-
 कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-
 साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव
 संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो
 विज्ञान-साधनात् । तत्रैव संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात् ।

संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात्

संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात्
 संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात्
 संज्ञा-कर्मणो विज्ञान-साधनात्

विषय-सूची

विषय	पृष्ठ
भूमिका	1-6
दुइ शब्द	अ-आ
प्रकाशकीय	क-ख
स्व. हिरा बहादुर धाखाको संस्मरणमा :	क-ख
द्वितीय संस्करणको प्रकाशकीय	क-ख
आर्य अष्टांगिक मार्ग	१-९
सम्मादिट्ठि	१
कम्मस्कता-सम्मादिट्ठि	२
दसवत्थुक-सम्मादिट्ठि	३
चतुसच्च-सम्मादिट्ठि	५
सम्मासङ्कप्प	५
सम्मावाचा	६
सम्माकम्मन्त	६
सम्माआजीव	७
सम्मावायाम	७
सम्मासति	८
सम्मासमाधि	९
सम्मादिट्ठिको विवरण	१०-३९
कम्मस्कता सम्मादिट्ठिको व्याख्या	१०
सब्बेसुत्ता कम्मस्सका	१०
कुशल र अकुशल कर्मका विश्लेषण	१२

भावी जीवनको निमित्त अगावै यस जन्ममा गरिने दुई प्रकारका कर्म	१३
वर्तमान कर्मको फल	१५
पूर्व कर्मको फल	१६
सब्बेसत्ता कम्मादायादा	१८
सब्बेसत्ता कम्मयोनी	२०
सब्बेसत्ता कम्मबन्धू	२१
सब्बेसत्ता कम्मप्पटिसरणा	२२
कम्मदायादाको संग्रह	३०
दसव्रत्थुक सम्मादिट्टिको व्याख्या	३१
अरु धर्मावलम्बीहरूलाई थाहा नभएका कुरा	३३
तीन प्रकारका विश्वासहरू	३६
बुद्धहरू केवल मनुष्य लोकमा मात्र उत्पन्न हुन्छन्	३८
चतुसच्च-सम्मादिट्टिको व्याख्या	३९-४४
दुक्खसच्च-सम्मादिट्टि	४०
पीडा, कष्ट दिने तरीका	४०
विपरिणामद्वारा पीडा, कष्ट दिने	४१
सन्तानद्वारा पीडा, कष्ट दिने	४२
समुदयसच्च-सम्मादिट्टि	४२
निरोधसच्च-सम्मादिट्टि	४३
दुक्खनिरोधगामिनी-पटिपदा-अरियसच्च	४३
सम्मादिट्टि	४३
सम्मासङ्कुप्पको व्याख्या	४४
सम्मावाचाको व्याख्या	४५

दिट्टि हो अवस्था सम्बन्धी अष्टांगिक मार्गको व्याख्या	७०
आजीवट्टमक शील कसरी लिनु र पालन गर्नु ?	७१
नित्य शील (स्थावी नैतिक आचरण) का प्रकार	७२
सात प्रकारका दुश्चरित्रका अङ्गहरू	७३
कर्म-पथ यसरी सिद्ध हुन्छ	७६
समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कसरी स्थापित गर्ने	७७
आना-गानको अभ्यास	७८
स्मृतिमा चित्त स्थिर होस्	७९
मानसिक उन्मादताबाट कसरी छुटकारा पाउन सकिन्छ ?	८०
प्रज्ञा-स्कन्धको स्थापना कहिले हुन्छ ?	८०
प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कसरी स्थापना गर्ने ?	८१
संक्षिप्त स्थापना विधि	८१
अनिच्च, दुःख, अमत्त	८५
टाउकोमा सत्काय-दृष्टि	८६
जान, भाविता गर, हेर	८६
धन	८७
सम्यक्-दृष्टि	८८
क्रमशः उत्तरोत्तर भूमि उत्पन्न व्यक्ति हुने	८९
आठ मार्ग-अङ्ग स्थापनाको छोटकरी विवरण	९०
प्रज्ञा र प्रयत्न शक्तिशाली भएमा मात्र	९०
तीन किसिमका सुखानुभूति	९१
परिशिष्ट १	९२
परिशिष्ट २	९६
भिक्षुहरू हो निमित्त २१ प्रकारका मिथ्या आजीविका	९६

अत्थ, धम्म र बिनय	४६
सम्माकम्मन्तको व्याख्या	४७
सम्माआजीवको व्याख्या	४८
सम्मावायामको व्याख्या	५०
मंगगङ्गको शक्ति	५२
नियाम (स्वभाव-धर्म) को स्थापना	५२
आफ्नो जीवनको सच्चा फाइदा	५३
सम्मासतिको व्याख्या	५५
चार स्मृति प्रस्थान	५५
डोरीले बाँधी राख	५७
सम्मासमाधिको व्याख्या	५८
चार प्रकारका समाधिहरू मध्ये	५८
तीन प्रकारका वट्ट (चक्र) को चार प्रकारका संसारसंग क्रमिक सम्बन्ध	६०
अपाय संसारसंग सम्बन्धित तीन वट्टमा	६०
काम सुगति संसारसंग सम्बन्धित तीन वट्टमा	६१
रू, अरूप संसार सम्बन्धी तीन वट्टमा	६२
मंगगङ्ग र वट्टका बीच आपसी सम्बन्ध	६३
दिट्ठि हो पहिलो, दोस्रो र तेस्रो तह (मिथ्या-धारणाहरू)	६४
'म', 'म' भनी आशक्त हुनु	६५
निर्वाणको पहिलो अवस्था	६५
सलाई, सलाई-बत्ता र गन्धक	६६
आर्य अष्टांगिक मार्गलाई तीन स्कन्धमा दर्शाउनु	६८
सक्कायदिट्ठि (सत्काय-दृष्टि)को तीन अवस्थालाई नाश गर्नु,	६९

मगङ्ग-दीपनी

“नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स”

उनी भगवान् अर्हत् सम्यक् सम्बुद्धलाई नमस्कार ।

आर्य अष्टांगिक मार्गः

(१) सम्मादिट्ठि	—	सम्यक्-दृष्टि
(२) सम्मासंकप्पो	—	सम्यक्-संकल्प
(३) सम्मावाचा	—	सम्यक्-वचन
(४) सम्माकम्मन्तो	—	सम्यक्-कर्मन्त
(५) सम्माआजीवो	—	सम्यक्-आजीविका
(६) सम्मावायामो	—	सम्यक्-व्यायाम
(७) सम्मासत्ति	—	सम्यक्-स्मृति
(८) सम्मासमाधि	—	सम्यक्-समाधि

१. (क) सम्मादिट्ठिः

तीन प्रकारका सम्यक्-दृष्टि—

(अ) कम्मस्तकता-सम्मादिट्ठि—सम्यक्-दृष्टि दुइ किसिमका छन्—कुशल र अकुशल । प्राणी जन्मदै संसार चक्रमा घुमि-रहुञ्जेल तिनीहरूले गरिने कुशल-अकुशल कार्य नै तिनीहरूका सम्पत्ति हुन् र सधैं साथमा रहन्छन् ।

(आ) दसवत्युक्त-सम्मादिट्ठि—दश प्रकारका वस्तुमा सम्यक्-दृष्टि राख्नु ।

(इ) चतुसच्च-सम्मादिट्ठि—चार यथार्थता वा चार सत्यमा सम्यक्-दृष्टि राख्नु ।

(अ) कम्मस्सकता-सम्मादिट्ठि:

“सब्बे सत्ता कम्मस्सका, कम्मदायादा, कम्मयोनी, कम्मबन्धू, कम्मपटिसरणा, यं कम्मं करिस्सन्ति कल्याणं वा पापकं वा तस्स दायादा भविस्सन्ति ।”

सब्बे सत्ता कम्मस्सका—

प्राणी जन्म लिदै संसार-चक्रमा घुमिरहुञ्जेलसम्म तिनीहरूका कुशल-अकुशल कर्म नै आ-आफना सम्पत्ति हुन्छन् र ती ती कर्म नै सधैं तिनीहरूका साथमा रहन्छन् ।

कम्मदायादा—

प्राणी जन्म लिदै संसार-चक्रमा घुमिरहुञ्जेलसम्म तिनीहरूका कुशल-अकुशल कर्म नै आ-आफना सम्पत्तिका मालिक बन्छन्, जुन सधैं तिनीहरूकै साथमा रहन्छन् ।

कम्मयोनी—

प्राणी जन्म लिदै संसार-चक्रमा घुम्नुको स्रोत तिनीहरूकै कुशल-अकुशल कर्म हुन् ।

कम्मबन्धू—

प्राणी जन्म लिदै संसार-चक्रमा घुमिरहुञ्जेल तिनीहरूले गरिएका कुशल-अकुशल कर्म नै तिनीहरूका आफना नातेदार

र सच्चा साथी हुन्छन्, जुन सँधै तिनीहरूकै साथमा रहन्छन् ।

कम्मपटिसरणा—

प्राणी जन्म लिदै संसार-चक्रमा घुमिरहुञ्जेल तिनीहरूले गरिएका कुशल-अकुशल कर्म नै तिनीहरूका सच्चा शरण हुन् ।

यं कम्मं करिस्सन्ति कल्याणं वा पापकं वा तस्स दायादा भविस्सन्ति—

प्राणी जन्म लिदै संसार-चक्रमा घुमिरहुञ्जेल तिनीहरूले गरिएका कायिक, वाचिक र मानसिक कुशल-अकुशल कर्म नै तिनीहरूका अंशियार हुन्छन् ।

(आ) दसवत्थुकसम्मादिट्ठिः

“अत्थि दिन्नं, अत्थि पिट्ठं, अत्थि हुतं, अत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मानं फलं विपाको, अत्थि माता, अत्थि पिता, अत्थि सत्ता ओप्पातिमा, अत्थि अयं लोको, अत्थि परोलोको, अत्थि लोके समणब्राह्मणा समग्गा सम्मापटिपन्ना, ये इमञ्च लोकं परञ्च लोकं सयं अभिञ्जा सच्छिहत्वा पवेदेन्ति ।”

(१) अत्थि दिन्नं— दान दिएको कर्म र विपाक अवश्य छ ।

(२) अत्थि पिट्ठं— निश्चय नै महान् दानको कर्म र विपाक छ ।

(३) अत्थि हुतं— निश्चय नै थोरै दानको कर्म र विपाक छ ।

(४) अत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मानं फलं विपाको— निश्चय नै कुशल-अकुशल कर्मका फल र विपाक छन् ।

(५) अत्थि माता— माता प्रति असल र खराब (राम्रो र नराम्रो) गरिएका कर्मको फल र विपाक अवश्य छन् ।

(६) अत्थि पिता— पिता प्रति असल र खराब गरिएका कर्मका फल र विपाक अवश्य छन् ।

(७) अत्थि सत्ता ओपपातिका— विना योनी त्यसै जन्मने प्राणी अवश्य छन् । जस्तै—प्रेत, देव, शक्र र ब्रह्मा; जसलाई साधारणतया मानिसले देख्न सक्तैनन् ।

(८) अत्थि अयं लोको— निश्चय नै हाम्रा आँखाले देखिने यो संसार छ ।

(९) अत्थि परो लोको— निश्चय नै अर्को संसार वा परलोक छन्, जहाँ मृत्यु पछि जन्मन्छ ।

अर्को शब्दमा: निश्चय नै यो मानव संसार (अयं लोको) र अर्को संसार (परो लोको: चार अपाय लोक, छ देवलोक र बीस ब्रह्मलोक) छन् ।

अर्को शब्दमा: निश्चय नै मनुष्य लोक, चार अपाय लोक, छ देवलोक र बीस ब्रह्मलोक सहितका यस विश्व (अयं लोको) र आठ दिशामा अपरिमित अर्को लोक (परो लोको) छन् ।

(१०) अत्थि लोके समणब्राह्मणा समगता सम्मा टिपन्ना, ये इमञ्च लोकं परञ्च लोकं सयं अभिञ्जा सच्छिक्त्वा पवेदेन्ति ।

निश्चय नै यस मानव संसारमा सर्वज्ञबुद्ध, श्रमण र ब्राह्मणहरू छन्, जो मानसिक शान्तिको अवस्थामा पुगिसकेका र राम्ररी आचरण गरिसकेका हुन्छन्; जसले यस संसारलाई

मात्र नभई अर्को संसारलाई समेत स्वयं विशिष्ट ज्ञानद्वारा साक्षात्कार गरी, देखी, बुझी अरूहरूलाई पनि प्रकाश पारी दिन्छन् ।

(इ) चतुसच्च-सम्मादिट्ठिः

(१) दुक्खे ज्ञाणं, (२) दुक्खसमुदये ज्ञाणं, (३) दुक्खनिरोधे ज्ञाणं, (४) दुक्खनिरोधगामिनिपटिप्पदाय ज्ञाणं ।

(१) दुक्खे ज्ञाणं— दुःख-सत्यलाई यथार्थतः बोध गर्ने ज्ञान ।

(२) दुक्खसमुदये ज्ञाणं— दुःख-उत्पत्तिको कारण धर्म-लाई यथार्थतः बोध गर्ने ज्ञान ।

(३) दुक्खनिरोधे ज्ञाणं— दुःख-निरोध सत्यलाई यथार्थतः बोध गर्ने ज्ञान ।

(४) दुक्खनिरोधगामिनिपटिप्पदाय ज्ञाणं— दुःख-निरोध तिर लैजाने प्रतिप्रदालाई यथार्थतः बोध गर्ने ज्ञान ।

(ख) सम्मासङ्कप्पः

तीन प्रकारका सम्यक्-संकल्प (यथार्थ बृह निश्चय)

(अ) नेक्खम्मसङ्कप्प— लोभ आरम्भण काम गुण स्कन्ध संसार रूपी धाप (हिलो) बाट निर्लिप्त हुने सम्यक्-संकल्प ।

(आ) अब्यापादसङ्कप्प— मनुष्य, तिरश्चिन प्राणी मात्र प्रतिको जीवितस्कन्ध सुखित पार्ने इच्छायुक्त सम्यक्-संकल्प ।

(इ) अविहिंसासङ्कप्प— जीवित मनुष्य, तिरश्चिन प्राणी

मात्रलाई कायिक तथा मानसिक सुख प्राप्त गराउने इच्छा युक्त सम्यक्-संकल्प ।

(ग) सम्मावाचा:

चार प्रकारका सम्यक्-वचन—

(१) मुसावाद-विरति—असत्य वचन बोल्नुबाट विरत रहनु (बच्नु) ।

(२) पिसुनवाचा-विरति— चुगली र निन्दाबाट विरत रहनु ।

(३) फरसवाचा-विरति— अरुको चित्तमा बिफ्ने, चुम्ने, दुख्ने, असह्य हुने, कडा शब्द प्रयोग एवं गालि गर्नुबाट विरत रहनु ।

(४) सम्फप्पलाप-विरति—यस लोक र परलोकको निमित्त व्यर्थ हुने बेकारका गफ्, कुठो कथा र तिरश्चिन कथाबाट विरत रहनु ।

(घ) सम्माकम्मन्त:

तीन प्रकारका सम्यक्-कर्मान्त—

(१) पाणातिपात-विरति—जीवित मनुष्य, तिरश्चिन प्राणी मात्रलाई मार्नु, पिट्नु, कष्ट दिनुबाट विरत रहनु ।

(२) आदिन्नादान-विरति—अधिकारीले नदिएको परवस्तु चोर्नुबाट विरत रहनु ।

(३) कामेसुमिच्छाचार-विरति— मादक पदार्थ सेवन र माता पिता वा अभिभावकहरूद्वारा संरक्षित (परस्त्री वा पर पुरुषहरू) संग हुने अनैतिक काम भोगबाट विरत रहनु ।

(ङ) सम्माआजीवः

चार प्रकारका सम्यक्-आजीविका—

(१) दुच्चरितमिच्छाजीव-विरति— गृहस्थले कायिक, वाचिक कर्मद्वारा अनैतिक तवरले गरिने आजीविकाबाट विरत रहनु ।

(२) अनेसनमिच्छाजीव-विरति— भिक्षु र ऋषिहरूले गृहस्थहरूलाई फल-फूल (आदि) दिने अनेसन कृत्यद्वारा अनैतिक तवरले गरिने आजीविकाबाट विरत रहनु ।

(३) कुहनादिमिच्छाजीव-विरति— भिक्षु र ऋषिमुनिहरूले भद्भूत कार्य प्रदर्शन गरी धोखा, छल-कपट आदिद्वारा अनैतिक तवरले गरिने आजीविकाबाट विरत रहनु ।

(४) तिरिच्छानविज्जामिच्छाजीव-विरति— भिक्षु र ऋषि-मुनिहरूको विनय विरोध अंग-बिद्या, लक्षण-विद्या हेर्ने आदि विद्याहरूद्वारा अनैतिक तवरले गरिने आजीविकाबाट विरत रहनु ।

(च) सम्मावायामः

चार प्रकारका सम्यक्-व्यायाम (यथार्थ प्रयत्न)

(१) अनुप्पन्नानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादाय वायामो ।

आफूमा वर्तमान कालमा उत्पन्न नभएको अकुशल धर्म वर्तमान जन्मदेखि लिएर अनुपादिशेष निर्वाण प्राप्त सम्म भविष्यमा क्षणभर मात्र पनि उत्पन्न न गराउन आर्य अष्टांगिक मार्गको व्यायाम गर्नु ।

(२) उप्पन्नानं अकुसलानं धम्मानं पहाताय वायामो ।

आफूमा वर्तमान जन्ममा उत्पन्न भइसकेको वा भइरहेको अकुशल धर्मलाई भविष्यमा क्षणभर मात्र भए पनि उत्पन्न हुन नसक्ने गरी आर्य अष्टांगिक मार्गको व्यायाम गर्नु ।

(३) अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय वायामो ।

आफूमा यस जन्ममा उत्पन्न नभएको सैतिस बोधि पाक्षिय धर्म (बोधिज्ञान तर्फ उन्मुख अङ्गहरू) यस जन्ममा नै उत्पन्न गर्न आर्य अष्टांगिक मार्गको व्यायाम गर्नु ।

(४) उप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं भित्तयोभावाय वायामो ।

आफूमा यस जन्ममा उत्पन्न भइसकेको वा उत्पन्न भइरहेको शीलादि कुशल धर्मलाई उत्तरोत्तर वृद्धि गर्दै अनुपादिशेष निर्वाण प्राप्त हुने जन्म सम्म अविच्छिन्न रूपले अभ्यास गर्न आर्य अष्टांगिक मार्गको व्यायाम गर्नु ।

(छ) सम्मासतिः

चार प्रकारका सम्यक्-स्मृति—

(१) कायानुपस्सना सतिपट्टानं—श्वास-प्रश्वास आदि शारीरिक अंग समूहमा भाविता गर्नु, हेर्नु, विचार गर्नुमा स्थिर रहेको स्मृति-धर्म ।

(२) वेदानानुपस्सना सतिपट्टानं—सुख, दुःख आदि वेदना समूहमा भाविता गर्नु, हेर्नु, विचार गर्नुमा स्थिर रहेको स्मृति-धर्म ।

(३) चित्तानुपस्सना सतिपट्टानं— सराग, सदोष आदि चित्त समूहमा भाविता गर्नु, हेर्नु, विचार गर्नुमा स्थिर रहेको स्मृति-धर्म ।

(४) धम्मानुपस्सना सतिपट्टानं— कामच्छन्द भादि धर्म समूहमा भाविता गर्नु, हेर्नु, विचार गर्नुमा स्थिर रहेको स्मृति-धर्म ।

(ज) सम्मासम्माधिः

चार प्रकारका सम्यक्-समाधि—

(१) पथमज्ज्ञान-समाधि— प्रथम-कसिण आदि कुनै न कुनै शमथ आरम्भणमा विचलित नभई भाविता गरी, विचार गरी दृढताका साथ स्थिर भई शान्त रहने प्रथमध्यान-समाधि ।

(२) दुतियज्ज्ञान-समाधि— द्वितीय कसिण आदि कुनै न कुनै शमथ आरम्भणमा विचलित नभई भाविता गरी, हेरी, विचार गरी दृढताका साथ स्थिर भई शान्त रहने द्वितीयध्यान-समाधि ।

(३) ततीयज्ज्ञान-समाधि— तृतीय-कसिण आदि कुनै न कुनै शमथ आरम्भणमा विचलित नभई भाविता गरी, हेरी, विचार गरी दृढताका साथ स्थिर भई शान्त रहने तृतीयध्यान-समाधि ।

(४) चतुर्थज्ज्ञान-समाधि— चतुर्थ-कसिण आदि कुनै न कुनै शमथ आरम्भणमा विचलित नभई भाविता गरी, हेरी,

विचार गरी दृढताका साथ स्थिर भई शान्त रहने चतुर्थध्यान समाधि ।

यो आर्य अष्टांगिक मार्ग को स्वरूप मात्र हो ।

सम्मादिट्टिको विवरणः

तीन प्रकारका सम्यक्-दृष्टि-

(अ) कम्मस्सकता सम्मादिट्टि

(आ) दसवत्थुकसम्मादिट्टि

(इ) चतुसच्चसम्मादिट्टि

(अ) कम्मस्सकता सम्मादिट्टिको व्याख्या--

“सब्बे सत्ता कम्मस्सका, कम्मदायादा, कम्मयोनी, कम्मबन्धू, कम्मप्पटिसरणा, यं कम्मं करिस्सन्ति कल्याणं वा पापकं वा तस्सदायादा भविस्सन्ति ।”

सब्बे सत्ता कम्मस्सका--

यस लोकमा हात्ति, घोडा, गाडी, गाई-गोरु, खेत, घर, सुन, चाँदी, जवाहरात आदि धनहरू हुन्छन् । ती धनहरू मृत्यु हुनु अन्दा अगाडि केही क्षणसम्म मात्र हात्रा हुन्, भनी भन्न सकिन्छ । तर मरण पछि अर्थात् मृत्यु पश्चात् ती धनहरू हात्रो साथमा आउँदैनन् । ती धनहरू केही समयको लागि प्रयोग गर्न सापत लिएका जस्तै हुन् । ती धनहरू हात्रा जीवन छँदैमा पनि क्षणभर भित्रै नाश हुन सक्छन् ।

तसर्थ संसारमा जन्म जन्मान्तरमा परिवर्तित हुँदै आइ-रहेका प्राणीहरूको त्यस त्यस जन्ममा क्षणिक क्षणिक रूपमा

उपलब्ध भइराखेका ती सब धन सम्पत्तिहरू तिनीहरूको परिवर्तित अर्को जन्ममा साथ न आइकन ती ती जन्महरूमा नै त्यसै त्यसै रहिरहने हुँदा वास्तवमा ती जन्म प्राणीहरूको आफ्नो निजी सम्पत्ति भन्नु उचित छैनन् । त्यसकारण बुद्ध भन्नुहुन्छ—“सब्बे सत्ता कम्मस्सका ।”

प्राणीहरूले गरेका कायिक, वाचिक र मानसिक कर्म मात्र यस जन्ममा र अर्को जन्ममा आफूमा सधैं साथमा रहन्छन् । यी कर्महरू आगो, पानी, चोर, डाँकु आदिको कारणबाट विनाश हुँदैनन् । तसर्थ यी कर्महरूलाई नै प्राणीहरूको निजी सम्पत्ति भन्दछन् ।

कायिक-कर्मको अर्थ हो हात खुट्टा आदि शरीरका सबै अङ्ग-प्रत्यङ्गद्वारा गरिने क्रिया कलाप । वची-कर्मको मतलब हो मुख, जिभ्रो र घाँटिबाट निस्कने शब्द प्रयोग । मानसिक कर्म भन्नु नै मनको भाव वा विचार हो । यी कायिक, वाचिक र मानसिक कर्मलाई बुद्ध-धर्ममा तीन कर्म भन्दछन् ।

सबै प्राणीहरू जागृत अवस्थामा यी तीन कर्ममा संलग्न रहन्छन् । तिनीहरूले साना ठूला सबै काम यी नै तीन कर्ममा संलग्न भइ गर्छन् । निदाएको बेलामा मानिस (प्राणी)-का यी तीन कर्म शान्त र सुषुप्त अवस्थामा रहन्छन् ।

(यसरी प्राणी मात्रमा यी तीनै कर्मले काम गरिरहन्छन् ।)

यी तीन कर्महरू दुइ भागमा विभक्त छन्— (१) तीन कुशल कर्म र (२) तीन अकुशल कर्म ।

(१) तीन कुशल कर्म दुइ प्रकारका छन्—

(क) यसै जन्मको निमित्त गरिने कुशल कर्म र (ख) अर्को जन्मको निमित्त गरिने कुशल कर्म ।

(२) तीन अकुशल कर्म दुइ प्रकारका छन्—

(क) यसै जन्मको निमित्त गरिने अकुशल कर्म र (ख) अर्को जन्मको निमित्त गरिने अकुशल कर्म ।

कुशल र अकुशल कर्मका विश्लेषणः

दश किसिमका दुराचरणहरूः—

(१) पाणातिगात— मनुष्य, तिरश्चिन आदि प्राणीहरूलाई कुट्ने, सास्ति गर्ने, मार्ने ।

(२) अदिन्नादान—नदिएका सजीव, निर्जीव वस्तु चोर्ने, नष्ट गर्ने ।

(३) कामेसुमिच्छाचार—काम-भोग सम्बन्धी आपना स्त्री वा पुरुष बाहेक अन्य स्त्री वा पुरुषहरूसंग गरिने मिथ्याचरण ।

(४) मुसावाद—फुठ बोल्ने ।

(५) पिसुनवाचा—चुगली र निन्दा गर्ने ।

(६) फरुषवाचा—गालि गर्ने ।

(७) सम्फण्णलाप—नचाहिंदो गफ गर्ने ।

(८) अभिज्ज्ञा—अर्काको सजीव, निर्जीव वस्तु मेरो भए हुन्थ्यो होला भन्ने इच्छा गर्नु ।

(९) व्यापाद—अरूहरूको ज्यान, प्राण नाश भए हुन्थ्यो होला भनी चाहना गर्नु ।

(१०) मिच्छादिद्वि—मिथ्या धारणा लिनु ।

(१) यी दश अकुशल कर्म मुक्त जीवन यापन गर्ने, ज्ञानको खोजी गर्ने, खेती-वारी गर्ने, सरकारी कर्मचारी हुने, नोकरी गर्ने, कुल्ली काम गर्ने आदि जति पनि कायिक, वाचिक र मानसिक कर्महरू छन् । ती सबै यस जन्मको निमित्त गरिने कुशल कर्म हुन् ।

(२) यी दश अकुशल क्रिया युक्त, सबै जीवन यापन गर्ने, धन सम्पत्ति कमाउने आदि कायिक, वाचिक र मानसिक जति पनि कर्महरू छन् ती सबै यस जन्मको निमित्त गरिने अकुशल कर्म हरू हुन् ।

भावी जीवनको निमित्त अगावै यस जन्ममा गरिने दुइ प्रकारका कर्म:

यस जीवनमा भावी जीवनको निमित्त अगावै गरिने कायिक, वाचिक र मानसिक कर्मलाई पनि दुइ भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

(१) (भावी जीवनको फलदायक) तीन कुशल कर्म ।

(२) (भावी जीवनको फलदायक) तीन अकुशल कर्म ।

(१) दश अकुशल कर्म मुक्त दान दिनु, शील पालन गर्नु, उपवास वस्नु, ध्यान-भावना गर्नु, बुद्ध-धर्म-संघको शरणमा जानु, मान-सत्कार गर्नु, आदि कायिक, वाचिक र मानसिक कर्म भावी जीवनको निमित्त अगावै यस जीवनमा गरिने कुशल कर्म हुन् । भावी जीवनमा राम्रो भूमि, राम्रो जन्म प्राप्तार्थ गरिने कर्म ।

दश अकुशल कर्म मध्ये एक न एक अकुशल कर्म चाहे त्यो यस जन्मको निमित्त होस्, अथवा भावी जन्मको निमित्त, भावी जीवनमा अपाय दुर्गतिमा पतन गर्ने खालका हुन् । त्यसकारण यसलाई भावी जीवनको निमित्त गरिने अकुशल कर्म भनिन्छ ।

यस किसिमले कुशल र अकुशल कर्मलाई छुट्याई स्थल, जल र आकाशमा जहाँ बसेर गरे पनि यी तीन कर्ममा विचार गर्नु पर्दछ ।

दृष्टान्त (आँखाले देखिने) यस संसारमा यी तीन कर्मका क्रियाकलापलाई जानी, बुझी, वितिसकेका अनन्त संसारमा र नयाँ नयाँ लगातार उत्पन्न भइरहने अनागत संसारमा सम्पूर्ण जल, स्थल, आकाशमा रहने सबै प्राणीहरूको तीन कर्मको समस्त क्रियाकलापलाई जान्नु बुझ्नु पर्दछ ।

यस लोक धातु (विश्व) जस्तै चार दिशामा अरू अनगिन्ति लोक धातुहरू छन् । त्यसमा पनि जल, स्थल र आकाशमा रहने सबै प्राणीहरूको तीन कर्महरूको क्रियाकलापलाई थाहा पाउनु पर्दछ ।

यी सबै (कर्म) मा विचार गरेर हेर्दा यो स्पष्ट हुन आउँछ कि सबै प्राणीहरू आफ्नै शरीरबाट उत्पन्न हुने यी तीन कर्मद्वारा बाँचिरहन्छन् । यी तीन कर्मबाट तिनीहरूले सुख पाइरहेका हुन्छन् । तीन कुशल कर्मद्वारा तिनीहरूले विभिन्न प्रकारका कल्याणकारी फलहरू उपभोग गर्न पाइरहेका छन् र तीन अकुशल कर्मद्वारा अनेक प्रकारका दुःख भोग्नु परिरहेका छन् ।

तीन कर्महरू नै प्राणीहरूका अपना भित्री सम्पत्ति हुन्, जुन आगो, पानी, चोर, डाँकु वा अरू कसैले कहिल्यै नाश गर्न नसकिने स्थावर सम्पत्ति हुन् । अन्य सम्पत्तिको रूपमा एक पैसा न भए पनि यदि उसमा शिल्प-विद्या र विवेक बुद्धि रूपी मनो-कर्म भइदिएमा उसले आनन्द प्राप्त गर्न, चिन्तन, मनन गर्न सक्नेछ ।

(जल, स्थल र आकाशचारी तिरश्चिन प्राणीहरू तीन कर्म मात्रले जीवित रहन्छन् ।)

यसैले बुद्ध भन्नु हुन्छ— “सब्बे सत्ता कम्मस्सका ।”

वर्तमान कर्मको फल:

कसैले यस जीवनमा धन, सरकारी दर्जा वा प्रतिष्ठा जस्ता सांसारिक सुख-सुविधा पाउन इच्छा गरे ऊँ तिनीहरूमा शिल्प-विद्या र विवेक बुद्धि चाहिंदो मात्रामा भइदिएमा तिनी-हरूको इच्छा मुताबिक पाउन सक्छन् ।

विना शिल्प-विद्या, विना विवेक बुद्धि खालि ईश्वर-लाई पूजा मात्र गरी यी सांसारिक सुख सुविधा पाउन सकिन्छ भने ती ईश्वर भक्तहरूले व्यापार, खेती, शिल्प-विद्या, कला र विज्ञान जस्ता कायिक वाचिक र मानसिक कर्महरू नगरे पनि हुन्थ्यो । त्यसको सत्तामा तिनीहरू खालि ईश्वर भक्तिमा मात्र लागि रहे हुन्थ्यो ।

वास्तवमा यस्तो हुँदैन । बौद्ध, ईशाई र मुसलमान-हरूले यी तीन प्रकारका कर्ममा उद्योग गर्छन् जसको फल-

स्वरूप तिनीहरूले सांसारिक सुख सुविधा प्राप्त गर्छन् । यी सबै ईश्वरले दिने होइनन् । यी नै तीन कर्मद्वारा ती सुख सुविधा प्राप्त भएका हुन् भनी जान्न सकिन्छ ।

पूर्व कर्मको फलः

हामीले बुझौं कि यस जीवनमा पाउने सांसारिक सुख सुविधाहरू ईश्वरले दिइने होइन, विवेक बुद्धिपूर्ण आफ्नै कर्मले पाउने हुन् । त्यस्तै हामीले महसूस गर्न सक्नु पर्छ कि धनी परिवारमा वा देवलोकमा जन्मेका प्राणीहरूले केवल ईश्वर भक्तिमा मात्र लागेर त्यस्ता फल पाएका होइनन्, बरू पूर्व जन्ममा दान दिनु, शील पालन गर्नु, जस्ता पूर्व कुशल कर्मद्वारा नै कल्याणकारी फल पाएका हुन् । जो धनी परिवारमा जन्मन्छ ऊ त्यस परिवारको धनका मालिक बन्छ । अतएवः उसको सबै अधिकार उसकै पूर्व कर्मका फल हुन् ।

यहाँ वनस्पति सम्बन्धी उदाहरण उपयुक्त हुन आउँछ । विरुवाको उत्पत्ति र विकासको क्रम लोक व्यवहार अनुसार बीजबाट शुरू हुन्छ । अभिधर्म अनुसार ऋतु नामांकित 'तेजो' (धातु) को शक्ति विशेषबाट उत्पत्ति हुन्छ । बीज भनेको तेजो-धातु भएको पदार्थ समूह हो । त्यस तेजो-धातु नै मूलतः बीज हो ।

संसारको शुभारम्भमा बजी अस्तित्वमा आउनु भन्दा पहिले वनस्पति (विरुवा) तेजो-धातुको शक्ति विशेषबाट उम्रन्थे । विरुवाबाट फल र बीज उत्पन्न भए पछि त्यसबाट क्रमशः फलबीजहरू विकसित भए र त्यसबाट रूखहरू उम्रन थाले ।

यसरी नै सबै प्राणीहरूमा दान, शील आदि कुशल कर्म र प्राणी-हिंसा आदि अकुशल कर्महरू छन्, यी कर्महरू नै उनीहरूका बीज हुन् ।

पूर्व जन्ममा उत्पन्न भइसकेका कर्म-बीजका कारणले अर्को जन्ममा मनुष्य, तिरश्चिन आदि प्राणी परम्पराहरू उत्पन्न हुन्छन् । दान, शील आदि कर्म-बीजको कारणले मनुष्य र देवता भई उत्पन्न हुन्छन् । प्राणी-हिंसा आदि अकुशल कर्म-बीजको कारणले नरक, तिर्यक, प्रेत र असुरकाय यी चार अपाय लोकमा उत्पन्न हुन्छन् ।

पुराना विरुवावाट फल-बीजहरू निस्कन्छन् । त्यसै-वाट नयाँ नयाँ विरुवाहरू उम्रन्छन् । यसरी विरुवावाट बीज-हरू, बीजहरूवाट विरुवाहरू क्रमशः देखा परे कैं प्राणीहरूमा पूर्व जन्मका कर्म रूपी बीजहरू उत्पन्न हुन्छन् । यो कर्म रूपी बीजवाट नयाँ जन्मको अस्तित्व खडा हुन्छ । यसरी प्राणीहरू-वाट कर्म-बीज, कर्म-बीजवाट प्राणी परम्परा उत्पन्न भइ-रहन्छन् ।

रूखहरूमा रूप-सन्तति मात्र हुन्छ । एक रूखले धेरै फलहरू दिन्छन् जसवाट धेरै संख्यामा रूखहरू उम्रन्छन् । प्राणीमा दुई प्रकारका सन्ततिहरू हुन्छन्—रूप-सन्तति, र नाम-सन्तति । यी दुई सन्ततिहरूमा नाम-सन्तति मुख्य हुन् । एक नाम-सन्ततिबाट एउटै मात्र नाम-सन्तति उत्पन्न हुन सक्छ (पटिसन्धि विज्ञान) । त्यसकारण एक जन्ममा कुशल, अकुशल कर्म-बीज धेरै भएता पनि पूर्व जन्ममा नयाँ एक नाम-सन्तति मात्र उत्पन्न

हुने गर्दछ । अतीत एक नाम-सन्ततिवाट अर्को जन्ममा धेरै नयाँ नाम-सन्ततिहरू उत्पन्न हुने गर्दैनन् । धेरै नाम-सन्ततिहरू उत्पन्न न हुने भएकोले नै एक रूप-सन्ततिले प्राणीहरूमा अतीत एक रूप-सन्ततिवाट अर्को जन्ममा नयाँ एक रूप-सन्तति मात्र उत्पन्न हुने गर्दछ । धेरै होइन ।

यसरी पृथ्वी, जल, पहाड, पर्वत, सूर्य, चन्द्र, नक्षत्र, ताराहरू आदि सबै संसारका उपकरणहरू ऋतु नामांकित विभिन्न तेजो बीजहरूवाट उत्पन्न हुने गर्दछन् । ईश्वरले सृष्टि गरेर होइन । मनुष्य, तिरश्चिन आदि प्राणीहरू पनि पूर्व जन्ममा आ-आफूले गरेर आएका कर्म रूपी बीजवाट नयाँ नयाँ रूप लिनै गर्दछन् । ईश्वरको सृष्टिले होइन । यसरी जान्नु, बुझ्नु, विश्वास गर्नुलाई सम्मादिट्टि (सम्पक्-दृष्टि) भन्दछन् ।

ईश्वरले सृष्टि गरेर उत्पन्न भएका हुन् भन्ने धारणालाई मिच्छा-दिट्टि (मिथ्या-दृष्टि) भन्दछन् । ऋतु र कर्मको वास्तविक प्रभाव शक्तिलाई राम्रोसंग हेर्न सक्ने ज्ञानको अभावले गर्दा ईश्वरले सृष्टि गरेका हुन् भनी जसोतसो कल्पना गरी अन्दाज लगाइएको मिथ्या धारणा मात्र हो । त्यसकारण त्यस दृष्टिलाई त्यागी प्रज्ञा ज्ञानद्वारा कर्म-धर्मलाई मात्र आधार मान्ने प्रयत्न-शील रहन बुद्ध भन्नु हुन्छ—“सब्ले सत्ता कम्मसत्ता ।”

सब्ले सत्ता कम्मदायादा—

संसारमा अपुताली वा अंशियार वस्तुहरू छन् । यी धन हाम्रो मृत्यु अगाडि सम्म मात्र हाम्रा सम्पत्ति भन्न सक्छौं । हाम्रो मृत्यु पश्चात् ती धनहरू त्यसै छोडेर जान्छौं । ती सम्पत्ति

हाम्रो अर्को जन्म सम्म हाम्रो साथमा रहँदैनन् । हाम्रो जीवन छँदै ती धन आगो, पानी, चोर, डाँकुले नष्ट गर्ने सक्छन् अथवा ती सम्पत्ति हामीवाट लुटिन्छन् ।

प्राणीले गरिएका तीन प्रकारका कर्म मृत्यु पश्चात् भविष्य जीवन सम्म सधैं तिनीहरू कै भई रहन्छन् । ती कर्म कहिल्यै आगो आदिले नष्ट हुँदैनन् । यसै कारणले कर्म रूपी अंध प्राणीका परम्परागत सम्पत्ति हुन् । प्राणीले निश्चय नै भावी जीवनमा आ-आफ्ना कर्मका फल भोग्दछन् । कुकुर, सुंगुर, कुखुरा र चराहरूलाई खाएको दान कुशल कर्मको फलले सय जुनी सम्म सुगति प्राप्त गराउन सक्छन् । सदाचारी भिक्षुहरूलाई खाएको दान कुशल कर्मले अनगिन्ति मनुष्य र देवगति प्राप्त गराउन सक्छन् । यस जीवनमा रूपियाँको चार भागको एक भागको दानले भावी जीवनमा हजार रूपियाँ मूल्य भन्दा बढीको सुखद् फल दिन सक्छ । यदि मानिसले माछा, कुखुरा, सुंगुर जस्ता एक जन्तु मारे उसको हजार गुना भन्दा बढी भावी जीवनमा मारिने विपाक भोग्नु पर्ने हुन्छ ।

यस संसारमा एउटा सानो वटवृक्षको बीज रोपे ठूलो वटवृक्षको बोट उम्नी (हजारौं वर्ष सम्म) अनन्त फल उत्पन्न हुन्छन् । त्यस्तै आँपको बीज वा कटहरको बीज रोपे ठूला आँप वा कटहरका रूखहरू उम्रन्छन्, जसबाट धेरै वर्ष सम्म सयौं, हजारौं फलहरू उत्पन्न हुन्छन् ।

यसरी रूखका एउटा सानो बीजबाट सयौं, हजारौं पात, फल, हाँगा, विङ्गाहरू निस्कन्छन् । यस्तै किसिमले एक-

चोटी दान, शील, भावना गरेको कुशल कर्मको बीजले सयौं, हजारौं भन्दा बढी भावी जीवनको क्रममा कुशल फल दिन सक्छन् । एउटा प्राणीको हिंसा आदि अकुशल कर्मको बीजबाट पनि असंख्य भावी जीवनमा दुःखदायी विपाक भोग्नु पर्ने हुन्छ ।

वटवृक्ष, आँप, कटहरका बीज र कायिक, वाचिक र मानसिक कर्मका बीजसंग तुलना गर्न सकिन्छ । एक सानो बीजबाट अनगिन्ति पात, फल, हाँगा-विङ्गा निस्के जस्तै एक कर्मका बीजबाट भावी जीवनमा अनेक परिणाम निस्कन्छन् । व्यक्तिले गरेको एक कर्मको परिणाम उसको अनेक जीवन सम्म साथमा रही मौका अनुसार असल वा खराब फल दिँदै जान्छ । कुनै व्यक्तिसमा त्यस कर्मलाई हटाउन सक्ने शक्ति हुँदैन । वरु मौका र परिस्थिति अनुसार भावी जीवनमा उनीहरूले त्यसको सुख-दुःखका परिणाम भोग्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले बुद्ध भन्नु हुन्छ—
“सब्बे सत्ता कम्मदायादा ।”

सब्बे सत्ता कम्मयोनी—

वटवृक्षका बोट उम्रने अनेक कारण समूहहरू छन् ।

वटवृक्ष, बीज, माटो र पानी ।

यी सबै कारणहरूमा वटवृक्षका बीज मुख्य हुन्, माटो र पानी यसका सहायक ।

यसरी नै ज्यामीको कामले गर्दा ज्याला पाउनु ज्यामीको वर्तमान कर्मको मुख्य कारण हो । काम गर्ने ठाउँ, कोदालो ढोको, ज्याला दिने, काम गराउने साहुहरू सहायक कारण हुन् ।

वटवृक्षका बीज मुख्य भए कै दान, शील आदि पूर्व कुशल कर्मले मानिस भै जन्मने, प्राणी हिंसा आदि अकुशल कर्मले जीव जन्तु हुने मूल कारणहरू हुन् । वटवृक्ष, बोट उम्रन माटो र पानी सहायक भए जस्तै आमा-बाबु पनि सहायक (मात्र) हुन् ।

यसै प्रकारले वर्तमान कर्म सम्बन्धी कुशल अकुशल फलमा पनि आफूले गरेका विवेक अविवेक कर्म नै मूल कारण हुन् । अतीत कर्म सम्बन्धी कुशल अकुशल फलमा पनि पूर्व जन्ममा आफूले गरेका दान, शील आदि विवेकपूर्ण कर्म, प्राणी हिंसा आदि अविवेकपूर्ण कर्म नै मूल कारण हुन् । आमा-बाबु मुख्य कारण होइनन् । न त ईश्वर नै यस विषयसंग सम्बन्धित छ ।

यो नै कारणले गर्दा बुद्ध भन्नुहुन्छ— “सबे सत्ता कम्म-योनी ।”

सबे सत्ता कम्मबन्धू—

आमा-बाबु, दाजु-भाइ, छोराहरू, नातेदारहरू, गुरुहरू र साथीहरू जसलाई प्रेम गर्छौं, मन पराउँछौं र जसमाथि हामी आधारित छौं । तर तिनीहरू प्रति गरिएको प्यार, तिनीहरू माथिको आधार नमरूञ्जेल अर्थात् केही समय सम्मको लागि मात्र हुन्छ । व्यक्तिका अपना कायिक, वाविक र मानसिक कर्म मात्र सदा साथमा रहन्छन्, जसले भावी जीवनमा सुख र आनन्द दिलाउँछन् । तसर्थ दान, शील आदि कुशल कर्म मात्र व्यक्तिका साँचै कै आफन्त वा मित्र हुन्, जो प्रेम र आधारका पात्र बन्छ ।

त्यसकारण बुद्ध भन्नु हुन्छ—“सब्वे सत्ता कम्मबन्धू ।”

सब्वे सत्ता कम्मप्पटिसरणा--

यहाँ 'सरण' को अर्थ हो दुःख र भयबाट बच्न भरोसा लिनु वा आश्रय लिनु । संसारमा जो धेरै समय सम्म वाँच्न चाहन्छ, उसले खाद्य, भोज्यलाई आधार लिनु पर्छ । खाद्य, भोज्यले व्यक्तिलाई भोकको भयबाट बचाउँछ । जोसंग प्रशस्त खाद्य भोज्य छ; तिनीहरूलाई भोक रूपी भयले केही गर्न सक्तैन । यस्तै किसिमले रोग, व्याधिबाट बच्न डाक्टर र औषधि माथि निर्भर हुनु पर्छ र शत्रुबाट बच्न हतियार माथि भरोसा लिनु जरूरी हुन आउँछ ।

यस्तै किसिमले संसारमा सबै प्रकारका शरणलाई विचार गर्नु पर्छ ।

शरणको अर्थ केवल पूजा मात्र गर्ने होइन, अपितु माथि भनिए कैं सुरक्षाको निमित्त भरोसा र आश्रय लिनु पनि हुन आउँछ ।

हामी बुद्ध, धर्म, संघ र गुरुहरूको शरणमा गई श्रद्धां-ञ्जलि अर्पण गर्छौं जो हामी भन्दा श्रेष्ठ छन् ।

यस जीवनमा धन नभएको व्यक्तिले तुरन्तै दुःख केलनु पर्ने हुन्छ । त्यस दुःखदेखि भयभीत भएका व्यक्तिहरूले धन सम्पत्ति प्राप्त गर्न सक्ने काम-काज, विवेक-बुद्धि, प्रज्ञा-ज्ञान जस्ता कर्मका आधार लिनु पर्ने हुन्छ ।

दान, शील आदि कुशल कर्मको अभावले भावी जन्ममा अपाय लोकमा पुऱ्याउँछ, जहाँ व्यक्तिले अति दुःख भोग्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो दुःखदेखि भयभीत भएका व्यक्तिहरूले भावी जीवनमा मनुष्यत्व र देवत्वमा पुऱ्याउन सक्ने कुशल कर्मको आधार लिनु पर्ने हुन्छ । अभ्यास गर्नु पर्ने हुन्छ ।

काम-काज, बुद्धि-विवेक, प्रज्ञा-ज्ञान जस्ता वर्तमान कर्मले यस जीवनमा हामीलाई दुःखबाट बचाउन सक्ने हुन्छ; दान, शील आदि कुशल कर्मले भविष्य जीवनमा अपाय लोकमा पतन हुने दुःखबाट बचाउन सक्ने हुन्छ ।

यस जीवनमा हुने दुःखको निमित्त हामी वर्तमान कर्ममा आधारित हुनु पर्छ । भविष्य जीवनमा हुने अपाय दुःखको निमित्त हामीले दान, शील आदि कुशल कर्ममा भरौसा लिनु पर्ने हुन्छ र प्रयत्न पूर्वक कार्यशील रहनु पर्ने हुन्छ ।

त्यसकारण बुद्ध भन्नु हुन्छ—“सब्बे सत्ता कम्मप्पटिसरणा ।”

यहाँ विभिन्न शरणलाई एकत्रित पारी परिक्षण गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

बुद्ध धर्ममा भविष्यको निमित्त चार प्रकारका शरण छन्—

- (१) बुद्धको शरण जानु,
- (२) धर्मको शरण जानु,
- (३) संघको शरण जानु र

(४) दान, शील आदि आ-आफूले गरिने कुशल कार्यको शरण जानु ।

उदाहरणको निमित्त रोगीको लागि संसारमा चार प्रकारका शरण छन्--

(१) मुख्य डाक्टरको शरण,

(२) असल औषधिको शरण,

(३) सहायक डाक्टरहरूको शरण र

(४) यी तीनमा विश्वास राखी रोग निको पार्न अनुकूल रूपमा प्रयास गर्ने आफ्नो बुद्धि विवेकको शरण ।

माथि प्रस्तुत गरिएका चार प्रकारका शरण मध्ये मुख्य डाक्टर र सहायक डाक्टरहरू खास रोगलाई यथार्थ बुझी असल र मिल्दो औषधि दिन सक्ने क्षमता भएकोले तिनीहरू रोगीका शरण हुन् । रोगीको आफ्नो बुद्धि विवेक रोग निको पार्न उपकारक भएकोले त्यो पनि रोगीका शरण हुन् । यसको अभावमा उपरोक्त तीन प्रकारका शरणले रोगीको रोग निको पार्न सक्तैनन् । यस कारण रोगीको रोग निको पार्न चारै वटा साँचै कै शरण हुन् ।

जसले खराब कार्य गर्छ र जो इन्द्रिय विषयमा भुल्दछ ऊ रोगी तुल्य हुन् । भगवान् बुद्ध औषधि र रोगको विषयमा प्रवीण भएका मुख्य डाक्टर हुनुहुन्छ; भिक्षु संघहरू सहायक डाक्टरहरू समान हुन्छन् र धर्म औषधि सम हुन्छ । कायिक, वाचिक र मानसिक कुशल कर्म रोग निको पार्न प्रयत्नशील रहने रोगीहरूको बुद्धि विवेक समान हुन्छ ।

यस प्रकार बुद्ध-धर्ममा चार प्रकारका शरण छन् । उप-
र्युक्त चार शरण मध्ये तीन शरण अर्थात् बुद्ध, धर्म र संघको
शरण बुद्ध-सासन रहुन्जेल सम्म मात्र रहन्छन् । बुद्ध-सासन
अन्त पर्छि यी शरण सम्भव छैनन् ।

कुशल कर्म रूपी शरण बुद्ध-सासन रहे पनि न रहे ता-
पनि रहन सक्छ । यस जगतमा कर्म छन्मुक्त अवस्था नै छैन ।
यो अनन्त चक्रवालमा रही नै रहन्छ । “सब्बे सत्ता कम्मसत्तका”
भन्ने यो देशना बुद्ध-सासन रहेमा पनि नरहेमा पनि अनन्त
चक्रवालसंग सम्बन्धित् छ । यस कारणले गर्दा यो देशनामा
बुद्ध, धर्म र संघ त्रिशरणको उल्लेख नगरिकन कर्म रूपी शरण
लाई मात्र उल्लेख गरेको हो । यी चार प्रकारका कर्म वर्तमान
जीवनमा विवेकयुक्त भई रहन र भावी जीवनमा सुगती प्राप्त
गर्न लिनु पर्ने शरण हुन् ।

‘शरण’ को साधारण अर्थ हो बचाउने, थाम्ने वा सुरक्षा
गर्ने । जस्तै खाद्य, भोज्य र पेय पदार्थ दीर्घायु प्राप्त गर्न प्राणीहरू
को शरण हो । औषधि र पथ्य आहार रोग निको तुल्याउन
शरण हो । राजा वा शासकहरू चोर डाँकुको भयवाट शान्त
हुन शरण हो । घर-प्रासादहरू सुविस्ता साथ बस्न शरण हुन् ।
डुङ्गा र स्टीमरहरू समुद्र र जलीय मार्गको निमित्त शरण हो ।
पृथ्वी आधार र भरोसाको निमित्त शरण हो । अग्नि, जल र
वायु पनि आ-आफना क्षेत्रमा आ-आफना कामको निमित्त शरण
हुन् । यस किसिमले यस जीवनमा यस्ता शरण अनगिन्ति छन् ।
यी हुन् बुद्ध-धर्म अनुसार विभिन्न प्रकारका शरणहरू ।

अरू धर्ममा एउटै मात्र शरणको रूपमा ईश्वरलाई सम्झि-
राखेको हुन्छ । फलस्वरूप सम्पूर्ण विकास र विनाश अवस्थामा
एक मात्र ईश्वरलाई शरण लिने गर्दछ ।

यसलाई म अझ स्पष्ट पार्छु । अरू धर्महरू जस्तै क्रिश्चि-
यन र मुस्लिममा शरणको यथार्थ अर्थ थाहा नपाइएको कारण
ले ती धर्मका अनुयायीहरूले 'ईश्वर नै एक मात्र तिनीहरूका
शरण हुन्' भनी ठान्दछन् । एउटै मात्र शरणमा विश्वास गर्ने
भएकोले तिनीहरूले 'संसारको उत्पत्ति विनाश र प्राणीका
उत्पत्ति-विनाश सम्पूर्णलाई ईश्वर कै शक्तिका कारण हुन्' भनी
ठान्दछन् । तिनीहरूले विश्वास गर्दछन् कि जसको ईश्वर
माथि आस्था हुन्छन्, तिनीहरूलाई ईश्वरका असाधारण शक्ति-
ले रक्षा गर्दछ । यस शक्तिद्वारा ईश्वरले प्राणीका सबै पाप र
खराबीहरू मेटाउनुको साथै मृत्यु पश्चात् आफ्नो स्थान सुखा-
वती भुवनमा पुऱ्याई नित्य सुख र नित्य जीवन दिलाउन
सक्छन् भनी मान्दछन् । प्राणीका जे जति असल र खराब
विपाकहरू छन् ती सबै ईश्वर संस्कारित हुन्, कर्म निर्मित
होइन भनी कर्मलाई विल्कुल पन्छाई दिन्छन् ।

ओ वडो गजवको कुरो हो कि जसले निश्चय नै कर्म गर्द-
छन्, तिनीहरूले वास्तवमा आफ्नै कर्मलाई पन्छाउँछन् अथवा
उपेक्षा गर्दछन् । कर्मको अर्थ हो कायिक, वाचिक र मानसिक
कार्यहरू । जस्तै:— कुनै धर्मको शिक्षा ग्रहण गर्नु, जल-तर्पण,
जल-ग्रहण, मंगल-कृत्य गर्नु, दिनहुँ ईश्वरलाई पूजा अर्चना गर्नु,
उनको आज्ञा मान्नु इत्यादि सबै वास्तविक कर्म हुन् । तिनी-
हरूले विश्वास गर्दछन् कि जसले यी कार्यहरू गर्दछन्, तिनी-

हरूलाई मात्र ईश्वरले रक्षा गर्न सक्छन्, अरूलाई होइन। तर तिनीहरूलाई यो थाहा हुँदैन कि यी कार्य नै साँचैका 'कर्म' हुन्।

बुद्ध-धर्ममा जस्तै ती धर्महरूमा पनि चार प्रकारका शरण छन्। बुद्ध-धर्ममा बुद्ध, धर्म, संव र कर्म चार प्रकारका शरण छन्। तर ती धर्महरूमा चार प्रकारका शरण हुन्:-

- (१) ईश्वरको शरण,
- (२) ईश्वरको आदेशको शरण,
- (३) ईसा, मुहम्मद जस्ता ईश्वरका दूत र पुरोहितको शरण र
- (४) धार्मिक अधिकार र कर्तव्य सम्बन्धी तिनीहरूका आफना आफना कर्म।

ती धर्मका पुरोहित र पादरीहरूलाई आफना धर्ममा पनि विभिन्न प्रकारका शरण छन्, भनी थाहा छैनन्। त्यसकारण तिनीहरूले एक मात्र ईश्वर आफना शरण ठान्दछन्, र आफना कर्मलाई बिल्कुल पन्छाउँछन्। फलस्वरूप तिनीहरूले विश्वास गर्दछन् कि सबै प्राणीका असल-खराब, उन्नति-अवनति, सुख-दुःख जम्मै ईश्वरको शक्तिबाट मात्र निर्माण हुन्छन्, अन्यथा यी सबै असम्भाव्य हुन्। यिनीहरूका विभिन्न कारणहरू छन्, भन्ने कुरा यिनीहरूलाई पत्तै छैनन्।

यस संसारमा केवल ईश्वरको पूजा प्रार्थनाले मात्र धनको इच्छा राख्ने गरीवले धन पाउँछन् कि अथवा ज्यामी, कृषक, व्यापारी आदि भई मेहनत पूर्वक वर्तमान कर्म गरे मात्र पाउँछन् ?

यसको उत्तर हो—धन केवल ईश्वरको पूजा-अर्चना गर्दैमा प्राप्त हुने होइन । अर्कोतिर संसारमा वर्तमान कर्म गर्नाले नै सम्पत्ति आर्जन गर्न सकिन्छ भन्नु स्पष्ट छ । त्यसकारण यस जीवनमा धन प्राप्तिको कारण वर्तमान कर्म नै हुन्; ईश्वर केही होइन भन्ने कुरो विश्वसनीय छ ।

कसैलाई धन दिन सक्ने शक्ति ईश्वरमा छैन । यो केवल वर्तमान कर्ममा भर पर्दछ । यदि ईश्वरमा धन दिन सक्ने शक्ति भएका भए उनका भक्त अनुयायीहरूलाई वर्तमान कर्म गर्ने आवश्यकता पर्ने नपर्ने । तिनीहरू ईश्वर प्रदत्त सम्पत्ति द्वारा सुखी सम्पन्न रहनु पर्ने र उनका अनुयायी नभएकाहरूले परिश्रमका साथ वर्तमान कर्म गरे तापनि सम्पत्ति प्राप्त न हुनु पर्ने । तर यसो भएको देखिदैन । ईश्वरका अनन्य भक्तहरूले पनि धन सम्पत्ति प्राप्तार्थ वर्तमान कर्म गर्नु नै पर्छन्, र भक्त नभएकाहरूले पनि 'धन प्राप्तिको ईच्छा छन्' भने वर्तमान कर्म नगरी हुँदैनन् । यही कारणले गर्दा यस जीवनमा धन प्राप्तिको कारण वर्तमान कर्मका फल हुन् । ईश्वरको उपहार होइन ।

यसरी नै यदि कसैको शिक्षा र ज्ञान पाउने इच्छा छ भने सिक्ने, अध्ययन गर्ने वर्तमान कर्मद्वारा उसले त्यसलाई प्राप्त गर्न सक्छ । ती ईश्वरको पूजा-आजाले प्राप्त हुन सक्ने कुनै विश्व-नियाम (स्वभाव-धर्म) छैन ।

कसैले सरकारी अफिसर हुने इच्छा गर्दछ भने उसले सरकारी नियम, कानून, व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु पर्छ । सरकारी

पदहरू ईश्वरलाई पूजा, प्रार्थना गर्दैमा पाउन सक्छ भन्ने कुनै नियाम छैन । यसरी हामीले बुझ्न सक्छौं कि सांसारिक लाभ केवल वर्तमान कर्मका शक्तिले मात्र पाउने कुरा हुन्; ईश्वरको शक्तिले होइन ।

ईश्वरका भक्तहरूले ईश्वरलाई श्रद्धा पूर्वक पूजा गरी आफ्ना सबै पाप र खराबीबाट 'तिनीहरू मुक्त हुन्छन्,' भनी विश्वास गर्छन् । जे होस्, वास्तवमा ईश्वरको शरण जाँदैमा रोगीको रोग निको हुँदैन । हामीले प्रत्यक्ष देखेका छौं कि औषधि र पथ्य आहार जस्ता वर्तमान कर्मले नै रोग निको हुन्छ ।

यस जीवनमा लागेका दाद जस्त चर्मरोग त ईश्वरलाई प्रार्थना गरी निको तुल्याउन सक्तैन भने ईश्वरको शरण पर्दैमा पापको फलबाट अर्को जुनीमा तिनीहरू मुक्त होलान्, भन्ने कस्तो अनौठो कुरो !

फेरि ईश्वरको प्रार्थनाले, ईश्वरको शरण पनले यस जीवनमा जावो एक दुई पैसाको सुख त प्राप्त गर्न सक्तैन भने मृत्यु पश्चात् सुखावती भूवनमा पुगी स्थावर सुख, स्थावर जीवन पाउँछ भन्ने तिनीहरूको विश्वास त कून सारो गजवको छ ।

अब हामीले यथार्थतः चाल पायौं कि यस जीवनमा अनुपलब्ध विभिन्न धन र सुख उपलब्ध हुनु बुद्धि-विवेक युक्त विभिन्न प्रकारका वर्तमान कर्म सम्बन्धी क्षेत्रद्वारा हुन्, न कि ईश्वर सम्बन्धी । तसर्थ हामीले पूर्णतया विश्वास गर्न सकिन्छ

कि व्यक्तिको धन, सुख वैभवको उपलब्धिमा बुद्धि-विवेक युक्त वर्तमान कर्म बाहेक अरु कुनै शरण छैनन् ।

यस किसिमले कुशल कर्मको कारणद्वारा नै मृत्यु पश्चात् स्वर्ग लोकमा उत्पन्न हुन्छ भन्ने विश्वास लिन सकिन्छ । यसमा ईश्वरको कुनै हात छैन । कुशल कर्म नगरेको व्यक्तिलाई ईश्वरले स्वर्ग-लोकमा पठाउन सक्तैनन् । जसले कुशल-कर्म गरेका छन्, तिनीहरू ईश्वरलाई प्रार्थना नगरे पनि स्वर्ग-लोकमा उत्पन्न हुन्छन् ।

अर्को जुनीमा विभिन्न प्रकारका सुखद् फल भन्नुको अर्थ हो भविष्यमा सम्पन्न परिवारको एक सदस्य भई जन्मनु अथवा अधिकार प्राप्त राज परिवारमा उत्पन्न हुनु; देवलोक, ब्रह्मलोकमा शक्तिशाली देवता, शक्र वा ब्रह्मा आदि भई जन्मनु । यसैले बुद्ध भन्नु हुन्छ—“तव्दे सत्ता कम्मपटिसरणा ।”

कम्मदायादाको संग्रह—

एक प्राणीमा रूप-स्कन्ध र नाम-स्कन्ध भनी दुइ स्कन्ध छन् । ती मध्ये टाउको, हात, खुट्टा आदि रूप-स्कन्ध हुन् । मानसिक विचार सम्बन्धी नाम-स्कन्ध हुन् ।

यी दुइमा रूप-स्कन्ध प्रत्येक जीवनमा परिवर्तित हुँदै जान्छ र यसको आकार प्रकार पनि फरक फरक हुँदै जान्छ । नाम-स्कन्ध को क्रम विना रोकावट चलिरहन्छ । एक जीवनबाट अर्को जीवनमा निरन्तर वृद्धि हुँदै जान्छ । दान, शील आदि कुशल कर्मको कारणबाट सुखी जीवन युक्त भूमीहरूको क्रमशः

वृद्धि गर्दे लै जान्छ । जहाँ नाम-स्कन्ध उत्पन्न हुन्छ, त्यहाँ नयाँ नयाँ विभिन्न रूप-स्कन्ध प्रादुर्भाव हुँदै जान्छ । अकुशल कर्मद्वारा कुकुर, खुंगुर, कुखुरा, चरा आदि जीव जस्ता अपाय गतिमा उसको नाम-स्कन्ध लाई पतन गराउँछ ।

कम्मस्सकता-सम्मादिट्ठि समाप्त ।

(आ) वसवत्थुक-सम्मादिट्ठिको व्याख्या--

मानिसले यस संसारमा दश प्रकारका यथार्थ-दृष्टि प्राप्त गर्नु पर्छ ।

(१) अत्थि-दिन्नं--पूर्व जन्ममा उपकारको दृष्टिले विशुद्ध चेतनाद्वारा कुकुर, कुखुरा, चरा, गृहस्थ, भिक्षु आदि-लाई दान दिइराखेको खण्डमा अर्को जीवनमा सुखद् परिणाम-युक्त दान-कुशल कर्म अवश्य नै हुन्छ भनी जानी, बुझी विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

(२) अत्थियिट्ठं--अतीत जीवनमा कर्म र प्रतिग्राहकको शील, समाधि र प्रज्ञा गुण माथि विश्वस्त भई श्रद्धाले दान प्रदान गरेको खण्डमा भविष्य जीवनमा सुखद् फल दिने यज्ञ नामांकित सानो कुशल-कर्म संसारमा अवश्य नै हुन्छ भनी जानी, बुझी विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

(३) अत्थि हुतं--पूर्व जन्ममा विशुद्ध चेतनाले उपहार स्वरूप केही दिएको खण्डमा भावी जीवनमा सुखद् फल दिन सक्ने आहुत, पाहुन नामांकित कुशल-कर्म संसारमा अवश्य नै हुन्छ भनी जानी, बुझी विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

(४) अत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मानं फलं विषाको— पूर्वं जन्ममा प्राणयुक्त मनुष्य, तिरश्चिन प्राणीहरूलाई मान्ने, पिट्ने, कष्ट दिने आदि दुश्चरित्र, त्यसबाट विरक्त हुने आदि सुचरित्र कर्म गरेको खण्डमा भविष्य जीवनमा खराब फल र विपाक, राम्रो फल र विपाक संसारमा अवश्य नै हुन्छ भनी जानी, बुझी, विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

(५) अत्थि माता—कसैले आमा प्रति असल वा खराब व्यवहार गरेमा अर्को अर्को जीवनमा राम्रो फल र नराम्रो फल दिन सक्ने कर्म संसारमा अवश्य नै हुन्छ भनी जानी, बुझी, विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

(६) अत्थि पिता— कसैले पिता प्रति असल वा खराब व्यवहार गरेमा अर्को अर्को जीवनमा राम्रो फल र नराम्रो फल दिन सक्ने कर्म संसारमा अवश्य नै हुन्छ भनी जानी, बुझी, विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

(७) अत्थि सत्ता ओपपातिका— मानिसका प्राकृतिक आँखाले देख्न न सकिने त्यसै उत्पन्न हुने (ओपपातिक) प्राणी संसारमा निश्चय नै छन् भनी जानी, बुझी विश्वास गरेको सम्यक्-दृष्टि हुन्छ ।

उपपात प्राणीको अर्थ हो आमाको गर्भमा बस्न न परी अर्थात् गर्भ धारण न गरी कायिक अङ्ग, टाउकाको अङ्ग हातको अङ्ग, खुट्टाको अङ्ग सबै पूर्ण भई फेरि वृद्धि हुन न पर्ने गरी एकै चोटी पूर्ण रूपमा उत्पन्न हुने प्राणी ।

पृथ्वी भिन्न विभिन्न तहमा रहेका आठ नर्कलोक सहित सबै नारकीय प्राणीहरू उपपात प्राणी हुन् । पृथ्वी स्थित जंगल, पहाड, समुद्रका बीच, साना-ठूला द्वीपहरूमा रहेका कुनै कुनै प्रेत जातिहरू, असुरकाय जातिहरू उपपात प्राणी हुन् । पृथ्वी स्थित ग्राम, निगम, जंगल पर्वतमा रहेका भूमिस्थ देवता, समुद्रको माऊमा स-साना द्वीप स्थित केही यक्ष जाति, भूत जाति, त्यस त्यस ग्राम निगमहरूको आसपासमा रहने कुनै यक्ष जाति, भूत जाति, केही नाग जाति, गरुड जातिहरू पनि उपपात प्राणी हुन् । माथि आकाश स्थित सूर्य, चन्द्र, नक्षत्र-तारा, ग्रह समूहहरू देखिन् लिएर तह तहमा रहेका चातुर्महाराजिक भूमि, त्रयन्त्रिस भूमि, यामा भूमि आदि छ देव भूमिका शत्रु देवहरू पनि उपपात प्राणी हुन् । छ देव भूमि भन्दा पनि माथि आकाशमा स्थित तीन प्रथम ध्यान भूमि, तीन द्वितीय ध्यान भूमि, तीन तृतीय ध्यान भूमि, सात चतुर्थ ध्यान भूमि, चार अरूप भूमि, यी बीस ब्रह्म भूमिका ब्रह्माहरू पनि उपपात प्राणी हुन् ।

अरु धर्मावलम्बीहरूलाई थाहा न भएका कुरा:

बीस (२०) ब्रह्मलोक मध्ये सब भन्दा तल्लो तहमा तीन प्रथम ध्यान भूमिमा ऋद्धि शक्ति सम्पन्न महाब्रह्मा स्थित छ । अरु धर्ममा त्यस ब्रह्मालाई ईश्वर मानी शरण लिने गर्छन् । त्यस तीन लोक भन्दा माथिका तहहरूमा अरु ब्रह्मलोकहरू छन् भन्ने कुरो उनीहरूलाई थाहा छैनन् ।

आकाशका सूर्य, चन्द्र, तारा र नक्षत्र मण्डलहरू देवताहरूका विमान तथा भवनहरू हुन् । ती आकाश स्थित विमान तथा

भवनहरूलाई देखी, जानी, बुझी सकेपछि त्यस भन्दा माथिका विमान तथा भवनहरू र त्यहाँका देव, शक्र र ब्रह्मा उपपात प्राणी हरूलाई जान्नु, बुझ्नु पर्दछ ।

उपपात प्राणीहरू मानिसहरूसंग टाँसी रहेता पनि मानिसका प्रकृति आँखाले तिनीहरूलाई देख्न सक्तैनन् । जब तिनीहरूले आफना रूप देखिने गरिदिन्छन् अनि मात्र मानिसले तिनीहरूलाई देख्न सक्छन् । अरु धर्ममा ईश्वर, परी र पिशाच जस्तै तिनीहरू मानिसका आँखाले न देखिने हुन्छन् ।

यसरी ओपपातिक सत्त्व निश्चय नै संसारमा छन् भनी जानी, बुझी, विश्वास गरेमा सम्पक्-दृष्टि हुन जान्छ ।

(८) अत्थि अयं लोको (९) अत्थि परो लोको—‘अयं लोको’ यो लोक भनेको मनुष्य लोक र ‘परो लोको’ अर्को लोक भनेको चार अपाय लोक (नरक, तिर्यक, प्रेत र असुरकाय) सहित देवलोक र ब्रह्मलोकहरू हुन् । यसरी यी लोकहरू भएकालाई जानी, बुझी, विश्वास गर्नु दुइ किसिमको सम्पक्-दृष्टि हुन जान्छ ।

अरु धर्महरूमा नरक, प्रेत र असुरकाय लोक र उच्च देव, ब्रह्म लोकहरू छन् भनी राम्रोसंग थाहा छैनन् ।

यसको अर्को अर्थ—यस चक्रवालमा मनुष्य लोक, चार अपाय लोक र देव, शक्र, ब्रह्मा आदिका निवास स्थान स्वर्ग लोकहरूलाई ‘अयं लोको’ यस लोकमा लिइन्छ । त्यस्तै यस चक्रवालको पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तरमा अरु अनादि, अनगिन्ति, असंख्य चक्रवालहरू छन्, जसलाई ‘परो लोको’ अर्को लोकमा लिइन्छ ।

अरू धर्ममा यस लोक-धातु र अनन्त परलोक-धातुका
ज्ञान छैनन् ।

(१०) अत्थि लोके समणब्राह्मणा समग्गता सम्मापटिपत्ता
ये इमञ्च लोकं परञ्च लोकं सयं अभिञ्जा सच्चिदत्त्वा पवेदेन्ति ।

उच्च आध्यात्मिक ज्ञान (अभिञ्जा) र सर्वज्ञ ज्ञान
(सब्वञ्जुत ज्ञाण) छन् । यस मनुष्य लोकमा वास्सी, शमथ भावना
र विपश्यना भावना कृत्यहरू अत्यधिक उद्योग, प्रयत्न गर्न सक्ने
श्रमण ब्राह्मणहरूले त्यस त्यस विशिष्ट प्रज्ञा ज्ञानहरू प्राप्त गर्न
सक्छन् । यस्तो विशिष्ट प्रज्ञा ज्ञान सिद्ध रूपमा प्राप्त गर्न
सक्ने श्रेष्ठ व्यक्तिहरू यस संसारमा कथं कदाचित देखा पछन् ।

यी दुइ विशिष्ट ज्ञानहरू मध्ये कसैले अभिज्ञा ज्ञान मात्र
प्राप्त गर्न सक्छन् । तिनीहरूले चार अपाय लोक, छ देवलोक
र केही ब्रह्मलोकहरू आफ्नै आँखाले देखे जस्तै गरी प्रज्ञा ज्ञान
चक्षुले देख्न सक्छन् । अभिज्ञा र प्रज्ञा ज्ञानको साथ साथै सब्व-
ञ्जुत ज्ञाण (सर्वज्ञता ज्ञान दुबै प्राप्त गर्न सक्छन्) । तिनीहरूले
अनन्त सत्व प्राणी समेत अनन्त संसार, अनन्त चक्रवाल र अनन्त
लोक-धातुहरूलाई पूर्णतः देख्न, बुझ्न सक्छन् । यी सर्वविदित
भएका श्रेष्ठ पुरुषहरूलाई नै बुद्ध-धर्ममा “बुद्ध” भन्दछन् ।

यी दुइ प्रकारका श्रेष्ठ, पुरुषहरूले यस मानव संसारमा
कथं कदाचित प्रादुर्भाव भई, आ-आफूले जाने, बुझे जस्तै सत्व
प्राणी समूहलाई यस लोकको वारेमा पनि प्रकट रूपमा उपदेश
दिन्छन्; त्यस्तै चार अपाय लोक, छ देवलोक र ब्रह्मलोक जस्ता

परलोकका बारेमा पनि । सर्वज्ञ बुद्धहरूले त अनन्त संसार, अनन्त विश्व, अनन्त चक्रवाल भएको बारेमा पनि प्रकट रूपमा व्याख्या गर्छन् ।

तीन प्रकारका विश्वासहरू—

(१) उच्च अभिज्ञा ज्ञान र सर्वज्ञ ज्ञान भएका श्रेष्ठ पुरुषहरू यस संसारमा कथं कदाचित प्रादुर्भाव हुन्छन् भनी जानी, बुझी, विश्वास गर्ने; (२) महापुरुषहरूलाई जानी, बुझी, विश्वास गरेर वहाँहरूले प्रकाश पार्नु भएको, उपदेश दिनु भएको धर्ममा विश्वास गर्ने र (३) धर्ममा विश्वास गरेर तथाकथित परलोक सबैलाई जानी, बुझी विश्वास गर्ने । यसरी यी तीन प्रकारका विश्वास पनि एक किसिमको सम्यक्-दृष्टि हो । यो सम्यक्-दृष्टि रहेकाहरूले मात्र माथि स्वर्गलोकमा शक्र, देव, ब्रह्महरू हुन्छन्, सर्वज्ञ बुद्ध होइन । सर्वज्ञ बुद्ध मात्र मानव संसारमा हुन्छन् भनी विश्वास गर्न सक्छन् ।

अरु धर्ममा जहाँ यस्ता सम्यक्-दृष्टि छैनन् । तिनीहरूले काल्पनिक रूपमा ठान्दछन् कि सर्वज्ञ, सर्वदर्शी, सर्वज्ञानीहरू केवल स्वर्गलोकमा हुन्छन्; निम्न कोटीका मानव संसारमा होइनन् ।

दुइ प्रकारका शक्ति छन्— कर्म-शक्ति र ज्ञान-शक्ति । यी दुइ शक्ति मध्ये कर्म-शक्तिमा ध्यान-भगवनाको कर्म-शक्ति बडो प्रभावोत्पादक हुन्छ । यसले व्यक्तिलाई स्वर्ग-लोकमा सर्वोत्कृष्ट दीर्घायु प्राप्त ब्रह्मत्व समेत दिन सक्छ । तर सर्वज्ञ बुद्धत्व होइन ।

त्यस ब्रह्मामा सबै देख्न र थाहा पाउन सक्ने ज्ञान हुँदैन । तसर्थ ती धर्महरूमा ईश्वर प्रवेदित गम्भीर, अद्भूत, विचित्र ज्ञान धर्म छैन किनभने ती ब्रह्माहरूका ब्रह्मत्व ज्ञान-पक्षीय होइन ।

यस मानव संसारमा मात्र सर्वज्ञ ज्ञान क्रिया छ । त्यस क्रियालाई सिद्ध र साक्षात्कार गर्न सक्ने पुरुषले मात्र सर्वदर्शी गुणयुक्त सर्वज्ञ ज्ञान प्राप्त गर्न सक्छ ।

तसर्थ केवल बुद्ध-धर्ममा मात्र यस्तो गहन, विचित्र, अद्भूत धर्म छ । कारण यो ज्ञान-पक्षीय हो ।

यस जीवनमा धन दौलत सम्पन्न धनी बन्नको निमित्त प्रयत्न गर्नु एक बाटो हो र ऋषि, श्रमण जीवनद्वारा अन्तर-दृष्टि, अन्तर-ज्ञान प्राप्त गरी धेरै प्राणीहरूको गुरु हुनु अर्को बाटो हो । महाब्रह्माको बाटो धनी व्यक्तिको बाटो जस्तो हो भने ऋषि, श्रमणहरूको बाटो गुरुजीको बाटो जस्तो हो । अर्थात् महाब्रह्मा बन्न प्रयत्न गर्नु धनी मानिस बन्न प्रयत्न गर्नु जस्तो हो भने अन्तर-दृष्टि, अन्तर-ज्ञान प्राप्त ऋषि, श्रमण बन्न प्रयत्न गर्नु महान गुरु बन्न प्रयत्न गर्नु जस्तो हो ।

अर्को उदाहरण—

सुगा, काग, गिद्ध आदि चराहरूका आकाशमा उड्न पखेटाहरू छन्; तर तिनीहरूमा मानिसमा जस्तो ज्ञान, बुद्धि, विवेक छैनन् । मानिसमा ज्ञान, बुद्धि, विवेक छन् । तर तिनीहरूमा उड्न पखेटा छैनन् र आकाशमा उड्न असमर्थ छन् । महाब्रह्माका ध्यान-भावना कुशल कर्महरू र सूर्य, चन्द्र तारा

समूह जस्ता स्वर्ग निवासस्थान भएका देव-देवीहरूका कुशल कर्महरू सुगा, काग, गिद्धहरूका पखेटा समान हुन् र ऋषि, श्रमणहरूका अभिज्ञा-ज्ञान, सर्वज्ञता-ज्ञान-मानिसका बुद्धि, विवेक समान हुन् ।

बुद्धहरू केवल मनुष्य लोकमा मात्र उत्पन्न हुन्छन्—

उच्चस्थ छ देवलोक र तह तहका स्वर्गस्थ ब्रह्मलोक-हरूमा रहेका देव, शक्र एवं ब्रह्माहरूको कुशल कर्म सुगा, काग र गिद्धका पखेटाहरू जस्तै हुन् । ऋषि, श्रमणहरूका अभिज्ञा ज्ञान र सर्वज्ञता ज्ञान मानिसका ज्ञान, बुद्धि र विवेक कै हुन् । त्यसकारण ती महाब्रह्माहरू ध्यान, भावना कुशल कर्मको शक्तिले गर्दा चन्द्र, सूर्य, देव-पुत्रहरू जस्तै सबभन्दा उच्चस्थ स्वर्गलोकमा वसदछन् । धेरै आयु भएका हुन्छन् र ऋद्धि प्रातिहार्ययुक्त हुन्छन् । तर तिनीहरू अभिज्ञा ज्ञान र सर्वज्ञता ज्ञान नभएकाले गम्भीर धर्मलाई बुझ्न भने असमर्थ हुन्छन् । तिनीहरूको ज्ञान आफूले जे अनुभव गरेका छन् त्यसैमा सीमित रहन्छन् ।

यसरी (१) सर्वदर्शी, सर्वजानी, सर्वज्ञ आकाशस्थ स्वर्गलोकमा हुने होइनन्, मानव संसारमा मात्र हुन सक्छन् भनी, जानी, बुझी विश्वास गर्नु पर्दछ । (२) प्रकृतिमा मानिसहरूले प्रत्यक्ष देख्न नसकिने विश्व स्थिति, कुशल-अकुशल कर्म प्रदत्त फल स्थितिहरूलाई अभिज्ञा ज्ञान र सर्वज्ञता ज्ञान सम्पन्न मानव जातिबाट उत्पन्न श्रमण, ब्राह्मणहरूले मात्र यथार्थतः

जान्न, बुळन सकळन् भनी विश्वास गर्नु पर्दछ । र (३) ती श्रमण, ब्राह्मणहरूका शिक्षापद (Teaching) हरू निश्चय नै सुत्त, वितय र अभिधम्म हुन् भनी यथार्थतः विश्वास गर्नु पर्दछ । यी विषयहरूलाई जान्न, बुळन र विश्वास गर्न सक्ने सम्यक्-दृष्टि ज्ञानलाई नै “अत्थि लोके समण ब्राह्मणा सम्मादिट्ठि जाण” भनिन्छ।

मिथ्या-दृष्टिको अस्वीकारः—

मिथ्या-दृष्टि ती हुन्, जसमा सर्वज्ञानी र सर्वदर्शी ईश्वर निम्नकोटीका मनुष्य लोकमा उत्पन्न हुँदैनन्, केवल सर्वोच्च स्वर्गलोकमा मात्र उत्पन्न हुने योग्य छन्, त्यहाँ एक ईश्वर बाहेक अरु ईश्वर हुन सक्तैनन्, ईश्वर प्राणीहरू मध्ये सबभन्दा उच्च र पवित्र भएकोले नित्य हुनु पर्दछन्; र वृद्ध हुनु, रोगी हुनु र मृत्यु हुनु आदिवाट मुक्त हुने पर्छन् आदि यी काल्पनिक मिथ्यावाद* लाई बुद्ध अस्वीकार गर्नु हुन्छ ।

चतुसच्च-सम्मादिट्ठिको व्याख्याः—

- । चार आर्य सत्यमा सम्यक्-दृष्टि हुन्—
- (१) यथार्थ दुःखलाई जान्ने ज्ञान,
 - (२) यथार्थ दुःख उत्पत्ति हुने कारणलाई जान्ने ज्ञान,
 - (३) यथार्थ दुःख शान्त हुनेलाई जान्ने ज्ञान र
 - (४) यथार्थ दुःख शान्त हुने तर्फ लैजाने प्रतिपदा सत्य मार्गलाई जान्ने ज्ञान ।

* मिथ्यावाद सम्बन्धी अरु विस्तृत वर्णनको निमित्त पाली र बर्मीजमा लिखित “सम्मादिट्ठि दीपनी” हरू हेर्नु होस् ।

यी चार* ज्ञानलाई नै "चतुसच्च-सम्मादिट्ठि" भन्दछन् ।

(१) दुःखसच्च-सम्मादिट्ठि:

मनुष्य-चक्षु, देव-चक्षु र ब्रह्मा-चक्षु आदि आफूमा आशक्त हुने मनुष्य, देव र ब्रह्मा सत्व प्राणीहरूलाई घेरै मात्रामा पीडा, कष्ट प्रदायक हुने हुनाले भयार्थमा यथार्थ दुःख नै हो । त्यस्तै प्रकारले श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मन आफूमा आशक्त हुने मनुष्य, देव र ब्रह्मा सत्व प्राणीहरूलाई घेरै मात्रामा पीडा, कष्ट प्रदायक हुने हुनाले यिनीहरू जम्मै भयार्थमा यथार्थ दुःख नै हुन् ।

पीडा कष्ट दिने तरीकाः--

यी छ मध्ये चक्षुले संस्कार (कर्मका क्रिया कलापहरू) आघात, विपरिणाम (अस्थिरता) आघात र दुःख (दुःख) आघात-द्वारा पीडा कष्ट दिन्छ । अर्को तरीकाः संस्कार आघात, सन्ताप (जलन) आघात र विपरिणाम आघातद्वारा पीडा कष्ट दिन्छ । पुनः जाति (जन्म) आघात, जरा (वृद्धत्व) आघात र मरण (मृत्यु) आघातद्वारा पनि पीडा कष्ट दिन्छ ।

* चार आर्य सत्यको यो छोटो विवरण मात्र हो । विस्तृत व्याख्याको निमित्त "चतुसच्च दीपनी" र "द लाइट अफ द धम्म (the Light of the Dharmma, Vol. V. No 4 & Vol. VI, No.1) मा यसको अंग्रेजी अनुवाद हेर्नु होस् ।

अथवा राग आदि अग्नि प्रज्वलित पारी दोष-अग्नि, मोह अग्नि, मान-अग्नि, मिथ्या-दृष्टि-अग्नि, ल्केश आश्रव-अग्नि र आश्रव (मनका कलुषित भाव) प्रज्वलित पारी प्राणी हिंसा जस्ता दुश्चरित्र वृद्धि गरी; जाति-अग्नि, जरा-अग्नि, मरण-अग्नि, शोक-अग्नि, परिदेव-अग्नि, दुःख-अग्नि, दौर्मनस्य-अग्नि, उपायास-अग्निहरूलाई प्रज्वलित पारी पीडा, कष्ट दिन्छ ।

अतीत कुशल कर्म उद्योग गर्न सकेमा मात्र अर्को जन्ममा मनुष्य-चक्षु, देव-चक्षु, ब्रह्मा-चक्षु, उत्पन्न हुन्छ । नत्र भने नरक-चक्षु, तिरश्चिन-चक्षु, प्रेत-चक्षु, असुरकाय-चक्षु उत्पन्न हुन जान्छ । अतः सुगति-चक्षुले कुशल कर्म रूपी संस्कार दुःख आघात द्वारा सत्व प्राणीहरूलाई सदा सर्वदा पीडा, कष्ट दिन्छ । अर्को जन्ममा पनि विनाश नहुने गरी रक्षा गर्नु, आश्रय दिनु जस्तो संस्कार दुःख आघात द्वारा हरब्रखत पीडा, कष्ट दिन्छ । यसरी सुगति-चक्षुले सत्व प्राणीहरूलाई संस्कार दुःख आघात द्वारा सदैव पीडा, कष्ट दिइराख्छ ।

हरब्रखत पीडा, कष्ट दिनुको अभिप्राय हो अथाह संसार-मा संस्कार-कर्म विना उत्पन्न सुगति-चक्षु भन्ने अरु केही छँदै छैन । किनभने-सुगति चक्षु संस्कार-कर्म बाट स्वतन्त्र भएर उत्पन्न हुनै सक्तैन ।

विपरिणामद्वारा पीडा, कष्ट दिने:--

विपरिणाम आघात को अर्थ हो, "नाश हुने स्थिति आइपरेको खण्डमा तुरन्त नाश हुने स्वभाव" । प्रतिसन्धि अवस्थादेखि

लिएर नाश हुन नसक्ने स्थिति, आँखा किमिक गरूञ्जेल, वि-
जुलि चम्कुञ्जेलसम्म पनि छैन । नाश हुने स्थिति प्रति सदैव
आतुर रहनु पर्ने हुन्छ । जब नाश हुन जान्छ अनि ठुलो दुःखको
अनुभव हुन्छ । यसरी सुगति-चक्षुले सत्व प्राणीहरूलाई विपरि-
णाम दुःख आघातद्वारा हरवखत पीडा, कष्ट दिइराख्छ ।

सन्तापद्वारा पीडा, कष्ट दिने:—

सन्ताप आघातको अर्थ हो, चक्षुमा उत्पन्न हुने क्लेश आदि-
को निमित्त ताप हुनु । यस सन्ताप आघातले पछि रागाग्नि,
दोषाग्नि अभिवृद्धि गराउने आदि गर्छ । यस्तो किसिमको दुःख
आघातद्वारा प्राणीहरूलाई अत्यधिक पीडा, कष्ट र शासना दिने
गर्छ । अनन्त अथाह संसारमा भित्री अंग बनाई विचरण गर्न
यो निश्चय नै भयकारक हो । तसर्थ यो यथार्थतः दुःखको श्रोत
नै हो । त्यस्तै घ्राण, जिह्वा, काय र मन पनि ।

यसरी चक्षु आदि त्रि-भूमिक धर्महरू मध्ये एक न एक
धर्ममा धेरै दुःख आघात, दुःख लक्षणलाई राम्ररी हेर्न सक्ने, देख्न
सक्ने ज्ञानलाई यथार्थ दुःख देख्ने "सम्मादिट्ठि जाण" (सम्पक्-दृष्टि
ज्ञान) भनिन्छ ।

(२) समुदयसच्च-सम्मादिट्ठि:

भव-चक्रको जुन अवस्था सम्म चक्षुलाई 'यो मेरो हो',
'यो म हुँ', 'यो मेरो आत्मा हो' भनी अनुरक्त भई तृष्णाले हेरि-
रहन्छ, चक्षु त्यस अवस्था सम्म अविच्छिन्न रूपले जन्मको चक्रमा
क्रमशः अभिवृद्धि भइरहन्छ, चक्षुको आघात अभिवृद्धि भइरहन्छ ।

त्यसकारण चक्षुमा अनुरक्त हुने लोभ्याउने तृष्णा लोभ नै दुःख अभिवृद्धिको मूल कारण हो । त्यस्तै श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मन पनि ।

यसरी देख्ने ज्ञानलाई यथार्थ दुःख उत्पत्ति हुने कारण-लाई जान्ने "सम्मादिट्ठिजाण" (सम्यक्-दृष्टि ज्ञान) भनिन्छ ।

(३) निरोधसच्च-सम्मादिट्ठि :

जुन जन्ममा चक्षुमा टाँसिने तृष्णा लोभ विल्कुल शान्त एवं निरोध हुन्छ; त्यस पछि चक्षु पुनः उत्पन्न हुँदैन; शान्त एवं निरोध हुन्छ; चक्षुको आघातहरू पनि पुनः उत्पन्न हुँदैन; शान्त एवं निरोध हुन्छ । त्यस्तै श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मनमा पनि ।

यसरी देख्ने, बुझ्ने ज्ञानलाई यथार्थ दुःख शान्त हुने-लाई देख्ने "सम्मादिट्ठिजाण" (सम्यक्-दृष्टि ज्ञान) भनिन्छ ।

(४) दुक्खनिरोधगामिनी-पटिषदा-अरियसच्च सम्मा-दिट्ठि :

जब राम्ररी प्रयत्न पूर्वक भाविता गरी चक्षुको स्वभावलाई मानसिक विकासको फलस्वरूप राम्ररी देख्दछ; चक्षुको आघातलाई राम्ररी देख्दछ; त्यसबेला चक्षुमा टाँसिने तृष्णा लोभ शान्त एवं निरोध हुन्छ; मृत्यु पश्चात् चक्षु शान्त एवं निरोध हुन्छ; चक्षुको आघात शान्त एवं निरोध हुन्छ । त्यस्तै श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मन पनि ।

यसरी राम्ररी प्रयत्न पूर्वक भाविता गरी दुःख शान्त हुने यथार्थ मार्गलाई जान्ने, बुझ्ने ज्ञानलाई यथार्थ दुःख शान्त हुने तर्फ लैजाने प्रतिपदा-सत्य मार्ग देख्ने "सम्मादिट्ठिजाण" (सम्यक्-दृष्टि ज्ञान) भनिन्छ ।

यसरी चतुसच्च-सम्मादिट्ठिको छोटो विवरण समाप्त हुन्छ ।

आर्य अष्टांगिक मार्गमा यी चार आर्य सत्यको सम्यक्-दृष्टि अत्यन्त आवश्यक हुन आउँछ ।

सम्मासङ्कप्पको व्याख्या:—

सम्यक्-संकल्प तीन प्रकारका छन् । ती हुन्—

- (१) नेक्खम्मसं कप्प— काम भोगबाट मुक्त हुने चिन्तन,
 - (२) अब्बापादसं कप्प— भलाईको चिन्तन ।
 - (३) अविहिंसासंकप्प— निर्दयिता रहित करुणायुक्त चिन्तन ।
- (१) नेक्खम्म संकप्प— प्रसादजनक रूप, प्रसादजनक शब्द, प्रसादजनक गन्ध, प्रसादजनक रस, प्रसादजनक स्पर्श जस्ता पाँच काम-गुणमा र पञ्चस्कन्ध नाम रू धर्ममा लिप्त हुनु, संलग्न हुनु, आशक्त हुनुलाई पन्छाउन सक्ने अलोभ-धर्म छ । त्यस धर्मसित सम्प्रयुक्त चिन्तन एवं मननलाई "नेक्खम्मसंकप्प" भनिन्छ ।
- (२) अब्बापादसंकप्प— मनुष्य, तिरश्चिन आदि प्राणी मात्रमा असल एवं भलाईको कामना गर्ने मैत्री-धर्म छ । त्यस धर्म-सित सम्प्रयुक्त चिन्तन एवं मननलाई "अब्बापादसं कप्प" भनिन्छ ।

- (३) अविहिंसासंकल्प—दुःखित प्राणी मात्रलाई दया, सहिष्णुता राख्ने व. रूपा-धर्म छ । त्यस धर्मसित सम्प्रयुक्त चिन्तन एवं मननलाई “अविहिंसासंकल्प” भनिन्छ ।

सम्मार्सं कल्प समाप्त ।

सम्भावाचाको व्याख्या:

सम्यक्-वचन चार प्रकारका छन्—

- (१) मुसावाद-विरति—कूठवाट विरत रहनु ।
 (२) पिसुणवाचा-विरति—चुगलीवाट विरत रहनु ।
 (३) फरसवाचा-विरति—कडा र अपशब्द प्रयोगवाट विरत रहनु ।
 (४) सम्फल्पलाप-विरति—नचाहिंदो गफवाट विरत रहनु ।
 (१) मुसावाद-विरति—असत्यलाई सत्य सम्झिने गरी बोल्नु र सत्यलाई असत्य सम्झिने गरी बोल्नु मृषावाद हो । यस्तो मृषावादवाट विरत रहनुलाई मुसावाद-विरति भनिन्छ ।
 (२) पिसुणवाचा-विरति—परस्पर सत्कार, सन्मान एवं विश्वासयुक्त भई बसेका दुइ व्यक्तिलाई उनीहरूको सत्कार, सन्मान एवं विश्वासमा आघात हुने गरी बोल्नु, चित्त बाझिने गरी बोल्नु, दुइ व्यक्तिको बीचमा कुरा लगाउनुलाई पिसुणवाचा भनिन्छ । त्यसवाट विरत रहनुलाई “पिसुणवाचा-विरति” भनिन्छ ।
 (३) फरसवाचा-विरति—गालि गर्ने मनसुवायुक्त दोष चित्तले जात, गोत्र, आकार, व्यक्ति, पेशा आदिमा धक्का पर्ने

गरी गालि गर्नु, अपशब्द प्रयोग गर्नुलाई फरसवाचा भन्दै-
छ । त्यस शब्द प्रयोगबाट विरत रहनुलाई “फरसवाचा
विरति” भनिन्छ ।

- (४) सम्फणलाप-विरति-यस संसारमा राम, इनाउँ(Enaung),
ङवेडाउँ (Ngwedang) र भारत जस्ता नाटक र उप-
न्यासहरू छन्, जसमा श्रोतावर्गको सुधारको निमित्त अत्य,
धम्म र विनय सम्बन्धी केही कुराहरू हुँदैनन्, केवल मङ्गला
दिने काल्पनिक शब्दहरू मात्र प्रयोग गरेका हुन्छन् ।

अत्य, धम्म र विनय:

अत्य सम्बन्धित कुराहरू ती हुन्, जसले दीर्घ आयु प्राप्त
हुने, सुस्वास्थ्य लाभ हुने, धार्मिक पूर्वक प्राप्त सुख सुविधा लाभ
गर्न सक्ने आदि वर्तमान फल र अरु जन्ममा सुसम्पन्न मनुष्यत्व
आदि प्राप्त गराउन सक्ने छन् ।

धम्म सम्बन्धित कुराहरू ती हुन्, जसले उपरोक्त फल
प्राप्त गर्न सक्ने मार्ग एवं निर्देशन दर्शाउने छन् ।

विनय सम्बन्धित कुराहरू ती हुन्, जुन गृहस्थ र भिक्षु-
हरूको कर्तव्यसित सम्बन्ध रहेका हुन्छन् । साथै राग, द्वेष नाश
गर्ने शिक्षाप्रद नियम र आचरणहरूसित सम्बन्ध रहेका हुन्छन् ।

अत्य धम्म र विनय सम्बन्धी कुराहरू माथि उद्धृत गरि-
एका नाटक र उपन्यासहरूमा पाइन्दैनन् । यस्ता नाटक र उप-
न्यासहरू अरुलाई भन्नु वेकारको गफ सम्फणलाप हुन् । त्यस
गफबाट मुक्त हुने गरी विरत रहनुलाई “सम्फणलाप-विरति”

भनिन्छ । वत्तिस (३२) प्रकारका "तिरश्चिन-कथा" (आध्यात्मिक दृष्टिले बेकारका कुरा) सम्फुल्लाप भित्र पर्दछन् ।

अथ धम्म र विनयमा बुद्धि, विवेक, विकास गर्ने इच्छुकहरूले ती वत्तिस प्रकारका कथाद्वारा समय खेर फाल्नुलाई टाढै देखि पन्छ्याउनु पर्दछन् । (मानसिक शान्तिको निमित्त) शमथ-भावना र (प्रज्ञा अभिवृद्धिको निमित्त) विषण्यता-भावना कृत्यलाई प्रतिष्ठापित गर्नेहरूले त कुन अथ धम्म र विनय सम्बन्धी कुरामा पनि मात्रा जानी बोल्ने गर्नु पर्दछ ।

चार प्रकारका सम्भावना समाप्त ।

सम्माकम्मन्तको व्याख्या—

सम्यक्-कम्मन्ति तीन प्रकारका छन्—

- (१) पाणातिपात-विरति,
- (२) अदिन्नादान-विरति र
- (३) कामेसुमिच्छाचार-विरति ।

(१) पाणातिपात-विरति—प्राणीलाई नाश गर्ने वा मार्ने अभिप्रायले काय प्रयोग र वची प्रयोगद्वारा गर्भपात गराउनु, उडुस, उपियाँका फूलहरू (लिखा) नाश गर्नु वा मार्नु आदि पाणातिपात हुन् । त्यस्तो कार्यवाट विरत रहनुलाई "पाणातिपात-विरति" भनिन्छ ।

(२) अदिन्नादान-विरति— घाँस, दाउरा, पानीदेखि लिएर अर्काको सम्पत्तिको रूपमा अधिकारमा लिई राखेको

सजीव निर्जीव चीज-पदार्थं मालिकले न जान्ने, न देखिने गरौ चोर्ने अभिप्रायले चोर्नु, काय प्रयोग, वची प्रयोग गर्नु अदिघ्नादान हुन् । त्यसबाट विरत रहनुलाई "अदिघ्नादान-विरति" भनिन्छ ।

(३) कामेसुमिच्छाचार-विरति— मातृ-रक्षिता नारी, पितृ-रक्षिता नारीदेखि लिएर अतिक्रमण गर्न अयोग्य नारीहरू प्रति अतिक्रमण गर्ने पुरुषको अतिक्रमण र आफ्नो पति रहेर पनि आफ्नो पति बाहेक अतिक्रमण गर्न अयोग्य पुरुषसित अतिक्रमण गर्ने नारीको अतिक्रमण कामेसुमिच्छाचार हुन् । पाँच प्रकारका मादक पदार्थ र तास, चैस, पासा, जुवा आदि पनि यसैमा अन्त-गंत छन् । त्यसबाट विरत रहनुलाई "कामेसुमिच्छाचार-विरति" भनिन्छ ।

तीन प्रकारका सम्माकम्मन्त समाप्त ।

सम्माआजीवको व्याख्या—

सम्पत्-आजीविका चार प्रकारका छन्—

- (१) दुच्चरित-मिच्छाजीव-विरति,
- (२) अनेसन-मिच्छाजीव-विरति,
- (३) कुहनादि-मिच्छाजीव-विरति र
- (४) तिरच्छानविज्जा-मिच्छाजीव-विरति ।

(१) दुच्चरित-मिच्छाजीव-विरति—प्राणी हिंसा आदि तीन प्रकारका कायिक दुराचरणहरू, मृषावाद आदि चार प्रकारका वाचिक दुराचरणहरू मध्ये कुनै एक दुराचरणद्वारा धन सम्पत्ति कमाएर जीवन-यापन गर्नु दुच्चरित-मिच्छाजीव हुन् ।

जीवन यापनको निमित्त बेचन अयोग्य पाँच किसिमका वस्तु* बेचनु यसैमा समावेश गर्नु पर्दछ । त्यसबाट विरत रहनु, बचनुलाई “दुच्चरित-मिच्छाजीव-विरति” भनिन्छ ।

(२) अनेसन-मिच्छाजीव विरति— गृहस्थीलाई फल-फूल दिने आदि एकाइस (२१) प्रकारका अनेसन (भिक्षुहरूको अयोग्य जीवन यापन) कृत्यद्वारा लाभ उत्पन्न गराई ऋषि, भ्रमणहरूको जीवन यापन गर्नु अनेसन-मिच्छाजीव हुन् । त्यस-बाट विरत रहनुलाई “अनेसन-मिच्छाजीव विरति” भनिन्छ ।

(३) कुहनादि-मिच्छाजीव-विरति— अयोग्य तरिकाबाट कमाई जीवन यापन गर्ने पाँच प्रकारका छन् । जस्तै:- (क) कुहन, (ख) लपन, (ग) निमित्त, (घ) निम्पेसन र (ङ) लाभेन लाभनिजिगीसन ।

(क) कुहनको अर्थ हो—अनौठो कार्यद्वारा छल-कपट गर्नु अर्थात् शीलवान नभइकन पनि शीलवान भएको जस्तै गरी छल गर्नु आदि द्वारा आफूमा नभएको अद्भूत एवं असाधारण गुण आफूमा भएको जस्तो पारी दान-दक्षिणा प्राप्त गर्ने ।

(ख) लपनको अर्थ हो— लाज नमानिकन धन-सम्पत्ति सम्बन्धी कुरा गर्ने ।

(ग) निमित्तको अर्थ हो— लाभ प्राप्तार्थ हाउ-भाऊ गर्ने ।

* हतियार, प्राणी, मासु, मादक पदार्थ र विष-यी पाँच वस्तु व्यापार गर्न अयोग्य हुन् ।

(घ) निष्पेसकको अर्थ हो— नदिइ नहुने गरी कुराद्वारा दवाव हाल्ने ।

(ङ) लाभेन लाभ निजिजीवनको अर्थ हो—थोरै दिएर घेरै प्राप्त गर्ने अर्थात् एउटा घरमा एक सुकी प्राप्त गरेको लाभलाई अर्को घरमा दिएर त्यस घरबाट एक रूपियाँ लाभ प्राप्त गर्ने । यी पाँच प्रकारका मिच्छा-आजीवबाट विरत रहनुलाई “कुहनादि-मिच्छाजीव विरति” भनिन्छ ।

(४) तिरच्छानविज्जा-मिच्छाजीवन विरति—अङ्ग-विद्या, लक्षण-विद्या आदि लौकिक शिल्प-विद्याहरू ऋषि, श्रमणहरूको प्रतिपत्ति धर्मसित विरोध एवं प्रतिपक्ष भएकोले तिरच्छानविज्जा भनिन्छ । त्यस शिल्प-विद्याद्वारा अङ्ग, लक्षण आदि हेरी गुण-दोषको व्याख्या गरी जीवन यापन गर्नु ऋषि, श्रमणहरूका तिरच्छानविज्जा-मिच्छाजीव हुन् । त्यसबाट विरत रहनु, बच्नुलाई “तिरच्छानविज्जा-मिच्छाजीव-विरति” भनिन्छ ।

चार प्रकारका सम्माआजीव समाप्त ।

सम्मावायामको व्याख्या--

चार प्रकारका सम्मावायाममा प्राणीहरूलाई हरवस्त्रत तप्त गराउन सक्ने, मलिन पार्न सक्ने, दीन-हीन पार्न सक्ने अकुशल-धर्म दुइ प्रकारका छन्--

(१) उत्पन्न अकुशल र (२) अनुत्पन्न अकुशल ।

सत्वप्राणीलाई शान्ति दिन सक्ने, परिशुद्ध पान्न सक्ने, उच्च स्थितिमा पुन्याउन सक्ने कुशल-धर्म पनि दुइ प्रकारका छन्—

(१) उत्पन्न कुशल र (२) अनुत्पन्न कुशल

दश प्रकारका दुश्चरित्रहरू मध्ये जुन दुश्चरित्र धर्म यस जीवनमा आफूमा उत्पन्न भइसकेको छ भनी ज्ञात हुन्छ, हुन लागेको छ भनी ज्ञात हुन्छ, त्यस दुश्चरित्र धर्मलाई आफूमा “उत्पन्न अकुशल” भनिन्छ ।

जुन दुश्चरित्र धर्म यस जीवनमा आफूमा उत्पन्न पनि भइसकेको हुँदैन, न त हुन लागेको नै । वरु पछि हुने स्थितिमा रहिरहन्छ, त्यस दुश्चरित्रलाई आफूमा “अनुत्पन्न-अकुशल” भनिन्छ ।

(१) सील-विसुद्धि, (२) चित्त-विसुद्धि, (३) दिट्ठ-विसुद्धि, (४) कङ्का-वितरण-विसुद्धि, (५) मग्गामग्ग-उज्जाण-दस्सन-विसुद्धि, (६) पटिपदा उज्जाण-दस्सन-विसुद्धि र (७) उज्जाण-दस्सन-विसुद्धि—

यी सात विसुद्धिहरू मध्ये जुन विसुद्धि यस जन्ममा आफूमा उत्पन्न भइसकेको हुन्छ, उत्पन्न भई प्रतिष्ठित भएको हुन्छ, यसलाई आफूमा “उत्पन्न कुशल” भनिन्छ ।

जुन विसुद्धि यस जन्ममा आफूमा उत्पन्न भइसकेको हुँदैन, प्राप्त पनि भएको हुँदैन, यसलाई “अनुत्पन्न कुशल” भनिन्छ ।

यसरी अकुशल पनि उत्पन्न, अनुत्पन्न रूपमा दुइ प्रकारका र कुशल पनि उत्पन्न, अनुत्पन्न रूपमा दुइ प्रकारका छन् ।

मगङ्गको शक्ति:

वर्तमान जीवनमा यदि कसैले आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास एवं भाविता गर्दछ भने यसको प्रभाव शक्तिले यस जन्ममा आफूमा उत्पन्न भइसकेको दुश्चरित्र (उत्पन्न-दुश्चरित) यस जन्मदेखि लिएर अनुपादिशेष निर्वाण (पञ्चस्कन्ध देह पछिको निर्वाण) नहुन्जेल सम्म पछि फेरि आफूमा कहिल्यै उत्पन्न हुँदैन, आर्य अष्टांगिक मार्गको प्रभाव शक्तिको कारणले गर्दा यस जन्ममा आफूमा पहिले कहिल्यै उत्पन्न नभएका, तर पछि उत्पन्न हुन सक्ने स्थितिमा रहेका अनुत्पन्न दुश्चरित्र (अनुत्पन्न-दुश्चरित) पनि यस जन्मदेखि लिएर अनुपादिशेष निर्वाण नहुन्जेल सम्म पछि फेरि कहिल्यै उत्पन्न हुँदैन । आर्य अष्टांगिक मार्गको प्रभाव शक्तिले गर्दा उत्पन्न र अनुत्पन्न दुई दुश्चरित्रहरू यस जन्ममा विल्कुल जडैदेखि निर्मूल भई अन्त हुन जान्छ ।

नियाम (स्वभाव-धर्म) को स्थापना—

यस्तै गरी यस जीवनमा आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास एवं भाविता गरी बढाएर लगेको खण्डमा यसको प्रभाव शक्तिले गर्दा सात प्रकारका विशुद्धि मध्ये आफूमा उत्पन्न भइरहेको कुनै विशुद्धि अनुपादिशेष निर्वाण प्राप्त सम्म आफ्नो सन्ततिमा फेरि विनाश नहुन सक्ने नियाम (स्वभाव) धर्ममा पुगी स्थित रहन्छ । साथै आर्य अष्टांगिक मार्गको प्रभाव शक्तिको कारणले यस जीवनमा आफ्नो सन्ततिमा पहिले कहिल्यै उत्पन्न नभएको, प्राप्त नगरेको र न पुगेको विशुद्धि-धर्म पनि यसै

जीवनमा आफ्नो सन्ततिमा उत्पन्न हुन्छ, प्राप्त हुन्छ र त्यहाँ पुग्दछ पनि ।

आफ्नो जीवनको सच्चा फाइदा:—

ती कारणहरूले गर्दा बुद्ध-शासन भित्र परेको मौका पाएका पुण्यात्मा गृहस्थ र भिक्षु श्रमणहरूको निमित्त आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास एवं भाविता गर्ने जस्तो सम्यक्-व्यायाम कृत्य मात्र आफ्नो-सच्चा फाइदा, सच्चा लाभ र सम्पत्ति हो भनी जान्नु, बुझ्नु अत्यावश्यक छ । अन्य गृहस्थ र श्रमण कृत्यहरू नगरी न हुने, छोड्न न सकिने, बच्न न सकिने भएकोले मात्र गर्नु पर्ने बाहिरिक कृत्य मात्र हुन् भनी जान्नु, बुझ्नु, सम्झनु पर्दछ । यो नै वास्तवमा बुद्ध-शासनमा प्रमुख एवं प्रधान सम्यक्-व्यायाम कृत्यको प्रदर्शन हो ।

उपपन्न र अनुपपन्नको व्याख्यामा अकुशल सम्बन्धी दश प्रकारका दुराचार* र कुशल सम्बन्धी सात प्रकारका विशुद्धिलाई प्रदर्शित गरेमा मात्र मानिसहरूले बुझ्न सजिलो हुन्छ ।

(१) अकुशलको विषयमा— यस जीवनमा आफ्नो सन्ततिमा उत्पन्न भइसकेको दुश्चरित्र धर्मलाई पछि यस जीवनदेखि जीवन परम्परा सम्ममा आफ्नो सन्ततिमा विल्कुल उत्पन्न नहुने

* तीन कायिक कार्य: मार्नु, चोर्नु, परस्त्री वा पर पुरुष गमन गर्नु ।

चार वाचिक कार्य: कूठ, चुगली, गालि र गफ ।

तीन मानसिक कार्य: अविद्या, व्यापाद र मिथ्या-दृष्टि ।

गरी आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास गर्नु पहिलो प्रकारको "सम्मावायाम" हो ।

(२) अकुशलको विषयमा— यस जीवनमा आफ्नो सन्ततिमा उत्पन्न नभई पछि उत्पन्न हुन सक्ने स्थितिमा रहेका दुश्चरित्र धर्महरूलाई अनुपादिवशे निर्वाण प्राप्ति सम्म पछि आफ्नो सन्ततिमा उत्पन्न हुन नदिने गरी अष्टांगिक मार्गको अभ्यास गर्नु दोश्रो प्रकारको "सम्मा-वायाम" हो ।

(३) कुशलको विषयमा— यस जीवनमा अहिले सम्म आफ्नो जीवनमा उत्पन्न नभएका उत्तरोत्तर विशुद्धि धर्महरूलाई यसै जीवनमा नै प्राप्त नभई नहुने गरी, नपुगी नहुने गरी आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास गर्नु तेस्रो प्रकारको "सम्मा-वायाम" हो ।

(४) कुशलको विषयमा— यस जीवनमा आफ्नो सन्ततिमा धारण र पालन गरिराखेको पञ्चशील, आजीव अष्टमक शील जस्तो शील-विशुद्धि धर्मलाई नियामको रूपमा पुर्‍याई पछि निर्वाण प्राप्ति सम्म क्रमवद्ध रूपमा सधैं स्थिर राख्नको निमित्त आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास गर्नु चौथो प्रकारको "सम्मा-वायाम" हो ।

यी हुन् मानिसहरूले सजिलैसित बुझ्न विभाजन गरी देखाइएको चार प्रकारको "सम्मा-वायाम" । ती पनि कृत्यको हिसाबले मात्र चार प्रकारका हुन्छन् । धर्म स्वरूपको हिसाबले त वीर्य एक मात्र छ । एउटा विशुद्धि प्राप्तार्थ अभ्यास गर्दा एउटा वीर्यमा ती चार कृत्यहरू सामूहिक रूपमा समावेश भइरहन्छन् ।

चार प्रकारको सम्मा-वाचाम समाप्त ।

सम्मासतिको व्याख्या--

प्राणीको मन कहिल्यै स्थिर हुँदैन। जहिले पनि चञ्चल भइ-
रहन्छ । कर्मस्थानको आरम्भमा ध्यान आकृष्ट नगरे सम्म तिनी-
हरूको मन वशमा आउँदैन । जब सम्म तिनीहरूले आफ्ना मन
वशमा लिन सक्तैनन्, तब सम्म तिनीहरू बहुला तुल्य हुन्छन् अथ-
वा तिनीहरूको मन अव्यवस्थित रहन्छन् । आफ्ना मन काबुमा
लिन नसक्ने बहुला तुल्य यस्ता मानिसहरूको निमित्त जसरी
समाज उत्तरदायी हुँदैनन् अथवा उनीहरूलाई मानव समाजले
मानवको रूपमा मान्यता दिँदैनन्; त्यसरी नै भावना कृत्यहरूमा
आफ्ना मन स्थिर गर्न नसक्ने गृहस्थी र श्रमणहरू कुनै न कुनै
कर्मस्थान, आरम्भमा मनन गरी परीक्षण गर्दा बहुला तुल्य हुन्छन् ।
कर्मस्थान आरम्भसित सम्पर्क हुँदा आफ्ना चित्तलाई आफैले
वशमा पार्न नसक्ने तिनीहरूले चाल पाउँछन् । त्यसकारण चञ्चल,
अस्थिर, द्रुतगामी, अव्यवस्थित, उन्मादित, मनलाई हटाई, इच्छित
कर्मस्थान आरम्भमा चित्त स्थिर एवं शान्त पार्न चार स्मृति-
प्रस्थान धर्मलाई अभ्यास गर्नु नितान्त आवश्यक देखिन्छन् ।

चार स्मृति-प्रस्थानः

(१) कायानुपसृता-सतिपट्ठान- शरीर प्रति जागरूक रहने
स्मृति-प्रस्थान ।

यसको अर्थ हो रूपकाय स्कन्धमा आफ्ना मनलाई सम्यक्-स्मृति रूपी डोरीले दृढता पूर्वक बाँध्नु; आश्वास-प्रश्वास आदि एक एक हा-नापलाई स्थिरता पूर्वक भाविता गर्नु । तीन चार महिना सम्म यसरी अभ्यास गर्दा मनको उन्मादता, अस्थिरता लुप्त भई शान्त हुन जान्छ । अनि प्रत्येक दिन एक, दुइ, तीन, चार, पाँच, छ घण्टा सम्म पनि आश्वास-प्रश्वास आदि आफ्नो रूपकाय स्कन्धमा आफ्नो मन लगातार स्थिर एवं शान्त पारी राख्न सक्ने क्षमता उत्पन्न हुन्छ । त्यस बेला उसले कर्मस्थान आरम्भणमा आफ्नो मनलाई स्थिर एवं शान्त पारी राख्ने छ ।

(२) वेदानुपस्सना-सतिपट्ठान- अनुभूतिमा जागरूक रहने स्मृति-प्रस्थान ।

यसको अर्थ हो आफ्नो सन्ततिमा पालै पालोसित अटूट रूपमा उत्पन्न भइरहने सुख, दुःख वेदना आदि वेदना काय (समूह) स्कन्धमा आफ्नो मनलाई सम्यक्-स्मृति रूपी डोरीले दृढतापूर्वक बाँधी राख्ने । यसरी बारबार राख्दा मनको उन्मादता, चञ्चलता लुप्त एवं शान्त हुन्छ । त्यस बेला उसले इच्छित कर्मस्थान आरम्भणमा आफ्नो मनलाई स्थिर एवं शान्त पारी राख्ने छ ।

(३) चिन्तानुपस्सना-सतिपट्ठान- चेतनायुक्त हुनुमा जागरूक रहने स्मृति-प्रस्थान । यसको अर्थ हो, आफ्नो सन्ततिमा पालै पालोसित अटूट रूपमा उत्पन्न भइरहने लोभयुक्त चित्त, द्वेषयुक्त चित्त आदि विभिन्न चित्तहरूमा आफ्नो मनलाई सम्यक्-स्मृति रूपी डोरीले दृढतापूर्वक बाँधी राख्ने । यसरी बारबार राख्दा मनको उन्मादता, अस्थिरता लुप्त एवं शान्त हुन्छ । त्यस बेला

उसले इच्छित कर्मस्थान आरम्भणमा आफनो मनलाई स्थिर एवं शान्त पारी राख्ने छ ।

(४) धम्मानुपसृष्टान-सतिपट्ठान-मन सम्बन्धी विषयमा जागरूक रहने स्मृति-प्रस्थान ।

यसको अर्थ हो, आफनो सन्ततिमा उत्पन्न भइरहने कामच्छन्द, व्यापाद, स्त्यान-मिद्ध, औदृत्य-कौकृत्य, विचिकित्सा आदि मानसिक विषयहरूमा आफनो मनलाई सम्यक्-स्मृति रूपी डोरीले दृढता पूर्वक बाँधी राख्नु । यसरी बारबार राख्दा मनको उन्मादता, चञ्चलता लुप्त एवं शान्त हुन्छ । त्यस बेला उसले इच्छित कर्मस्थान आरम्भणमा आफनो मनलाई स्थिर एवं शान्त पारी राख्ने छ ।

डोरीले बाँधी राख् :

आफनो स्कन्ध (देह) लाई रूपकाय समूह, वेदनाकाय समूह, चित्तकाय समूह, धर्मकाय समूह रूपमा चार भागमा विभाजित गरी निश्चित समय भित्र आफनो स्कन्ध (देह) बाट बाहिरी आरम्भणमा चित्त तितर वितर न पारी ती अध्यात्म काय समूहमा मात्र स्मृति रूपी डोरीले बाँधी जीवन परम्परादेखि लहरै आइराखेको उन्मत्त, मलिन, दग्ध, प्रज्वलित चित्तलाई लुप्त एवं शान्त पार्ने प्रकृत्यालाई सतिपट्ठान (स्मृति-प्रस्थान)* कृत्य भनिन्छ ।

*विस्तृत अध्ययनको लागि "महासतिपट्ठान-सुत्त" हेर्नु होस् ।
आना-पान भावना निमित्त 'लेदी सयादो' लिखित "आना-पान दीपनी" हेर्नु होस् ।

प्रत्येक दिनको बेलुकी पख समय निश्चित गरी दुइ, तीन घण्टा अभ्यास गर्नु पर्छ ।

चार प्रकारको सम्मासति समाप्त ।

सम्मासमाधिको व्याख्या—

मानसिक उन्मादता लुप्त भए मात्रः—

संसारमा पढन सिक्नुको लागि सब भन्दा पहिले वर्णमाला देखि शुरू गर्नु पर्छ । वर्णमालाको काफि मात्रामा ज्ञान भए पछि मात्र उच्च शिक्षा हासिल गर्न सकिन्छ । तदनुसार मानसिक विकासको निमित्त सर्वप्रथम स्मृति-प्रस्थानको अभ्यास गर्नु पर्छ । जब स्मृति-प्रस्थान सुव्यवस्थित हुन्छ । त्यसपछि नै उच्च-स्थ कर्मस्थान भावना कृत्यलाई एकाग्र रूपमा अभ्यास गर्दै लै जान सकिन्छ । तसर्थ वर्णमालामा पूरापूर ज्ञान भइसके पछि मात्र मंगल सुत, नमकतार, परित्त, व्याकरण, अभिधर्म-संग्रह इत्यादि उच्च शिक्षा अध्ययन गर्न सके जस्तै स्मृति-प्रस्थान कृत्य सुव्यवस्थित भए पछि आफ्नो स्कन्ध समूहमा दिनहुँ एक घण्टा, दुइ घण्टा, तीन घण्टा आदिका हिसावले आफ्नो चित्तलाई शान्त तथा एकाग्र पार्न सक्ने बेलामा उसले चित्त-विशुद्धि भावना नामक चार प्रकारको (शमथ-भावना) समाधि अभ्यास गर्नु पर्छ ।

चार प्रकारका समाधिहरू मध्ये :

१. पठमज्ज्ञान-समाधि (प्रथम-ध्यान समाधि) मा २५ प्रकारका कम्मट्ठान *(कर्मस्थान) छन्; ती हुन्—

* भावनाका साधनहरू

(१) दश प्रकारका कसिण (भावना विधि)	१०
(२) दश प्रकारका अशुभ (घृणित)	१०
(६) शरीरका बतिस (३२) अङ्गहरू	१
(४) आश्वास-प्रश्वास (आनापान)	१
(५) तीन प्रकारका ब्रह्मविहार (विशिष्ट अवस्था) —	
(क) मेत्ता (मैत्री)	
(ख) करुणा र	
(ग) मुदिता (प्रशन्नतायुक्त मनस्थिति) ।	

माथि दिइएका कर्मस्थान मध्ये एक एक वटा कर्मस्थानमा परिकम्म-भावना (प्रारम्भिक समाधि स्थिति), उपचार-भावना (समाधिको समीपावस्था) र अप्पना-भावना (समाधि प्राप्ति) नामक भावना क्रमद्वारा तीव्र रूपमा अभ्यास गरी सर्वप्रथम प्राप्त गरिने ध्यानलाई पठमज्ज्ञान-समाधि भनिन्छ । चित्त उन्मादता र मलिनतालाई लुप्त एवं शान्त पार्नु मात्रको लागि अभ्यास गरिने आनापान (आश्वास-प्रश्वास) कृत्य पठमज्ज्ञान-समाधि कृत्य अन्तर्गत रहन्छ ।

आनापान-स्मृतिको कृत्यमा स्मृति-प्रस्थान कृत्य र प्रथमध्यान समाधि कृत्य दुवै उपलब्ध हुन्छ । अर्थात् आनापान कृत्य मात्र समाधि कृत्य न भई, स्मृति-प्रस्थान कृत्य पनि हुन आउँछ । यसले समाधि स्थापित गर्नुको साथसाथै प्रथमध्यान पनि प्राप्त गराउँछ ।

चार प्रकारका सम्मासमाधि समाप्त ।

आर्य अष्टांगिक मार्गको सम्पूर्ण व्याख्या यहीं टुंगिन्छ ।

तीन किसिमका वट्ट (चक्र) को चार प्रकारका संसारसंग क्रमिक सम्बन्धः—

बुद्ध-शासन अन्तर्गत रहेको यस अवस्थामा मानिसले आर्य अष्टांगिक मार्गको अभ्यास तथा भाविता गर्दै लैजान सके तिनीहरू वट्ट-दुःख* बाट मुक्त हुने छन् । अब म वट्ट-दुःख लाई व्याख्या गर्दै जान्छु ।

वट्ट-दुःख तीन प्रकारका छन्—

(अ) क्लेशवट्ट (क्लेशको चक्र)

(आ) कम्मवट्ट (अकुशल कर्मको चक्र)

(इ) विपाकवट्ट (फलभोगको चक्र)

तिनीहरूलाई यसरी पनि विभाजित गर्न सकिन्छ ।

(क) अपाय संसारसंग सम्बन्धित् तीन वट्ट,

(ख) कामसुगति संसारसंग सम्बन्धित् तीन वट्ट,

(ग) रूप संसारसंग सम्बन्धित् तीन वट्ट र

(घ) अरूप संसारसंग सम्बन्धित् तीन वट्ट ।

(क) अपाय संसारसंग सम्बन्धित् तीन वट्टमा:

(अ) क्लेशवट्ट--सत्काय-दृष्टि (आत्म-दृष्टि) र विचिकित्सा (शंका) यी दुई क्लेशलाई क्लेशवट्ट भनिन्छ ।

*पूर्ण विवरणको निमित्त "विशुद्धि-मार्ग अट्टकथा" हेर्नु राम्रो हुने छ ।

(आ) कम्मवट्ट--भनेको निम्नः लिखित दश प्रकारका अकुशल कर्मपथहरू हुन् --

- (१) पाणातिपात-- प्राणी हिंसा,
- (२) अदिन्नादान-- चोरी,
- (३) कामेसु मिच्छाचार--काम भोग सम्बन्धी मिथ्याचार,
- (४) मुसावाद-- मृषावाद,
- (५) पिसुणवाचा-- प्रिय शून्य-वचन, चुगलि,
- (६) फरुसवाचा-- कडा वचन,
- (७) सम्फणलाप-- गफ,
- (८) अभिज्झा-- अभिध्या,
- (९) घ्यापाद-- क्रोध,
- (१०) मिच्छादिट्ठि--मिथ्यादृष्टि ।

(इ) विपाकवट्ट--तिरश्चिन प्राणी, प्रेत प्राणी र असुरकाय प्राणी नामांकित विपाक कटला पञ्चस्कन्धलाई विपाकवट्ट भनिन्छ।

जुन व्यक्तिहरूमा सत्काय-दृष्टि र विचिकित्सा रहिरहन्छ; तिनीहरू असंख्य अनन्त जन्म सम्म उच्चस्व भवाग्र भूमिमा बारबाट पुगिरहेता पनि अकुशल कर्मपथ क्षेत्र भित्र खसेर माफी, शिकारी चोर, डाँकु आदि भई उत्पन्न हुन्छन्; अवीचि आदि अपाय स्कन्ध भित्र पनि बारबार पतन भइरहन्छन् । यसरी मुक्त हुन न सकी फेरि त्यसै चक्रमा परी घुमिरहनु परेकोलाई 'वट्ट' भनी भन्दछ।

(ख) काम सुनति संसारसंग सम्बन्धित् तीन वट्टमा:

(अ) राम्रो रूप, शब्द, गन्ध, रस र स्पर्शहरूमा मज्जा लिने, प्रसन्न हुने; आनन्द लिने, ढाँसिने इन्द्रिय सुखको काम-तृष्णालाई 'किलेसवट्ट' भनिन्छ ।

(आ) दान, शील र भावना आदि दश प्रकारका* कामावचर पुण्य क्रिया वस्तुलाई 'कम्मवट्ट' भनिन्छ ।

मनुष्य प्राणी, छ, देवलोक, देवताहरू जस्ता विपाक कटता पञ्चस्कन्ध देहलाई 'विपाक-वट्ट' भनिन्छ ।

जुन व्यक्तिहरूमा कामतृष्णा रहिरहन्छ तिनीहरू उच्चस्थ भवाग्र भूमिमा बारवार पुगेता पनि कामतृष्णाको दासत्वमा घुम्दै घुम्दै पतन भइरहन्छन् ।

(ग, घ) रूप, अरूप संसार सम्बन्धी तीन वट्टमा:

रूप, अरूप भूमिमा मज्जा लिने, टाँसिने रूप तृष्णा, अरूप तृष्णालाई 'किलेसवट्ट' भनिन्छ ।

रूप, अरूप कुशल कर्महरूलाई 'विपाकवट्ट' भनिन्छ ।

* (१) दान (भिक्षा दिनु) (२) शील (शिक्षा पालन गर्नु) (३) भावना (मनको एकाग्रता) (४) अभिवादन (आफू भन्दा जेष्ठलाई आदर गर्नु) (५) वेय्यावच्च (सेवा गर्नु वा अरुहरूलाई सहायता गर्नु) (६) पत्तिदान (एक व्यक्तिको पुण्य कार्यमा अरुहरूसित सहभागी हुनु) (७) पत्तानुमोदना (अरुको पुण्य कार्यमा आफू खुशी हुनु) (८) धम्मसवण (उपदेश सुन्नु) (९) धम्मदेशना (धर्म-उपदेश दिनु) (१०) दिट्ठिजुत्तम्म (सम्यक् दृष्टि हुनु)

रूप ब्रह्मा रूपी पाँच विपाकः कठत्ता स्कन्ध र अरूप ब्रह्मारूपी चार विपाक नाम-स्कन्धलाई 'विपाकवट्ट' भनिन्छ ।

यो विभाजन गर्नु पर्छ कि रूपलोकमा तीन वट्ट छन्— रूप तृष्णा, रूप कुशल, रूप ब्रह्मा स्कन्ध; अरूप लोकमा पनि तीन वट्ट छन्— अरूप तृष्णा, अरूप कुशल र अरूप ब्रह्मा स्कन्ध ।

तीन वट्ट, प्रत्येकका चार विभाग समाप्त ।

मार्ग-अङ्ग र वट्टका बीच आपसी सम्बन्धः

माथि उल्लेखित आठ मार्ग-अङ्ग पनि चार भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

- (१) श्रोतापत्ति मार्ग-अङ्ग आठ,
- (२) सकृदागामी मार्ग-अङ्ग आठ,
- (३) अनागामी मार्ग-अङ्ग आठ र
- (४) अरहत्त मार्ग-अङ्ग आठ ।

यी मध्ये---

श्रोतापत्ति आठ मार्ग-अङ्गद्वारा अपाय संसार सम्बन्धी तीन वट्टलाई निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त गराउँछ । कामसु-
गति सम्बन्धी तीन वट्टमा भने पछिका सात जन्मलाई बाँकी राखी सात जन्म भन्दा माथि उत्पन्न हुने कामसुगति सम्बन्धी तीन वट्टलाई पनि श्रोतापत्ति आठ मार्ग-अङ्गद्वारा निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त गराउँछ ।

सकृदागामी आठ मार्ग-अङ्गद्वारा बाँकी सात जन्म मध्ये-
माहुइ जन्मलाई बाँकी राखी दुइ जन्म भन्दा माथि उत्पन्न हुने

पाँच जन्महरूमा कामसुगति सम्बन्धी दुइ किलेसवट्ट र विपाकवट्टलाई निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त गराउँछ ।

अनागामी आठ मार्ग—अङ्गद्वारा बाँकी रहेका कामसुगति दुइ जन्मलाई निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त गराउँछ । रूप जन्म र अरूप जन्म मात्र शेष रहन्छ ।

अरहत्त आठ मार्ग—अङ्गद्वारा रूप र अरूप संसार सम्बन्धी तीनै वट्टलाई निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त गराउँछ र सम्पूर्ण क्लेशहरू पनि निरोध एवं शान्त हुन्छ ।

मार्ग—अङ्ग र वट्टका बीच आषसी सम्बन्धको व्याख्या समाप्त ।

दिट्टिको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो तह (मिथ्या-धारणाहरू)—

चार प्रकारका संसारमा प्रत्येकका तीन वट्ट मध्ये अपाय संसार सम्बन्धी तीन अपाय वट्ट वर्तमान बौद्धहरूको निमित्त विशेष महत्वका छन् । टाउकोमा आगो बलिरहेको व्यक्तिको निमित्त सबभन्दा महत्वपूर्ण कार्य आगो निभाउनु हुन आउँछ । एक मिनेट पनि ढिलो गरी बस्नु ठीक हुँदैन । यसरी आगोले टाउको बलेको मान्छेको निमित्त आगो निभाउन जति आवश्यक हुन्छ त्यो भन्दा पनि बढी बुद्ध-शासन भित्र रहेका मानिसहरूले यो तीन अपाय वट्टलाई पूर्ण रूपले निभाउन आवश्यक हुन आउँछ । यसै कारणले यस पुस्तकका अपाय तीन वट्टलाई निरोध एवं शान्त पार्ने कारण आर्य अष्टांगिक मार्गलाई सर्वप्रथम दर्शाउने छु ।

सत्काय-दृष्टि र विचिकित्सा यी दुइ मध्ये सत्काय-दृष्टि नै मूल प्रधान हो । । सत्काय-दृष्टि निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त भएमा विचिकित्सा पनि निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छ । साथै दश प्रकारका अकुशल कर्म पथ पनि । अनि अपाय संसार पनि पूर्णतः निरोध एवं शान्त हुन्छ ।

(सत्काय-दृष्टि) सत्काय-दृष्टिको अर्थ हो अत्त-दिट्ठि (आत्म-दृष्टि) । चक्षुलाई 'म' भनी 'मेरो आत्मा' भनी दृढरूपले चिन्तन मनन गरी आशक्त भइरहने दृष्टि । यसै प्रकार श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मनलाई पनि ।

'म' 'म' भनी आशक्त हुनु:

त्यस रूप आकारलाई देख्दा वा हेर्दा 'मैले देख्छु' 'मैले हेर्छु' भनी दृढरूपले चिन्तन, मनन गरी आशक्त भइरहनु-लाई चक्षुमा 'म' 'म' भनी चिन्तन, मनन एवं आशक्त हुनु भनिन्छ । यसरी नै शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श र धर्मलाई पनि ।

यो भयो आध्यात्मिक छ प्रकारका भाषणहरूमा सत्काय-दृष्टिद्वारा आशक्त भइरहनु ।

निर्वाणको पहिलो अवस्था:

अतीत जन्महरूमा अज्ञानता, मूर्खतावश भूल गरी आएका सम्पूर्ण पूर्व दुश्चरित्र कर्महरू त्यस सत्काय-दृष्टिबाट लिप्त भई प्राणीहरूको सन्ततिमा क्रमानुसार अनुगमन गरिरहन्छन् । पछि पछिका जन्महरूमा अज्ञानता, मूर्खतावश भूल गरिने सम्पूर्ण नयाँ दुश्चरित्र कर्महरू त्यस सत्काय-दृष्टिबाट उत्पन्न

हुन्छन्, सत्काय-दृष्टि निरोध एवं शान्त भएमा नयाँ पुराना ती दुश्चरित्र कर्महरू निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छन् । त्यस व्यक्तिमा अपाय संसार निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छ । यस जन्मदेखि अनुपादितोस निर्वाण प्राप्त सम्म त्यस व्यक्तिको सन्ततिमा सम्पूर्ण कलुषित दुश्चरित्रहरू, सम्पूर्ण गलत एवं मिथ्या-दृष्टिहरू र सम्पूर्ण नर्क, तिरश्चिन, प्रेत, असुरकाय, अपाय जन्महरू सत्काय-दृष्टिको साथसाथै एकैचोटी, एकै क्षणमा निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छन् । त्यस व्यक्तिले अपाय संसार संबन्धी तीन बट्टको निरवशेष निरोध नामक प्रथम सउपादितोस* निर्वाण प्राप्त गर्दछ । उनको भविष्य जन्म क्रमशः उच्चलोकमा हुँदै जान्छ र आर्य लोकुत्तर भूमि निवासीको रूपमा उनी पुग्दछन् ।

सलाई, सलाई-बत्ता र गन्धकः

सत्काय-दृष्टि प्राणीको स्कन्ध देहमा तीन अवस्था कायम गरी रहिरहन्छ ।

- (१) अनुसय-भूमि (भित्री अवस्था),
- (२) परियुट्टान-भूमि (दृष्टिले गर्दा मन आकुल-व्याकुल भएको अवस्था),

वीतिक्रम-भूमि (दृष्टि उल्लंघन भएको अवस्था) ।

*१. पञ्चस्कन्ध देह सहितको निर्वाण

तीन काय-कर्म^१ र चार वची कर्म^२ वीतिककम-भूमि हुन् र तीन मनो कर्म^३ परियुद्धान-भूमि । साथै दृष्टि अनुसय भूमि त्रि-कर्मको रूपमा नपुगी त्रि-कर्मको मूल बीजको रूपमा संपूर्ण स्कन्ध देहमा सुषुप्त स्थितिमा रही अनन्त संसारमा सँधै पछि परि-रहने दृष्टिलाई अनुसय-भूमि भनिन्छ ।

दृष्टि दुश्चरित्रहरूलाई उत्पन्न एवं वृद्धि गराउन सक्ने आरम्भण धर्महरू चक्षु आदि छ वटा द्वारहरू मध्ये कुनै न कुनै द्वारमा आघात भएमा त्यस दृष्टि वर्धक अकुशल समूह अनुसय-भूमिबाट उत्थान एवं जाग्रत भई परियुद्धान-भूमिलाई पुरी (भरी-पूर्ण गराई) स्थापित हुन्छ । (मनो कर्मको रूपमा पुगी स्थित हुन्छ, भन्ने यसको मतलव हो ।)

मनो कर्मको अवस्थामा नै स्थित हुन नसकेको खण्डमा परियुद्धान-भूमिबाट उत्थान एवं जाग्रत भई हलचल मचाउँदै वीतिककम-भूमिलाई पुरी स्थापित हुन्छ (काय-कर्म, वची-कर्मको रूपमा पुगी स्थित हुन्छ भन्ने यसको अभिप्राय हो ।)

दिट्टि अनुसय प्रथम भूमि सलाईको गन्धक भित्र रहेको तत्व समान हुन् । परियुद्धान द्वितीय-भूमि सलाई बत्तामा सलाई कोरेर

1. शरीरले गर्ने तीन कर्म—हिंसा गर्नु, चोरी गर्नु र व्यभिचार गर्नु ।
2. वचनले गर्ने चार कर्म—कुठबोलनु, चुगली गर्नु, कडा शब्द प्रयोग गर्नु र गफ गर्नु ।
3. मनले गर्ने तीन कर्म—लोभ गर्नु, इर्ष्या, दाह गर्नु र मिथ्या-दृष्टि हुनु ।

निस्केको आभो बलिरहेको ज्वाला समान हुन् । वीतिक्रम तृती-
भूमि सलाईको ज्वाला सरेर घूलोमूलोलाई बालि राखेको आगो-
को मुसलो समान हुन् । बाहिरिक राम्रो रूप, शब्द आदि छ
आरम्भण सलाई बत्ताको गन्धक लिपेको सतह समान हुन् ।

दृष्टिको प्रथम-भूमि, द्वितीय-भूमि र तृतीय भूमिको
व्याख्या समाप्त ।

आर्य अष्टांगिक मार्गलाई तीन स्कन्धमा दर्शाउनु:

(१) सम्मावाचा
सम्माकम्मन्त
सम्माआजीव	}	शील-स्कन्ध	
(२) सम्मावायाम
सम्मासति
सम्मासमाधि		}	समाधि-स्कन्ध
(३) सम्मादिट्ठ
सम्मासंकप्प			}

शील, समाधि, प्रज्ञा त्रि-शासन हुन् ।

सदाचार सम्बन्धी तीन स्कन्धलाई अथवा शीलस्कन्ध
मार्ग-अङ्गलाई व्याख्यात्मक रूप दिदा तल दिइए बमोजिम
आजीवट्ठमक-शील हुन आउँछ—

(१) म मिथ्या भाषण (फुठ बोल्नु) बाट विरत
रहन्छु ।

(२) म एकलाई अर्कोसंग परस्पर विभेद गर्ने बोली
बोल्नुबाट विरत रहन्छु ।

(३) म कडा र असभ्य वचनबाट विरत रहन्छु ।

(४) म नर्वाहिदो कुरावाट विरत रहन्छु ।

यी चार सम्यक्-वचन मार्ग-अङ्ग हुन् ।

(५) म जीव-हिंसाबाट विरत रहन्छु ।

(६) म चोरीबाट विरत रहन्छु ।

(७) म कामभोग संबन्धी दुराचरण र मादक पदार्थ सेवनबाट विरत रहन्छु ।

यी तीन सम्यक्-कर्मान्त मार्ग-अङ्ग हुन् ।

आजीविकाको कारण प्राणी हिंसा आदिबाट विरत रहनु सम्यक्-आजीविका मार्ग-अङ्ग हुन् । शील-स्कन्ध तीन मार्ग-अङ्ग भन्नु नै आजीवट्ठमक-शील हुन् ।

निच्च-शील (सदाचरणका स्थायीत्व) गृहस्थका पञ्च-शील, ऋषी र परिव्राजकहरूका दश शील, श्रामणेरका दश शील, भिक्षुहरूका विनय नियम सम्बन्धी २२७ नियमहरू— यी नित्य शीलहरू आजीवट्ठमक शील भित्र पर्दछन् । गृहस्थका अष्टांग उपो-शय शील, दश शील पनि पञ्च-शील र आजीवट्ठमक शीललाई पालिस लगाउनु जस्तै हुन् ।

सक्कायबिद्धि (सत्काय-दृष्टि) को तीन अवस्थालाई नाश गर्नु—

सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त, सम्माआजीव— यी तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग सत्काय-दृष्टिको तेश्रो अवस्थालाई नाश गर्ने धर्म समूह हुन् । अर्थात् यी शील-स्कन्धहरू तीन शारीरिक दुराचरण

र चार वाचिक दुराचरणलाई नष्ट गर्ने धर्म समूह हुन् ।

सम्मावायाम, सम्मासति र सम्मासमाधि— यी तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग सत्काय-दृष्टिको दोश्रो अवस्थालाई नाश गर्ने धर्म समूह हुन् । अर्थात् यी स्कन्धहरू तीन मानसिक दुराचरणलाई नष्ट गर्ने धर्म समूह हुन् ।

सम्मादिट्ठि र सम्मासंकप्प— यी दुइ प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग सत्काय-दृष्टिको पहिलो अवस्थालाई नाश गर्ने धर्म समूह हुन् । अर्थात् यी स्कन्धहरू प्राणीहरूको सम्पूर्ण स्कन्ध-देहमा अनन्त संसारको चक्रमा सँधैभरी सुषुप्त स्थितिमा लुकेका अनुसय-भूमि-लाई नाश गर्ने धर्म समूह हुन् ।

आर्य अष्टांगिक मार्गको तीन स्कन्ध समाप्त ।

दिट्ठिको अवस्था सम्बन्धी अष्टांगिक मार्गको व्याख्या—

सत्काय-दृष्टिको अभिवर्धक तीन कायिक दुराचरण र चार वाचिक दुराचरणलाई हटाउन तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्गको स्थापना गर्नु पर्छ । अर्थात् आजीवट्टमक शीललाई राम्रोसंग धारण पालन गरी रक्षा गर्नु पर्छ । सत्काय-दृष्टिको अभिवर्धक तीन मानसिक दुराचरणलाई हटाउन तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापना गर्नु पर्छ अर्थात् आनापान-कर्मस्थान कृत्य (श्वास-प्रश्वासको अभ्यास) अट्टिक कर्मस्थान कृत्य (हाडको भावना) कसिण कर्मस्थान कृत्य (भावनाको साधनमा अभ्यास) हरू मध्ये एक न एकलाई स्थापना गरी कम से कम दिनको एक घण्टा भए पनि चित्त स्थिर पार्न दिनहुँ दत्तचित्त हुनु पर्छ ।

त्यस पछि सत्काय-दृष्टिको प्रथम अवस्थालाई हटाउन दुइ प्रज्ञास्कन्ध मार्ग-अङ्गलाई स्थापना गर्नु पर्छ । आफ्नो सन्ततिमा रहेको नाम-रूप धर्म मध्ये प्रकट रूपमा देखिने एक न एक नाम-रूप धर्ममा अनित्य-भावना क्रमलाई स्थापित गरी जीवनभर मौका न गुमाई प्रयत्न पूर्वक अभ्यास एवं भाविता गर्नु पर्छ ।

दिट्ठको अवस्था सम्बन्धी मार्ग-अङ्गको व्याख्या समाप्त ।

आजीवट्टमक शील कसरी लिनु र पालन गर्नु ?

सत्काय-दृष्टिको तेश्रो अवस्थालाई हटाउन आजीवट्टमक शील लिई धारण पालन गरी राम्रोसंग सुरक्षा गर्दै शील-विशुद्धिमा प्रतिस्थित हुनु पर्छ । उसले आफ्ना इच्छानुसार शब्द उच्चारण गरी शील समादान (राम्रो संग पालन गर्नु, प्रतिस्थित हुनु) गरे पनि पूर्ण हुन्छ । अथवा पाप्मातिपात आदि आठ कृत्यलाई 'अवदेखि जीवनभर विरत रही पालन गर्ने छु' भनी अठोट गरी विरत रहे पनि पूर्ण हुन्छ । जस्ले आफ्नो इच्छानुसार शील समादान गर्छ त्यसको निमित्त भिक्षुसंग शील लिइरहने आवश्यक पर्दैन । तल दिइए बमोजिम शील पालन गरे पुग्छ—

- (१) आजदेखि जीवनभर म जीव हिंसाबाट विरत रहन्छु ।
- (२) आजदेखि जीवनभर म चोरीबाट विरत रहन्छु ।
- (३) आजदेखि जीवनभर म कामभोग सम्बन्धी मिथ्याचरण र पाँच प्रकारका मादक पदार्थ सेवनबाट विरत रहन्छु ।

- (४) आजदेखि जीवनभर म छुठ बोल्नुवाट विरत रहन्छु।
- (५) आजदेखि जीवनभर म परस्पर विभेद गर्ने प्रिय शून्य वचनवाट विरत रहन्छु ।
- (६) आजदेखि जीवनभर म कसैको जाति र धर्ममा आघात पर्ने गालि र असभ्य शब्द पौरुष वचन प्रयोगवाट विरत रहन्छु ।
- (७) आजदेखि जीवनभर म प्राणीको यस सांसारिक अथवा लोकोत्तर जीवनमा हित नहुने शब्द सम्फप्रलाप वचन प्रयोगवाट विरत रहन्छु ।
- (८) आजदेखि जीवनभर म अनुचित जीविका गर्नु वाट विरत रहन्छु ।

नित्य शील (स्थायी नैतिक आचरण) का प्रकार:

एक चोटि लिएको शील उल्लंघन नभए सम्म विग्रदैन । जुन शील उल्लंघन भई विग्रन्छ त्यसलाई फेरि समादान गर्नु पर्छ । तर उल्लंघन न भएको शील फेरि समादान गरे पनि केही हानी हुँदैन । उल्लंघन न भएको शील फेरि लिदा कुन मजबूत हुन्छ ।

सबै आजीवट्ठमक शील दिनहुँ लिनु वेश छ । पञ्चशील जस्तै आजीवट्ठमक शील पनि नित्य शील हुन् । यो उपोसथका दिनहरूमा मात्रै समादान गर्ने शील जस्तो होइन । सँधै दश शील पालन गर्ने श्रामणेर, ऋषि र परिव्राजकहरूले र २२७ विनय नियम सँधै रक्षा गर्ने भिक्षुहरूले आजीवट्ठमक शीललाई

विशेष रूपले लिइरहुनु पर्दैन ।

आजीवदुमक शील कसरी लिनु पर्छ भन्ने व्याख्या समाप्त ।

सात प्रकारका दुश्चरित्रहरूका अङ्गहरूः-

पाणातिपातका पाँच अङ्गहरूः-

- (१) पाणो- प्राणी जीउँदो हुनु पर्ने ।
- (२) पाणसञ्चिता-जीउँदो प्राणी हो भन्ने ज्ञान हुनु पर्ने ।
- (३) वधक चित्त- माने चित्त हुनु पर्ने ।
- (४) उपक्कमो- माने प्रयोग (प्रयत्न) हुनु पर्ने ।
- (५) तेन मरण- त्यस प्रयोगद्वारा प्राणीको मृत्यु पनि हुनु पर्ने ।

यी पाँच अङ्ग पुन्याई उल्लंघन गरेमा प्रथम शिक्षापद विग्रिन्छ, र फेरि समादान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

अदिनादानका पाँच अङ्गहरूः-

- (१) पर-परिग्रहित- अर्काको अधीनस्थ चीज वस्तु हुनु पर्ने ।
- (२) पर-परग्रहित-सञ्चिता- अर्काको अधीनस्थ चीज वस्तु हो भन्ने ज्ञान हुनु पर्ने ।
- (२) घेय्यचित्त- चोर्ने अभिप्राययुक्त चित्त हुनु पर्ने ।
- (४) उपक्कमो- चोरी गर्ने प्रयोग हुनु पर्ने ।
- (५) तेन हरण- त्यस प्रयोपद्वारा चीज वस्तु लिएको हुनु पर्ने ।

यी पाँच अङ्गहरू पुन्याई उल्लंघन गरेमा द्वितीय शिक्षापद विग्रिन्छ । समादान गर्न फेरि लिनु पर्ने हुन्छ ।

कामेसुमिच्छाचारको चार अङ्गहरूः--

- (१) अगमनीयवत्थु-- अनतिक्रमनीय लोग्ने मान्छे वा स्वास्नी मान्छे हुनु पर्ने ।
- (२) तस्मिं सेवनचित्तं-- त्यस अनतिक्रमनीय लोग्ने मानिस वा स्वास्नी मानिससंग कामभोग सेवन गर्ने अभिप्राययुक्त चित्त हुनु पर्ने ।
- (३) सेवनपयोगो-- कामभोग सेवन गर्ने प्रयोग गर्नु पर्ने ।
- (४) मग्नेनमग्गपटिपत्ति अधिवासनं-- कामभोगवाट पारस्परिक अङ्ग स्पर्श भएकोमा आनन्द अनुभव हुनु पर्ने ।

यी चारै अङ्गहरू पुन्याई उल्लंघन भएमा तृतीय शिक्षापद विग्रिन्छ र फेरि समादान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

सुसावादका चार अङ्गहरूः--

- (१) अतथवत्थु-- कथावस्तु असत्य हुनु पर्ने ।
- (२) विसंवाक्कन-चित्तं-- धोखा दिने अभिप्राययुक्त चित्त हुनु पर्ने ।
- (३) तज्जोवायामो-- त्यस चित्त अनुसारको प्रयोग एवं प्रयत्न हुनु पर्ने ।
- (४) परस्स तदत्यविजाननं-- अरूले त्यस कुराको अर्थ जानेको हुनु पर्ने ।

यी चार अङ्गहरू पुन्याई उल्लंघन गरेमा चतुर्थ शिक्षापद विग्रिन्छ र फेरि समादान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

पिसुनवाचाका चार अङ्गहरूः—

- (१) भिन्दितब्बो परो-- भेद गर्न अन्य व्यक्ति हुनै पर्ने ।
- (२) भेदपुरक्खारता-- दुइ व्यक्तिलाई भेद गर्ने अभिमुख हुनु पर्ने ।
- (३) तज्जो वायामो-- त्यस चित्त अनुसारको प्रयत्न एवं प्रयोग हुनु पर्ने ।
- (४) तस्स तदत्थ विजाननं-- उसले चुगलि कुराको अर्थ थाहा पाएको हुनु पर्ने ।

यी चार अङ्गहरू पुन्याई उल्लंघन गरेमा पञ्चम शिक्षापद विग्रिन्छ र फेरि समादान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

फहसवाचाका तीन अङ्गहरूः—

- (१) अक्कोसितब्बोपरो— गालि गर्न अर्को व्यक्ति हुनु पर्ने ।
- (२) कुपितचित्तं— रोसयुक्त चित्त हुनु पर्ने ।
- (३) अक्कोसता— गालि गरेको पनि हुनु पर्ने ।

यी तीन अङ्गहरू पुन्याई उल्लंघन गरेमा षष्ठम शिक्षापद विग्रिन्छ फेरि समादान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

सम्फप्पलापका दुइ अङ्गहरूः—

- (१) निरत्थक-कथा पुरक्खारता— निरर्थक कुरो अभिमुख हुनु पर्ने ।

(२) तथारूपी कथा कथनं— त्यस स्वभावको कुरो बोलेको पनि हुनु पर्ने ।

यी दुइ अङ्गहरू पुन्याई उल्लंघन गरेमा सप्तम शिक्षापद बिग्रन्छ। फेरि समादान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

सात दुश्चरित्र अङ्ग समाप्त ।

केही फाइदा नहुने कुरोको अर्थ हो, विचित्र रूपमा कल्पना गरी बहाइराखेको इनाउँ Enaung, ड्वेडाउँ (Ngw-edaung) र रामका नाटक र उपन्यासहरू । आजकल सम्फ-पलापका अङ्ग भएको वनावट कथावस्तु युक्त अनेकौं नाटक र उपन्यास प्रशस्त मात्रामा निस्कने गर्दछन् ।

मुसावाद, पिसुनवाचा र सम्फपलाप विषयहरूमा उल्लेखित अङ्गहरू शिक्षापद उल्लंघन हुने अङ्गहरू हुन् । तिनीहरू कर्मपथ सिद्ध हुने अङ्गहरू होइनन् । यसमा तल दिइएका अङ्गहरू परिपूर्ति गरेमा यस कर्मबाट अपाय लोकमा जन्म लिन्छ ।

कर्मपथ यसरी सिद्ध हुन्छ:

(१) मृषावादमा अर्काको हानी र नोकसान हुने अङ्ग,
(२) प्रियशून्य वचनमा अर्काको मनोवृत्ति छिन्नभिन्न हुने अङ्ग,

(३) सम्फप्रलापवचनमा काल्पनिक नाटक र उपन्यासहरूलाई साच्चिकै कथाहरू हुन् भन्ने भाव लिने अङ्ग,

यी अङ्गहरू जोडेमा मात्र कर्मपथ सिद्ध हुने हुन्छ ।

बाँकी रहेका चार शील-पाणातिपात, अदिन्नादान, कामेसु-
मिच्छाचार, फसवाचामा माथि भनिएका अङ्गहरू नै शिक्षापद
उल्लंघन हुने मात्र न भई कर्मपथ पनि सिद्ध हुन जान्छन् ।

यी सात प्रकारका अकुशल कार्यका अङ्गहरू दिन दिनै
आजीवट्टक शीललाई नित्य शीलको रूपमा पालन गर्नेले थाहा
पाई राख्नु पर्छ ।

तीन स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापित गर्नुको संक्षिप्त व्याख्या
समाप्त ।

समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कसरी स्थापित गर्ने ?

तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्गलाई धारण पालन गरी
सुरक्षित रूपमा समादान गर्दै शील विशुद्धिको अवस्थामा राम्ररी
प्रतिस्थित व्यक्तिमा सत्काय-दृष्टि अभिवर्धक मिथ्या जीविका-
युक्त तीन प्रकारका कायिक र चार प्रकारका वाचिक- यी सात
प्रकारका दुश्चरित्रहरू जरैदेखि नष्ट हुन्छन् ।

अनि मिथ्या दृष्टिका तृतीय अवस्थाले हलचल र उष-
द्रव मचाउन न सकी शान्त हुन जान्छ । त्यस बेला मिथ्या
दृष्टिको द्वितीय अवस्था मनो-दुश्चरित्र तीनलाई नाश गर्न-
सम्भावायाम, सम्मासति, सम्मासमाधि यसरी तीन समाधि-स्कन्ध
मार्ग-अङ्गलाई स्थापित गर्नु पर्ने हुन्छ ।

तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापनाको अर्थ हो-
दश प्रकारका कसिण आदि ४० प्रकारका कर्मस्थान मध्ये कुनै
एकमा भाविता गर्नु ।

आना-पानको अभ्यासः

आना-पान कम्मट्टान (श्वास-प्रश्वासको अभ्यास) को क्रमका यहाँ छोटकरी वर्णन गरिन्छ । दिउँसो (आना-पान-भावना) अभ्यास गर्नु फुर्सद न भएका गृहस्थहरूले राती सुत्नु भन्दा अघि सँधै एक घण्टा वा दुइ घण्टा र विहान एक घण्टा आना-पान भावना दृढता पूर्वक अभ्यास गर्नु पर्छ ।

अभ्यासको तरीका तल दिए वमोजिम हुन्छ—

बुद्धको उपदेशानुसार “सतोव अस्ससति, सतोव पस्ससति” (स्मृति पूर्वक श्वास लिनु, स्मृति पूर्वक श्वास छोड्नु) भन्ने पालि वचन मुताविक निर्धारित समय भित्र श्वास लिनु, श्वास छोड्नुमा बाहेक आफ्नो मन अन्यत्र न अल्झाई विल्कुल एकाग्र गर्नु पर्छ । मन यताउति न डुलाउन, स्थिर राख्न कायिक वीर्य र चेतसिक वीर्यद्वारा अभ्यास गर्नु पर्छ ।

कायिक वीर्यको अर्थ हो, एक दिन पनि न विराइकन निर्धारित समयमा पूर्णतः अभ्यास गर्ने प्रयत्न गर्नु ।

चेतसिक वीर्यको अर्थ हो श्वास-प्रश्वासको आरम्भण बाहेक मनलाई अन्यत्र विचरण गर्न न दिई ‘श्वास लिदा’ श्वास लिएको र ‘श्वास छोड्दा’ श्वास छोडेकोमा मात्र पूर्णरूपले मन एकाग्र गर्ने प्रयत्नशील रहनु । निद्रालुपन, सुस्तिपन र मोहित-पन घुस्न न दिन आफ्नो चित्तलाई श्वास प्रश्वासमा मन लगाई राख्न प्रोत्साहित पार्नु ।

स्मृतिमा चित्त स्थिर होस्--

नाकको प्वालमा चित्तलाई दृढरूपले स्थिर पारी नाकको प्वालमा ठक्कर खाई श्वास बाहिर आउँदा श्वास 'बाहिर आएको छ' भनी थाहा पाउनु पर्छ; नाकको प्वालमा ठक्कर खाई श्वास भित्र जाँदा 'श्वास भित्र गएको छ' भनी थाहा पाउनु पर्छ । यसरी प्रयत्नशील रहने दुइ प्रकारका कायिक वीर्य र चेतसिक वीर्यलाई सम्मावायाम मार्ग-अङ्ग भनिन्छ ।

यसरी प्रयत्न गर्दा गर्दै पन्ध्र दिन, एक महीना, दुइ महीना सम्ममा श्वास प्रश्वासमा स्मृति दृढताका साथ स्थिर रहन्छ । यस स्मृतिलाई सम्मासति मार्ग-अङ्ग भनिन्छ ।

तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्गलाई स्थापित गरिसके पछि दिन पर दिन मानसिक उन्मोदता र मलिनता हराउँदै जान्छ ।

प्रत्येक मानिसलाई यो प्रष्ट भएको कुरो हो कि भावनाको अभ्यास गर्न शुरू गर्दा उसको मन आफ्नो काबुमा हुँदैन । यस संसारमा आफ्नो मन वशमा न भएका बहुलाहरू सांसारिक कार्यमा व्यर्थ हुन्छन् । त्यतै किसिमले यस संसारमा ती मानिसहरू जो सत्पुरुष कहलाइन्छन्, तर कर्मस्थान कृत्यमा भने आफ्ना मन वशमा हुँदैनन् । तिनीहरू पनि बहुला तुल्य हुन्छन् । कर्मस्थानको सम्बन्धमा तिनीहरू बेकामका हुन्छन् । त्यसकारण चित्त उन्मादता र मलिनतालाई टाढा टाढा सम्म पुऱ्याउन यी तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग* लाई अभ्यास गर्नु पर्छ ।

*१ सम्यक्-समाधिको अरू विवरण लेदी सयादो द्वारा लिखित "बोधिपक्खय दीपनी र आनापान दीपनी" हेर्नु होस् ।

मानसिक उन्मादताबाट कसरी छुटकारा पाउन सकिन्छ?

“उपचार भावना” र “अर्पणा भावना” मा नपुगे तापनि दिनहुँ दिनको एक घण्टा दुई घण्टा भिन्न आनापान आरम्भणमा आफ्नो चित्तलाई आफूले चाहेको कर्मस्थान कृत्यमा मन स्थिर, शान्त पारी राख्न सकेमा एकाग्र गर्न सजिलो हुन्छ ।

तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापना गरी चित्त-विशुद्धि अवस्थामा पुगि सकेका व्यक्तिको सत्काय-दृष्टि अभिवर्धक अभिध्या, व्यापाद र मिथ्या दृष्टि- यी तीन मानसिक अकुशल कर्म जस्ता द्वितीय अवस्थाले हलचल तथा उत्पात मचाउन सक्ने छैन, शान्त हुने छ र पाँच नीवरण द्वारा उत्पन्न हुने मानसिक उन्मादता र मलिनता पनि हराउँछ ।

यो भयो तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापना गर्ने तरिका ।

प्रज्ञा-स्कन्धको स्थापना कहिले हुन्छ ?

तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग समादान गरी पालन गरेको क्षणदेखि नै त्यस व्यक्तिको त्यो शील-स्कन्ध स्थापना भई हाल्छ । जहिलेसम्म त्यस व्यक्तिले शील उल्लंघन गर्दैन त्यस बेला सम्म त्यो व्यक्ति शील विशुद्धिले सम्पन्न भएको भनिन्छ । शील समादान गरेको दिनदेखि नै समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कृत्य अभ्यास गर्नु उचित छ । प्रशस्त परिश्रम गर्न सक्ने व्यक्तिको पाँच दश दिन भित्रै मानसिक उन्मादता र मलिनता हट्टी आश्वास-

प्रश्वासमा मन स्थिर भई तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग पाँच दिनदेखि दश दिन भित्रै स्थापना हुन्छन् ।

त्यस दिनदेखि त्यस व्यक्ति केही अंगमा शील विशुद्धिले सम्पन्न कहलाइन्छ । त्यस बेलादेखि नै उसले प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कृत्य अभ्यास गर्नु योग्य हुन्छ ।

समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग र स्थापना व्याख्या समाप्त ।

प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कसरी स्थापना गर्ने ?

शुरूदेखि ठीकसंग स्थापना गर्नु--

यसरी शील-विशुद्धि र चित्त-विशुद्धिमा राम्ररी प्रतिष्ठित भइसकेको व्यक्तिले सत्काय-दृष्टिको प्रथम अवस्थालाई जरै-देखि निर्मूल पार्न सम्मादिट्ठ र सम्मासंकप्प नामक प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग दुइलाई स्थापना गर्नु पर्छ । प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग दुइ स्थापना गर्नुको अर्थ हो-- दिट्ठ-विसुद्धि, कङ्खवितरण-विसुद्धि, मग्गामग्गजाणदस्सन-विसुद्धि, पटिपदा जाणदस्सन-विसुद्धि र लोकुत्तर जाणदस्सन-विसुद्धि नामक पाँच प्रकारका प्रज्ञा-विशुद्धिलाई शुरूदेखि स्थापना गर्नु ।

संक्षिप्त स्थापना विधि:

हाम्रो आफ्नो सम्पूर्ण शरीरमा (१) कडा र नरम दुइ तत्व पृथ्वी-धातु हुन् । (२) जमेको र तरल दुइ तत्व--आपो-धातु

हुन् । (३) तातो र चिसो दुइ तत्व— तेजो-धातु हुन् । (४) आधार दिनु, घचेट्नु दुइ तत्व— वायो-धातु हुन् ।

टाउकोको सबै भाग यी चार महाभूतका पुञ्ज मात्र हुन् । शरीरका सबै भाग, हात-खुट्टाका सबै भागहरू पनि यी नै चार महाभूतका पुञ्ज मात्र हुन् । टाउकोको सबै कपाल, शरीरका सबै रौं, सबै नङ्ग, सबै दात, सबै छाला, सबै मासु, सबै नशा, सबै हाड, सबै मज्जा, सबै मृगौला, हृदय, सेतो रगत (सफा पानी); बोसो, फोक्सो, आन्द्रा, भूडी, मल र सबै गिदी— यी चार धातुका पुञ्ज मात्र हुन् ।

(१) कडापन पृथ्वी-धातुको कडारूप र नरमपन यसको कमजोर रूप हो ।

(२) संयोगपन आपो-धातुको कमजोर रूप र फोलपन यसको बलियो रूप हो ।

(३) तातोपन तेजो-धातुको कडा रूप र चिसोपन यसको कमजोर रूप हो ।

(४) आधारपन वायो-धातुको कमजोर रूप र चलन यसको बलियो रूप हो ।

(१) कडापन र नरमपन—

छाप लगाउने लाहाको प्राकृतिक कडापन पृथ्वी-धातुको मूल रूप हो । तर जब यसलाई आगोमा लग्निन्छ, ठोस पृथ्वी गायब हुन्छ र नरम-पृथ्वी देखिन्छ । फेरि जब आगो हटाइन्छ; नरम-पृथ्वी स्वतः गायब हुन्छ र कडा-पृथ्वी स्वभावतः फेरि देखा पर्छ ।

(२) संयोगपन (जमेको अवस्था) र कोलपन--

छाप लगाउने लाहाको मूल रूपमा आपो-धातुको कमजोर रूप रहन्छ । यसैले यो जमेको स्पष्ट देखिन्छ । जब यो आगोमा लगिन्छ, जमेको-आपो अवस्था गायब हुन्छ र तरल आपो क्रमशः देखा पर्छ । फेरि जब आगो हटाइन्छ; तरल आपो गायब हुन्छ र जमेको आपो क्रमशः देखा पर्छ ।

(३) तातोपन र चिसोपन--

छाप लगाउने लाहाको मूल-रूप तेजो-धातुको कमजोर रूप हो । यसमा चिसोपन स्पष्ट देखिन्छ । जब यो आगोको नजिक लैजान्छ; तेजोको चिसोपन हराउँछ र तातो तेजो क्रमशः देखा पर्छ । फेरि जब आगो हटाइन्छ; तातो तेजो हराउँछ र चिसो तेजो क्रमशः देखा पर्छ ।

(४) आधारपन र चलन--

लाहाको मूल रूप वायो-धातुको कमजोर रूप हो । यो थामेको स्पष्ट देखिन्छ । जब यो आगोको नजिक लैजान्छ; थाम्ने वायो हराउँछ र चलने वायो क्रमशः देखा पर्छ । फेरि जब आगो हटाइन्छ, चलने वायो हराउँछ र थाम्ने वायो क्रमशः देखा पर्छ ।

‘उदय’को अर्थ ‘देखा पर्नु’ र ‘वय’को अर्थ ‘निरोध हुनु’ (गायब हुनु); “उदयव्वय” दुइ संयुक्त शब्द हो ।

यो भयो विपश्यनाको क्षेत्रमा उत्पत्ति विनाश नामक 'उदयव्यय' स्वभावलाई बुझाउन र विचार गराउन सकिने गरी लाहाको प्रकट भएको धातुको 'उत्पन्न हुनु' र 'गायब हुनु' लाई उदाहरणको रूपमा प्रकाश पारिएको कुरा ।

“बढ्नु”--“उदय”, ‘घट्नु’—“वय”:

टाउकोको अङ्ग समूह, शरीर, हात-खुट्टाको अङ्ग समूह त्यस लाहा सम्मान छ । तेजोको दुइ तातो र चिसो धातु अग्नि भाग सँधै आलो पालो गरी उत्पन्न भइरहन्छ । सूर्योदयदेखि दिउँसो दुइ बजे सम्म सारा शरीरमा अलि अलि गर्दै गरम ऋतु बढ्छ र त्यही अनुपातमा चिसो ऋतु अलि अलि गर्दै घट्दै जान्छ । फेरि चिसो ऋतु बढ्दै जाँदा त्यही अनुसार तातो ऋतु घट्दै जान्छ । यो प्रत्येक व्यक्तिको प्रत्यक्ष अनुभव हो । एक दुइ उदाहरणबाट अनेक विषय जान्न, बुझ्न सकिन्छ ।

टाउको आदि शरीरका अङ्गमा तातो ऋतु बढ्नु लाहालाई आगो नजिक लैजानु जस्तै हुन् । शरीरमा चिसो ऋतु बढ्नु लाहालाई आगोबाट हटाउनु जस्तै हुन् दिन भरमा घण्टै पिछ्छे तातो र चिसो दुइ ऋतु घट्बढ् भइ नै रहन्छ । चिसो घट्दा तातो बढ्छ र चिसो बढ्दा तातो घट्छ । बढ्नुलाई “उदय” र घट्नुलाई “वय” भनिन्छ ।

तातो र चिसो दुइ स्थितिमा एक स्थिति बढेमा अर्को घट्नु समानुपातिक हुन् ।

समानुपातिक धातु चार जोडा--

यी तातो हुनु चिसो पर्नु दुइ ऋतुहरूको तेजोको घट्बढ-लाई आधार लिई कडापन, नरमपन भएका दुइ प्रकारका पृथ्वी पनि सँधै घट्बढ नै भइरहन्छ । त्यस्तै जम्ने, बढ्ने, स्वभाव भएका दुइ प्रकारका आपो र 'शाम्ने' 'चल्ने' स्वभाव भएका दुइ प्रकारका बायो पनि सँधै घट्बढ नै भइरहन्छ ।

टाउको आदि शरीरका अङ्गहरूमा चार धातु ठूलो भाँडोको भित्री सतहमा उम्लिरहेको पानीका साना साना अनगिन्ति फोकाहरू चाड्चाडै देखा पर्ने र गायब हुने जस्तै टाउको आदि शरीरका अङ्गहरूमा यी चार धातु देखा पर्छन् र गायब हुन्छन् । सारा शरीर फिजका समूह समान हुन् । प्रत्येक स-साना फोका मा बाफ देखा पर्छन् । अनगिन्ति फोकाहरू गायब हुने वित्तिकै हरेक क्षणमा त्यसमा आधारित बाफहरू निरोध हुन्छन्, गायब हुन्छन् ।

अनिच्च, दुक्ख, अनत्तः

त्यस्तै चार धातुमा आधारित हेर्नु, सुन्न, सुँघ्नु, रसलिन, स्पर्श गर्नु र जान्नु जस्ता नाम-धर्महरू पनि ती चार धातुहरू निरोध हुँदा, गायब हुँदा एकै साथ रहन्छन् । त्यसकारण छ प्रकारका विज्ञान-चक्षु-विज्ञान, श्रोत-विज्ञान, घ्राण-विज्ञान, जिह्वा-विज्ञान, काय-विज्ञान र मनो-विज्ञान सहितका चार धातु स्थिर स्वभाव नभएका हुँदा 'अनिच्च' (अनित्य) मात्र-हुन् । उत्पत्ति हुने, विनाश हुने भयसित सँधै युक्त भएकोले 'दुक्ख'

(दुःख) मात्र हुन् । ठोस सार न भएको हुँदा 'अनत्ता' (अनात्म) मात्र हुन् ।

टाउकोमा सत्काय-दृष्टि:

टाउकोको अङ्गमा रहेका चार धातुहरूमा सत्काय-दृष्टि सम्यक्-दृष्टि उत्पन्न हुने स्थितिको उल्लेख गर्दछु ।

टाउकोका कपाल, रौं र हाडका अङ्गहरूमा कडापन भरिपूर्ण छ । यसको छाला, मासु, रगत र गिदी अङ्गहरूमा नरमपन परिपूर्ण छ । यी दुवै कडापन र नरमपन पृथ्वी-धातुले भरिएका छन् । त्यस्तै आपो, तेजो, र वायो-धातुले पनि भरिपूर्ण छन् । पृथ्वी टाउको होइन, न आपो, तेजो, वायु नै टाउको हुन् । यी धातुहरू बाहेक टाउको भन्ने अरु भिन्न केही चीज छैन ।

जान, भाविता गर, हेर:

ती व्यक्ति जसले चार धातु तत्वलाई भाग भाग गरी छुट्याउन जाँदैनन्; तिनीहरूले कडापन आदिलाई ती ती धातु (तत्व) हरू हुन् भनी थाहा पाउँदैनन् । तिनीहरूले त्यसलाई 'टाउको हो' भनी जान्दछन् । केवल 'टाउको हो' भनी सम्झन्छन् । 'टाउको हुन्' भनी विचार गर्दछन्, टाउकोको रूपमा मात्र हेर्दछन् । यसरी टाउको भनेर मात्र जान्नु मनको भ्रम मात्र हो ।

टाउको भनी सम्झनु संज्ञाको भ्रम (संज्ञा-विपर्यास) हुन् । टाउको भनी विचार गर्नु मान गर्नु हो । कूठो समझ हुन् । टाउको भनी हेर्नु दृष्टि-भ्रम (दृष्टि-विपर्यास) हुन् ।

चार धातु तत्वलाई टाउको भनी जान्नु, सम्झनु, विचार

गर्नु र हेर्नु चार धातु तत्वलाई नित्यको रूपमा, आत्मको रूपमा जान्नु, सम्झनु, विचार गर्नु, हेर्नु हो । तसर्थ यी क्रियाकलापहरू अनित्य, अनात्म भएको चार धातु तत्वलाई नित्य, आत्म भनी विपरीत रूपमा जान्नु, सम्झनु, विचार गर्नु, हेर्नु नै भयो ।

भ्रमः

चार धातु तत्वहरू एक घण्टा भित्र सयौं पटक निरोध हुने स्वभाव-धर्म भएकोले “खयद्वेन अनिच्चं, असारकद्वेन अनत्ता” भन्ने बुद्ध-वचनानुसार निश्चित रूपमा अनित्य तथा अनात्य धर्म हुन् । टाउको भनेको मानिस मरेता पनि नष्ट हुँदैन । मसान भूमि सम्म टाउकोको रूपमा नै रहन्छ । त्यसकारण यसलाई निच्च (स्थायी) र अत्त (आत्मा) भनी लिइएको हो ।

अतएव चार धातुलाई टाउकोको रूपमा जान्नु, सम्झनु, विचार गर्नु, हेर्नु अनित्यलाई नित्य र अनात्मलाई आत्म भनी विपरीत दृष्टि राख्नु हो ।

किनभने तिनीहरूले थाहा पाउँदैनन् ।

टाउकोको अङ्गप्रत्यङ्गहरूमा पनि चार धातुलाई कपाल, रौं, दाँत, छाला, मासु, नसा, हाड र गिदी भनी जान्नु, सम्झनु विचार गर्नु र हेर्नु अनित्य र अनात्म चार धातुलाई नित्य र आत्म भनी विपरीत दृष्टि राख्नु हो । कडापन आदि चार धातुहरूलाई न जानेकोले कडापन आदिलाई नै टाउको, रौं, दात, छाला, मासु, नसा, हाड र गिदी भनी चित्तमा दृढ रूपमा विचार गर्नु हेर्नु सत्काय-दृष्टि हो ।

सम्यक्-दृष्टिः

कडापन, पृथ्वी धातु हो । त्यो टाउको कमाल, रौं, छाला, मासु, नसा, हाड होइनन् न गिदी नै हो ।

संयोगपन र तरलपन आपो-धातु हो ।

तातो र चिसो हुनु तेजो धातु हो र थाम्नु र चल्नु वायो-धातु । तिनीहरू टाउको, रौं, कपाल, दाँत, छाला, मासु, नसा होइनन् न त गिदी नै । यथार्थतः विश्लेषण गरी हेर्दा टाउको, कपाल, दाँत, छाला, मासु, नसा, र गिदी भन्ने वस्तु नै रहँदैनन् । यसरी चित्तमा राम्ररी प्रकट हुनु, देख्नु, सम्यक्-दृष्टि हो ।

(टाउको र यसका अङ्गहरूमा सक्काप-दिट्ठो सम्माद्रिष्टि भए जस्तै शरीरका अरू अङ्गहरूलाई पनि लिन सकिन्छ ।)

वाण हात लागेको हात--

चार धातुलाई अलग छुट्याई विचार गर्ने, हेर्ने, तरीकाको चिन्तन, मनन गर्नु सम्मासंकल्प (सम्यक्-संकल्प) हुन् । वाण सम्यक्-दृष्टि समान हुन् र तारोमा सोकै पुन्याउन वाण हात लागेको हात सम्यक्-संकल्प समान हुन् ।

यो भयो संक्षिप्त रूपमा सम्यक्-दृष्टि, सम्यक्-संकल्प नामक प्रज्ञा-स्कन्ध दुइ मार्ग-अङ्ग स्थापना गर्ने तरीका ।*

प्रतिज्ञा गर्ने पछ--

* पूरा व्याख्याको लागि 'लेदी सयादो' लिखित "विज्जा-भग्ग दीपनी" र "भावना दीपनी" हेर्नु होस् ।

यसरी टाउकोदेखि लिएर सारा शरीरमा चार धातु संग संगै देख्नु, सुन्न आदि विज्ञान धातुहरूको पानी उम्लिरहेको भाँडो भित्र स-साना फोकाहरू जस्तै एक क्षण पनि विराम न-लिई उत्पत्ति र विनाश भईरहनु 'उदयव्यय'को मूल स्थिति अनित्य लक्षण, अनात्म लक्षण दुइ विषयलाई भाविता गर्नु, चिन्तन मनन गर्नु जस्ता दुइ प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापित गरिसकेको खण्डमा उत्तरोत्तर विचार र दृष्टि अभिवृद्धि गर्न जीवनभर प्रतिज्ञावद्ध रहनु पर्ने छ । खेतीवाल र कृषकहरूले त एकातिर खेति-वारीको काम गर्दै अर्को तिर टाउको आदि शरीरको अङ्गहरूमा धातु स्वभावको 'उदयव्यय'लाई भाविता गर्दै प्रयत्न पूर्वक अभ्यास गर्नु पर्नेछ ।

क्रमशः उत्तरोत्तर भूमि उत्पन्न व्यक्ति हुने:

यसरी दृढ हुँदै गए पछि धातु समूहहरूको उत्पत्ति विनाश कृत्यलाई राम्ररी देख्न सक्ने सम्यक्-दृष्टि ज्ञान चक्षु सम्पूर्ण शरीरमा प्रकाश पाउँ उत्पन्न हुन्छ । सारा शरीरमा सत्काय-दृष्टि-को प्रथम अवस्था लोप हुन्छ । अनन्त चक्रदेखि क्रमिक रूपमा स्थापित हुँदै आएको सत्काय-दृष्टिको प्रथम अवस्था निरोध एवं शान्त हुन्छ । सारा शरीर सम्यक्-दृष्टि को प्रतिष्ठान स्थल बन्न पुग्छ । दश दुष्चरित्र निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छ । सबै दश सुचरित्र स्थापित हुन्छ ।

अपाय संसार निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छ । मनुष्य, देव र ब्रह्मा जन्म जस्ता सुगति संसार मात्र बाँकी

रहन्छन् । त्यस व्यक्ति क्रमशः उत्तरोत्तर भूमि उत्पन्न आर्यको स्थितिमा पुग्दछ ।

यही नै तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग, तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग र दुइ प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग नामक आठ मार्ग-अङ्गको पूर्ण व्याख्या हो ।

टाउको आदिमा सत्काय-दृष्टि उत्पत्तिको व्याख्या समाप्त ।

आठ मार्ग-अङ्ग स्थापनाको छोटकरी विवरण--

आजिवट्टमक शील राम्रो संग, पूर्ण रूपले पालन गर्नु नै अष्टांगिक मार्गका शील-स्कन्ध-- सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त र सम्माआजीवको अभ्यास गर्नु हो । श्वास-प्रश्वासको अभ्यास नै अष्टांगिक मार्गको समाधि-स्कन्ध-- सम्माआजीव, सम्मावायाम, र सम्मासमाधिको अभ्यास गर्नु हो । टाउकोदेखि लिएर चार धातु (तत्व) र छ प्रकारका विज्ञान उत्पत्ति र विनाशलाई दृष्टि उत्पन्न हुने गरी भाविता गर्नु नै अष्टांगिक मार्गको प्रज्ञा-स्कन्धको-सम्मादिट्ठि र सम्मासंकप्पको अभ्यास गर्नु हो ।

प्रज्ञा र प्रयत्न शक्तिशाली भएमा मात्रः

सुखविपस्सक पुद्गलहरूको नियमानुसार अनापान आदि शमथ कृत्य विशेष रूपमा अभ्यास गरिन्न । तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्गलाई समादान गरिसके पछि प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग कृत्य स्थापना गरी अभ्यास गरिन्छ । तीन समाधि-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग, दुइ प्रज्ञा स्कन्ध मार्ग-अङ्गको साथमा आउँछ र यी दुइ

भागलाई पञ्चांगिक-मार्ग भनिन्छ । यी पाँच मार्ग-अङ्ग एक साथै उत्पन्न हुन्छ । तीन शील-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग समेत जम्मा गर्दा माथिका आर्य अष्टांगिक मार्ग हुन आउँछ ।

मानसिक उन्मादता र मलिनता हराउँछ । यस्तो स्थितिमा प्रज्ञा शक्ति र वीर्य शक्ति प्रवल भएमा मात्र सुहाउँछ ।

प्रत्यवेक्षण गरे जत्तिकै अवबोध हुन्छ:

या त यस जन्ममा, या त अर्को जन्ममा जुन बेला सम्यक्-दृष्टि (ज्ञान दृष्टि) सम्पूर्ण शरीरमा प्रकाशमान हुन्छ, त्यस बेला ज्ञानले जति जति प्रत्यवेक्षण गर्दै जान्छ, त्यति त्यति नै 'पुद्गल' भन्ने छैन भनी ज्ञानको प्रधानता प्रकट हुँदै आउँछ । 'सत्वप्राणी, स्त्री-पुरुष, म, ऊ, टाउको, हात-खुट्टा आदि; कपाल, रौं आदि छैन' भन्ने ज्ञानको प्रधानता प्रकट हुँदै आउँछ । त्यसरी प्रकट हुँदा टाउको अङ्गमा रहेको कडापन आदिलाई 'टाउको भनी दृढ पूर्वक सँघै देखिरहने सत्काय-दृष्टि लोप हुन्छ । टाउको छैन', 'धातु तत्व समूह मात्र छ' भन्ने सम्यक्-दृष्टि ज्ञान चक्षु प्रत्यवेक्षण गरे जत्तिकै अवबोध भइरहन्छ ।

(शरीरका अरू अरू अङ्गहरूमा पनि यही नियम जान्नु पर्छ ।)

तीन किसिमका सुखानुभूति:

यस प्रकारले सम्पूर्ण शरीरमा सम्यक्-दृष्टि, सम्यक्-संकल्प जस्ता दुइ महान् प्रज्ञा-स्कन्ध मार्ग-अङ्ग स्थापना हुने

अवस्थामा अपाय संसार सम्बन्धी त्रिवर्त (तीन प्रकारका संसार-चक्र) सदाको निमित्त निरवशेष रूपमा निरोध एवं शान्त हुन्छ । ती व्यक्ति त्यस क्षणदेखि अपाय संसार सम्बन्धी वट्ट दुःख (चार अपाय लोकमा जन्मनु पर्ने दुःख) बाट सधैं सधैं मुक्त हुन्छ । उनी सउपादिशेस प्रथम निर्वाण (पञ्च स्कन्ध देह सहित क्लेश रहितको पहिलो अवस्था) मा पुग्दछ अर्थात् उनले वा तिनले श्रोतापन्न (निर्वाणको श्रोतमा परेको, प्रथम मार्ग प्राप्त गरेको) हुन्छ अथवा आर्य-भूमिको पहिलो तहमा प्रवेश गर्दछ । उनी प्रथम निर्वाण भूमि निवासी नागरिकको रूपमा रहन्छ । दुःख-लक्षण (दुक्ख-लक्षण) ज्ञान-चक्षु वाँकी नै रहेको हुँदा उनमा अकं तृष्णा (तण्हा) र घमण्ड (मान) रही नै रहन्छ र उनी मनुष्य, देव र ब्रह्माको भानन्दमा मुग्ध भइ नै रहन्छ । यसरी उनी तीन प्रकारका आनन्द अनुभव गर्दै क्रमिक रूपमा उत्तरोत्तर भूमि उत्पन्न पुद्गल भई निवास गर्दछ ।

अष्टांगिक मार्ग स्थापना गर्ने छोटो विवरण समाप्त ।

मग्गङ्ग दीपनी समाप्त

परिशिष्ट--१

देवलोकमा जन्म लिन र आनन्दोपभोग गर्न बाधा हुने

३२ प्रकारका कथाहरू--

- (१) राज-कथा—राजाहरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२) चोर-कथा—चोरहरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (३) महामत्त-कथा—मन्त्रीहरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (४) सेना-कथा—सैनिकहरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (५) भय-कथा—भयको विषयमा बोलिने कथा ।
- (६) युद्ध-कथा—युद्धको विषयमा बोलिने कथा ।
- (७) अन्न-कथा—अन्नको विषयमा बोलिने कथा ।
- (८) पान-कथा—पिउने विषयमा बोलिने कथा ।
- (९) वत्थ-कथा—लाउने (लुगा) विषयमा बोलिने कथा ।
- (१०) सयन-कथा—बस्ने (घरको) विषयमा बोलिने कथा ।
- (११) माला-कथा—फूलमाला (आदि) को विषयमा बोलिने कथा ।
- (१२) गन्ध-कथा—सुगन्ध (आदि) को विषयमा बोलिने कथा ।
- (१३) आति-कथा—आफन्तहरूको विषयमा बोलिने कथा ।

- (१४) यान-कथा—यान (गाड़ी आदि) को विषयमा बोलिने कथा ।
- (१५) गाम-कथा—गाउँहरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (१६) निगम-कथा—गाउँको बजारको विषयमा बोलिने कथा ।
- (१७) नगर-कथा—शहरको विषयमा बोलिने कथा ।
- (१८) जनपद-कथा—प्रदेश (जिल्ला) को विषयमा बोलिने कथा ।
- (१९) इतिथि-कथा—स्वास्तीमानिसको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२०) सूर-कथा—नायक (हिरो) हरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२१) विशिखा-कथा—सडकको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२२) कुम्भट्यान-कथा—पानी लिने ठाउँको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२३) पुबपेत-कथा—मृत्यु भइसकेका नातेदारहरूको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२४) नानत्त-कथा—बेकारको गफ ।
- (२५) लोकखायिक-कथा—लोक उत्पत्तिको विषयमा बोलिने कथा ।
- (२६) समुद्रकखायिक-कथा—समुद्र उत्पत्तिको विषयमा बोलिने कथा ।

(२५) इति-- भवाभव--कथा^०— भव भनेको यस्तो हो अभव
भनेको यस्तो हो भनी जथाभावी निरर्थक कारण
बताइ गरिने कुरा इति भवाभव--कथा हुन्--

- (I) शाश्वत--दृष्टि भव हो
- (II) उच्छेद--दृष्टि अभव हो,
- (III) वृद्धि भव हो,
- (IV) हानी अभव हो,
- (V) कामसुख भव हो,
- (VI) आत्म-पीडा अभव हो,

Dhamma Digital

^० मज्झिम पण्णास, ३-परिव्वाजक वग्ग, सन्दकसुत्त-
वण्णना ।

परिशिष्ट--२

भिक्षुहरूको निमित्त २१ प्रकारका मिथ्या आजीविकाः*

- (१) वेज्जकम्मं करोति—औषधिको का गर्नु ।
- (२) दूतकम्मं करोति—दूतको काम गर्नु ।
- (३) पहिपकम्मं करोति—गृहस्थको अह्लाउ पहाउमा रहनु ।
- (४) गण्डं फालेति—खटिरा (पोको) चिर्नु ।
- (५) ग्रहमक्खनं देति—औषधिको निमित्त तेल दिनु ।
- (६) उद्धं विरेचनं देति—घान्ता गराउने औषधि दिनु ।
- (७) अधो विरेचनं देति—दिसा लाउने औषधि दिनु ।
- (८) नत्थुतेलं पचति—नाकको औषधिको निमित्त तेल तयार पार्नु ।
- (९) पिवनतेलं पचति—औषधिको निमित्त तेल तयार पार्नु ।
- (१०) वेलुदानं देति—बाँस दिनु ।
- (११) पत्तदानं देति—पात दिनु ।
- (१२) पुष्पदानं देति—फूल दिनु ।
- (१३) फलदानं देति—फल दिनु ।
- (१४) सिनानदानं देति—साबुन बनाउने माटो दिनु ।

* मज्झिम निकाय, मज्झिम पण्णास अट्ठकथा (I) गृहपति वग्ग, (II) कन्दरकसुत्त-बण्णना, (6th Synod Edition pg.4)

- (१५) दन्तकट्टुदानं देति—दतिवन दिनु ।
 (१६) मुखोदकदानं देति—मुख धुन पानी दिनु ।
 (१७) चुण्णमत्तिकदानं देति—माटोको पाउडर दिनु ।
 (१८) चाटुकम्प्यं करोति—नचाहिंदो गफ गर्नु ।
 (१९) मुग्गसूपियं करोति—आधा पाकेको दाल (मुगीको)
 जस्तो व्यवहार गर्नु (अधुरो
 सत्य बोल्नु) ।
 (२०) पारिभट्ठयं करोति—केटाकेटीहरूलाई मन पराउनु ।
 (२१) जंघपेसनियं करोति—सन्देशको काम गर्नु ।

Dhamma.Digital

- १. सुदी शक्ति—सिंहासनात् (४३)
- १. सुदी शक्ति शक्ति—सिंहासनात् (४३)
- १. सुदी उद्योग सिंहासनात्—सिंहासनात् (४३)
- १. सुदी शक्ति शक्ति—सिंहासनात् (४३)
- (सिंहासनात्) सुदी शक्ति शक्ति—सिंहासनात् (४३)
- सिंहासनात्) सुदी शक्ति शक्ति
- १. (सिंहासनात्)
- १. सुदी शक्ति शक्ति—सिंहासनात् (४३)
- १. सुदी शक्ति शक्ति—सिंहासनात् (४३)

Dhamma Digital

मेरा अरू पुस्तकहरूः--

प्रकाशित :

- (१) बुद्ध-वचन
- (२) नारी प्रति बुद्धका देन
- (३) विधुर जातक
- (४) मग्गङ्ग-दीपनी
- (५) विपश्यना अभ्यास पद्धति
- (६) महाचीन यात्रा
- (७) बुद्धका प्रथम सन्देश
- (८) बोधिपक्खिय-दीपनी
- (९) नियाम-दीपनी
- (१०) नियाम-दीपनी (बर्मीज अनुवाद)
- (११) मग्गङ्ग-दीपनी (द्वितीय संस्करण)
- (१२) मग्गङ्ग-दीपनी (तृतीय संस्करण)

write in c

write 206

→

→

प्रकाशन प्रतीक्षामा:

- (१) बुद्ध-धर्म-संघ
- (२) जिगु पौ
- (३) महायान छगू लघु अध्ययन
- (४) विधुर जातक (नेपाल भाषा)
- (५) उपयोगी विचार धारा
- (६) त्रिरत्न-वन्दना
- (७) लेख संग्रह
- (८) A SHORT NOTE ON BUDDHISM IN NEPAL

पुस्तक प्राप्ति स्थानः--

श्री हेराकाजी मुजिकार (नागबहाल, पाटन)

मुद्रकः-- रोजन प्रिन्टर्स, थँहिटी, काठमाडौं । फो. २-१६६०६